

JIHOČESKÁ UNIVERSITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE

**Odraz zjevného chování v grafickém projevu,
zvláště v písmu**

Diplomová práce

České Budějovice 2009

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Jana Kouřilová

Vypracovala:

Eva Jakubcová

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

22.6.2009

Eva Jakubcová

Ráda bych poděkovala Mgr. Janě Kouřilové za pečlivé vedení mé diplomové práce, za připomínky během konzultací a za vstřícnost, se kterou se mi věnovala. Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Petru Grinningerovi za ujasnění tématu této práce.

ČÁST TEORETICKÁ

1	<u>OSOBNOST DOSPÍVAJÍCÍHO ŽÁKA NA ZŠ</u>	10
1.1	CHARAKTERISTIKA OBDOBÍ ADOLESCENCE	10
1.2	CHOVÁNÍ A JEHO CHARAKTERISTIKA	12
1.3	VZTAH MEZI PSYCHICKÝMI A FYZICKÝMI VLASTNOSTMI OSOBNOSTI	14
1.3.1	TYOLOGIE VIRGINIE SATIROVÉ	16
2	<u>PSYCHODIAGNOSTIKA</u>	17
2.1	ODRAZ CHOVÁNÍ V GRAFICKÉM PROJEVU	18
2.1.1	GRAFOANALÝZA	18
2.1.2	ODRAZ CHOVÁNÍ V KRESBĚ A MALBĚ	21
2.2	ODRAZ CHOVÁNÍ V PÍSMU	27
2.2.1	VLIV RŮZNÝCH OKOLNOSTÍ NA RUKOPIS	27
2.2.2	METODY ROZBORU PÍSMÁ	27
2.2.3	PÍSMO JAKO VÝRAZOVÝ POHYB	29
2.2.4	PÍSMO JAKO SYMBOL	32
3	<u>MOŽNOSTI GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU U DOSPÍVAJÍCÍCH</u>	34

ČÁST PRAKTICKÁ

4	<u>VÝZKUMNÉ OTÁZKY A HYPOTÉZY</u>	40
5	<u>POUŽITÉ METODY</u>	41
5.1	METODOLOGICKÉ PROBLÉMY VÝZKUMNÉ SONDY	41
5.1.1	SUBJEKTIVITA GRAFOANALÝZY	41
5.1.2	SUBJEKTIVITA UČITELSKÉHO POSOUZENÍ	42
5.2	METODIKA INTERPRETACE PÍSEMNEHO PROJEVU	44

5.2.1	PÍSEMNÝ MATERIÁL A INFORMACE O NĚM	44
5.2.2	POSTUP INTERPRETACE PÍSMÁ	45
5.2.3	ZÁVĚR Z INTERPRETACE PÍSMÁ	49
5.3	DOTAZOVÁNÍ	50
5.4	POZOROVÁNÍ	51
5.5	KASUISTIKY – OSOBNOSTNÍ PROFILY	52
6	VÝZKUMNÝ SOUBOR	53
6.1	KASUISTIKA Č.1 - ZUZANA	54
6.1.1	GRAFOLOGICKÝ ROZBOR	54
6.1.2	POSOUZENÍ UČITELEK	56
6.1.3	POROVNÁNÍ GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU S POSOUZENÍM UČITELEK	57
6.2	KASUISTIKA Č.2 – EVA	58
6.2.1	GRAFOLOGICKÝ ROZBOR	58
6.2.2	POSOUZENÍ UČITELEK	61
6.2.3	POROVNÁNÍ GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU S POSOUZENÍM UČITELEK	62
6.3	KASUISTIKA Č.3 – LIBOR	63
6.3.1	GRAFOLOGICKÝ ROZBOR	63
6.3.2	POSOUZENÍ UČITELEK	65
6.3.3	POROVNÁNÍ GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU S POSOUZENÍM UČITELEK	66
6.4	KASUISTIKA Č.4 – TOMÁŠ	67
6.4.1	GRAFOLOGICKÝ ROZBOR	67
6.4.2	POSOUZENÍ UČITELEK	70
6.4.3	POROVNÁNÍ GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU S POSOUZENÍM UČITELEK	70
6.5	KASUISTIKA Č.5 – JANA	72
6.5.1	GRAFOLOGICKÝ ROZBOR	72
6.5.2	POSOUZENÍ UČITELEK	74
6.5.3	POROVNÁNÍ GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU S POSOUZENÍM UČITELEK	75
6.6	KASUISTIKA Č.6 – LENKA	76
6.6.1	GRAFOLOGICKÝ ROZBOR	76
6.6.2	POSOUZENÍ UČITELEK	78
6.6.3	POROVNÁNÍ GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU S POSOUZENÍM UČITELEK	79
6.7	KASUISTIKA Č.7 – RENATA	80
6.7.1	GRAFOLOGICKÝ ROZBOR	80
6.7.2	POSOUZENÍ UČITELEK	82
6.7.3	POROVNÁNÍ GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU S POSOUZENÍM UČITELEK	83

7	<u>DISKUSE</u>	84
8	<u>ZÁVĚR</u>	86
	<u>RESUMÉ</u>	88
	<u>POUŽITÉ ZDROJE</u>	89
	MONOGRAFIE	
	89	
	PŘEDNÁŠKY	
	91	
	ČASOPISY	
	91	
	SEZNAM OBRÁZKŮ (ZVĚTŠENÉ DETAILS Z JEDNOTLIVÝCH RUKOPISŮ)	
	91	
9	<u>PŘÍLOHY</u>	92

ÚVOD

Tématika písemného projevu a zejména grafologie jako projektivní psychodiagnostické metody, která se zabývá vztahem mezi rukopisem osobnosti a jejími psychosomatickými vlastnostmi, je mi osobně velmi blízká. Již od studia na střední škole jsem se zajímala o to, do jaké míry může písmo vypovídat o osobnosti pisatele. V roce 2005 jsem zakončila základní kurz grafologie pražské firmy Calix u PhDr. Ing. Evy Boháčkové a Mgr. Jana Siřínka. V roce 2007 jsem absolvovala čtyřsemestrální základní teoreticko-odbornou část studia grafologie a psychologie při České grafologické komoře u lektorů Ing. Heleny Bakové, Světlý Francové a PhDr. Jana Jeřábka.

Protože studuji učitelství pro druhý stupeň základní školy, zajímala jsem se o to, jak bych mohla své grafologické znalosti a zkušenosti využít ve své pedagogické praxi. Ve všech knihách, článcích a diskusích o rozboru písma jako diagnostické metody jsem se však dovídala o aplikaci grafologického rozboru na pisatele starší osmnácti let. Zjistila jsem, že námět písemného projevu v období dospívání není co se týče možností interpretace v dostupné literatuře dostatečně zmapován. Literatura se většinou omezuje pouze na konstatování, že písemný projev dospívajícího není dostatečně rozvinutý a liší se v určitých znacích od písemného projevu dospělého.

Z výše uvedených důvodů jsem si vybrala námět své diplomové práce „Odras zjevného chování v grafickém projevu, zvláště v písmu“ a zaměřila jsem se právě na dospívající.

V současné době neexistuje pouze jedno paradigma grafologie, ale mnoho různých grafologických metod a přístupů, které se liší komplexitou uchopení rukopisu a tedy i mírou úspěšnosti a přesnosti rozborů. Pokud je mi známo, jen v samotné České republice dominují asi dva přístupy ke grafologické diagnostice, a to přístup brněnský (Doc. PhDr. Jiří Kulka) a přístup České grafologické komory (ČGK). Vzhledem k tomu, že jsem se v grafologických kurzech seznámila pouze s přístupem ČGK, využiji v této diplomové práci právě její metodiku.

Jsem si vědoma toho, že se samostatným rozbořem rukopisů nemám ještě dostatečné zkušenosti, proto mé rozbořy v diplomové práci budou mít nižší vypovídací hodnotu. V textu tedy vycházím převážně z teoretických znalostí o rukopisu dospělých,

ale snažím se hledat paralely s rukopisem dospívajících a doplňovat je o informace známé z adolescentního období.

V teoretické části práce se stručně věnuji charakteristice osobnosti dospívajícího žáka s důrazem na popis jeho chování. Dále se podrobně zaměřuji na psychodiagnostiku, a to zejména na odraz chování v grafickém projevu a možnosti grafoanalýzy. Stěžejní část teoretické části textu je věnována písmu a jeho možnému využití k diagnostickým účelům, zejména k popisu chování pisatele, a to s přihlédnutím na specifika období dospívání.

Praktická část práce je zpracována na základě teoretických podkladů, osobní zkušenosti s grafologickými rozbory, dotazováním se učitelek na chování jejich žáků a žákyň a vlastního pozorování. Zkoumá, do jaké míry je možné porovnávat písemný projev dospívajícího s jeho chováním a zároveň vlastně testuje vypovídací hodnotu rukopisů dosud nedospělých osobností.

ČÁST TEORETICKÁ

1 OSOBNOST DOSPÍVAJÍCÍHO ŽÁKA NA ZŠ

1.1 CHARAKTERISTIKA OBDOBÍ ADOLESCENCE

Jakmile se dítě jako subjekt začíná vyprostovat z konkrétního a chápe skutečnost jako množinu různých transformací, opouští stávající vývojové období a stává se z něho pubescent. Tato decentrace období dětství ukončuje a připravuje adolescenci. Strukturu myšlení (včetně podstruktur) typickou pro pubescenci potřebuje psychologie dítěte zkoumat tím spíše, že skutečně tvoří přirozený vrchol vývoje senzomotorických struktur (Piaget a Inhelderová, 2007).

Termín **adolescence** je odvozen z latinského slovesa *adolescere* (dorůstat, dospívat, mohutnět). Označení adolescenti (typické pro psychologii) se v českém jazyce volně zaměňuje s označením dospívající či dorost a rovněž s širším označením mládež. Adolescence časově vyplňuje především druhé desetiletí života. Konkrétní časové vymezení a specifikace tohoto období se přitom u jednotlivých autorů velmi různí. V evropské psychologii se adolescence tradičně oddělovala od pubescence. Pubescence (v české terminologii dospívání) se pak obvykle ohraničuje časovým intervalem 11 až 15 let (Macek, 2003).

Všeobecný konsensus je v tom, že je užitečné adolescenci dále diferencovat a rozlišovat v jeho rámci tři fáze: časnou adolescenci v časovém rozmezí zhruba 10 (11) - 13 let, střední adolescenci vymezenou přibližně intervalem 14 - 16 let a pozdní adolescenci od 17 do 20 let. Každá z těchto etap má svoje svébytné charakteristiky, například srovnání dvanáctiletého a devatenáctiletého adolescenta potvrzuje, jak markantní změny se v průběhu tohoto období odehrávají. Ve srovnání s předchozím obdobím dětství se výrazněji rozvíjejí základní schopnosti člověka jako je symbolizace, anticipace, zástupné učení, sebereflexe a seberegulace (Macek, 2003).

V diplomové práci se zaměřuji na žáky sedmé třídy základní školy, kteří se vzhledem k věku nacházejí převážně ve vývojovém období časné adolescence. V **časné adolescenci**, v současnosti obvykle datované od deseti (jedenácti) do třinácti let, dominují pubertální změny. Primární změny, které uvádějí dítě do adolescence, se týkají podle většiny autorů změn hormonálních. Podle novějších studií je načasování

hormonálních změn zakotveno již v prenatalním vývoji. Adolescenti tedy nastartují v období rané adolescence pohlavní dozrávání, většina ho v tomto období i ukončí (považujeme-li za hlavní kritérium schopnost reprodukce) a u některých probíhá v podstatě při normálním vývoji do střední adolescence. Některé psychické a sociální změny v rané adolescenci lze považovat za přímý důsledek pubertálních změn. Typické je např. zvýšení zájmu o vrstevníky opačného pohlaví, jež je posilován právě projeveným pohlavním pudem a výskytem sekundárních pohlavních znaků. Další změny se objevují v té stejné době, ale nejsou v přímém vztahu k pubertě (např. kognitivní změny). Některé změny v tomto věku jsou především determinovány společenskými podmínkami a nejsou zapříčiněny biologickým dozráváním. Například ve většině evropských zemích a v USA absolvuje ke konci časně adolescence většina dospívajících základní školu a přechází na střední školy. Přesto je základní charakteristikou tohoto období pubertální změna (Macek, 2003).

S využitím teorie kognitivního vývoje J. Piageta (Piaget a Inhelderová, 2007) můžeme časnou adolescenci charakterizovat jako období utváření formálních operací. Mezi jedenáctým až patnáctým rokem se zakládá nutná výbava abstraktního myšlení. Schopnost představit si reálně neexistující, operování s abstraktními pojmy, kombinační schopnosti a hledání alternativních řešení problémů, schopnost reflektovat sebe jako subjekt vlastního myšlení vedou kromě jiného i k zvýšenému egocentrismu.

V průběhu adolescence se také rozšiřuje akční rádius emocionální odezvy na jednotlivé podněty. Citové zážitky se diferencují a přibývá vyšších citů. Na časnou adolescenci se dá vztáhnout starší názor, že se jedná o čas zvýšené emoční lability, posunů nálad k negativním rozladům, období krizí a pocitových zvrátů. Souvisí to s hormonálními změnami, se zvýšenou mírou sebereflexe a egocentričnosti, s vysokou potřebou sebehodnocení. Sebehodnocení je kolísavé, sebecit je labilní (Švancara, 1981). Navíc tu hraje roli i celková zvýšená únavnost, ochablost a apatičnost se střídá s krátkými fázemi vystupňované aktivity. Ne vždy je však průběh puberty emocionálně bouřlivý a dramatický (Macek, 2003).

Pro celé období adolescence je charakteristická zvýšená sebereflexe. V časně adolescenci má nejčastěji charakter seberecepce, kdy si dospívající uvědomuje sám sebe jako nositele nejrůznějších rolí a jako aktéra vlastního chování v nejrůznějších situacích. Zažívá zmatek nad vlastními pocity a prožitky. S přibývajícím zkušenostmi se sebou samým jako subjektem jednání a prožívání se v rámci sebereflexe stále větší

měrou uplatňuje introspekce, tedy reflexe motivů a prožitků spjatých s vědomím vlastního já a sebehodnocení (Macek, 2003).

Další důležitá oblast pro vývoj adolescenta jsou interpersonální vztahy. Způsobnost adolescenta obstat v těchto vztazích je zdrojem jeho sebedůvěry, pocitu autonomie a vědomí vlastní účinnosti a také kritériem samostatnosti při jeho rozhodování. Důležitým aspektem interpersonálních vztahů je i rozvoj komunikačních dovedností. Navíc jak adolescenti pomalu překonávají svůj egocentrismus ve vztazích, tak také rozvíjejí svoji osobní morálku, tedy citlivost, znalosti a přesvědčení o tom, co je správné a co je špatné (Macek, 2003).

Podle Macka (2003) nezanedbatelným je procesem také utváření identity v adolescenci, který je mnohovrstevnatý. Kromě odpovědi na základní otázku *kdo jsem* je důležitou kvalitou i vědomí vlastní stability, kompetence a pohody. Identita má v sobě již zmíněnou sebereflexi, sebezpečí a sebehodnocení.

1.2 CHOVÁNÍ A JEHO CHARAKTERISTIKA

Projevy člověka, jeho chování, můžeme charakterizovat množstvím termínů, které vyjadřují určité vlastnosti, jako například trpělivost, impulzivnost, spolehlivost, sebedůvěry atd. V každodenním životě si lidé vytvářejí určitý obraz o povaze svých známých, přisuzují jim různé vlastnosti, ale stejnému chování určitého jedince mohou různí lidé přisuzovat různé vlastnosti. Toto laické subjektivistické charakterizování druhých lidí je přirozeným jevem sociální percepce. Naproti tomu psychologické charakteristiky osobnosti člověka se opírají o určité pojetí psychických vlastností osobnosti, které jsou opřené o zobecnění empirických poznatků (Nakonečný, 1997).

Podle Nakonečného (1997) v psychologii existují různá pojetí psychických vlastností osobnosti. Například Graumann rozlišuje dvě pojetí:

- a) vlastnosti jako abstrakta z pozorovaných projevů chování jako deskriptivní termíny vyjadřující to, co bylo pozorováno (co bylo v pozorovaném podstatné je vyabstrahováno a zobecněno); psychická vlastnost je deskriptivní

- b) vlastnosti jako „illata“, tedy ontické entity, vnitřní psychofyzické dispozice, vnitřní determinanty chování apod.; psychická vlastnost je explanační (z vnitřních determinant osobnosti je vysvětleno její chování)¹

Vlastnosti vykazují vždy nějaký vztah interakce. Vyjadřují naučené vztahy, zvyky chovat se v určitých situacích určitým způsobem. Musíme si uvědomit, že nejen různé osobnosti různě reagují, ale také týž jedinec reaguje různě v podobných situacích (např. vůči svému učiteli se chová podřídově, vůči rodiči pánovitě, v určitých situacích je agresivní a v jiných nikoliv) a že tentýž způsob chování vychází u různých jedinců z různých motivů (např. pracovní píle je u někoho motivována strachem z trestu, u jiného radostí z práce nebo vyhlídkou na odměnu, podřídivosti vůči učiteli apod. (Nakonečný, 1997).

Za základní problémy psychických vlastností osobnosti jsou pokládány problémy konzistence (zda vystupuje stejná vlastnost vždy ve srovnatelných situacích), konstantnosti (trvalosti dané vlastnosti), universálnosti (všeobecného výskytu dané vlastnosti) a problém existence obecných vlastností (jestli existují jen specifické nebo i obecné vlastnosti, např. specifické případy dochvilnosti nebo i dochvilnost jako obecná vlastnost) (Nakonečný, 1997).

Na **vztahy mezi vlastnostmi** osobnosti můžeme nazírat ze dvou hledisek. První hledisko se zabývá vztahem psychických a fyzických vlastností osobnosti (např. šířkou ramen a některými temperamentovými rysy), čímž se mimo jiné zabýval například ve své typologii E. Kretschmer. Druhé hledisko je zaměřeno na vztahy mezi psychickými vlastnostmi osobnosti, jako je například již výše uvedený vztah mezi specifickými a obecnými vlastnostmi Z daného úhlu pohledu se jimi zabýval například V. Tardy, který rozlišil logické a reálné vztahy mezi psychickými vlastnostmi. Logické vztahy jsou relace mezi pojmy, v nichž se protikladné pojmy vylučují (např. rozvážnost a zbrkllost). Reálné vztahy jde o relace vlastností téže osoby, na níž nelze vždy aplikovat formální vztahy logické (např. šetrnost a rozhazovačnost se vylučují logicky, ale nevylučují se psychologicky). Tardy také uvažoval nad rozdělením a vztahem obecnějších a specifičtějších vlastností (Nakonečný, 1997).

¹ V práci jsem vycházela právě z tohoto pojetí.

Pro účely této diplomové práce se budu blíže zabývat vztahy mezi některými psychickými a tělesnými vlastnostmi.

1.3 VZTAH MEZI PSYCHICKÝMI A FYZICKÝMI VLASTNOSTMI OSOBNOSTI

Historii emocionální zkušenosti jednotlivce můžeme objevit v jeho tělesných trubicích, tkáních a vnitřních dutinách (Keleman, 2005). Už například Descartes (2002) popisoval závistivé či žárlivé osoby. Bývají prý většinou v obličejí popelaví, bledí s příměsí žluté a černé a jakoby s modřinami – je tomu tak proto, že žluč, pocházející ze spodní části jater, a černá žluč, pocházející ze sleziny, se rozlijí od srdce přes tepny do všech žil, zatímco smutek způsobuje, že se krev v žilách ochlazuje a teče pomaleji než obvykle, což postačuje k získání namodralé barvy.

Toto pojetí se nám dnes může zdát zastaralé, až směšné. Ovšem na podobné bázi vysvětluje v současné době projevy emocí i Maguirová (1999) nebo Keleman (2005). Keleman (2005) uvádí, že pocity a emoce se řídí zákonitostmi vody. Jsme velké moře tekutin, které vytvářejí strukturu a tvar, organismickou konfiguraci, formu, strukturu, pulzační vzorec vedoucí k určitému vzorci prožívání života, cítění, přemýšlení v nás a s druhými. Postoj člověka může být ztuhlý a vyjadřovat tak vzdor, nebo se může vyjadřovat propadlým hrudníkem vyjadřujícím stud a podobně.

Darwin (1964) se zabýval fyzickými a fyziologickými projevy emocí na těle. Podle něho například zarmoucení lidé si často ulevují od bolesti prudkými, téměř šílenými pohyby, ale když je utrpení zmírněno už po činnosti netouží, ale naopak zůstávají bez hnutí a pasivní, popřípadě se příležitostně kolébají sem a tam. Zvolňuje se krevní oběh, obličej bledne, svaly ochabují, oční víčka sklesávají, hlava se sklání, rty, tváře a dolní čelist klesají vlastní vahou. Všechny rysy obličeje se vlastně prodlužují, proto se o člověku, který slyší špatné novinky říká, že dělá dlouhý obličej. Určité duševní stavy navíc vedou k jistým zvykovým pohybům, které byly prvotně nebo mohou ještě stále být prospěšné. Některé činnosti, které byly zpočátku vykonávány vědomě, se proměnily zvykem a asociací v reflexní činnosti, a jsou pak tak pevně ustáleny a děděny, že se vykonávají, ikdyž bez nejmenšího užitku. Například uleknutí bylo původně osvojeno zvykem uskočit co možná nejrychleji před nebezpečím,

kdykoliv nám dal některý z našich smyslů výstrahu (mrkání očních víček chránilo oči, náhlý silný vdech nás připravil na každé prudké úsilí) a postupem času se stal reflexem.

Maguirová (1999) na osobnost a její projevy pohlíží z pohledu hlubinné psychologie. Například u člověka, u kterého dominuje jistý druh emoce – předpokládejme pýcha, vzbuzuje tělesné pocity a změny jako je teplo, lesknoucí oči, zvlhnutí pokožky. Dokonce může dojít i ke zrychleným peristaltickým pohybům v útrokách a poté k náhlé potřebě vyprázdnit střeva. Lidé pod zajetím uvedené emoce se izolují nebo stavějí na odiv vědomou nezávislost. Postupem času se pýcha na člověku projeví „plností hrudi“, nejistou chůzí a podobnými symptomy, které se dostávají při vysokohorském výstupu (lehký pocit závratí, hučení v hlavě, zvonění v uších). Darwin (1964) podobně popisuje, že pyšného člověka poznáme podle vztyčené hlavy a vzpřímeného těla.

Většina badatelů dnes souhlasí, že afekty člověk z počátku prožívá na těle, jakožto fyziologické stavy. Z nich se postupně stává to, co bychom mohli nazvat subjektivní stavy – pocity či emoční zkušenost – avšak původ toho, že člověk prožívá pocit je intersubjektivní, zpočátku potřebujeme pomoc, abychom rozpoznali, že to, co se v nás děje, by se mohlo nazvat emočním stavem (Borossa, 2002).

Tvrzení, že pohyby člověka v sobě nesou význam a obsah, je v psychologii akceptován určitě více než století. Klages ve své knize *Základy vědy o výrazu* (vydané roku 1913) dokazuje, že pohyby nejen výraz vyjadřují, nýbrž nesou v sobě takovým způsobem, že je pochopitelný bez ohledu na vnější okolnosti. K podobným závěrům došli G. W. Allport a P. E. Vernon (Kulka, 2003b).

Podle Milady Krejčí (str.62, 2005) „Každý pohyb, ale i zaujímání statické polohy, spotřebuje jiné množství energie a vypadá jinak, je-li pohyb proveden s vyváženou psychikou nebo v psychické tenzi. Koordinace a reakční časy jsou psychickým napětím ovlivněny. Při svalové nerovnováze přispívá stres k tomu, že se zkrácené svaly zvýšeně aktivují, a to v místech vzdálených od svalů, které pohyb umožňují. **Držení těla je tak vlastně odrazem psychiky** (Rašev, 1992).“ Pozitivní efekt pohybu na emoční stav je dnes mimo jakoukoliv pochybnost.

1.3.1 Typologie Virginie Satirové

Pro lepší představu vztahu mezi psychickými a fyzickými vlastnostmi osobnosti uvádím komunikační typologii Virginie Satirové, utvořenou podle způsobu „hraní her“ (tj. způsobu myšlení, chování a prožívání), který brání plnému kontaktu se sebou a okolím. Jako příklad ji popisuje ve své knize také Jeřábek (2003). Typy se zakládají na způsobu vyrovnávání se s vlastními prožitky, a to zejména v zátěžových situacích. Zdravým způsobem komunikace je **kongruence**, realistický soulad s vlastním prožíváním, vnímáním a jeho vyjadřováním. Projevuje se uvolněnou a spontánní dynamikou, integrovaností pohybů a držení těla, absencí svalového krunýře. Pohled směřuje k tomu, s kým komunikuje, hlas má výšky i hloubky, slova odpovídají výrazu tváře. Chování taková osoba přizpůsobuje aktuálně vnitřní i vnější situaci. Prožívá autenticky a je méně náchylná k psychosomatickým onemocněním. Vedle toho existují celkem čtyři hlavní typy nezdravé komunikační reakce – usmiřovač (smířlivec), vinič, computer a rušič.

Usmiřovač mívá výraz poníženosti a trpné oběti jako jsou shrbená záda, zalomený krk s pohledem vzhůru, omluvný úsměv, napjatá a ztužená břišní a pánevní oblast, nejisté stání na vlastních nohou, prosebný a nejistý hlas. Posluhuje a pečuje o ostatní, nechá si všechno líbit, pro jistotu se předem omlouvá. Sám se prožívá jako bezcenný, má strach ze svobody a samostatnosti. Není schopen vyjádřit vztek, a proto často svou agresi míří proti sobě, což vede mimo jiné k pocitům viny. Je náchylný k psychosomatickým problémům, zejména k bolestem hlavy, žaludečním a střevním potížím nebo astmatu.

Vinič často zaujímá výhružný a obviňující postoj těla, ironický výraz a napětí zvláště v oblasti čelisti, krku, hrudníku, ramenou a paží, vnitřních orgánech. Mívá vykořenější postoj (slabší nohy), zarudlou kůži, napjatý a ostrý (nebo drsný) hlas a přerývaný dech. Chová se dominantně, manipuluje příkazy, obviňuje, demonstruje sílu, chová se povýšeně. Často vyjadřuje vztek ironií, což koresponduje s jeho hluboce potlačenými pocity opuštěnosti a neúspěšnosti či strachu ze selhání. Z psychosomatických problémů jsou pro něj typické oběhové problémy, srdeční problémy a paranoia.

Computer je strnulého, soustředěného výrazu, působí monotónně ve své ztuhlé tělesné pozici. Nepružná páteř, málo pohyblivý obličej dokresluje bezbarvý hlas v jedné poloze. Chová se neosobně, zásadově, dodržuje rigidně pevný řád. Vyjadřuje minimum subjektivních prožitků, trpí strachem ze skutečného života a ze změny. Emoce a pocity ho ohrožují, v hloubce má nižší sebeúctu. Nejen jeho neosobní vztahy zapřičiňují řadu psychosomatických obtíží (oběhové problémy, bolesti v zádech, vysychání lymfy).

Rušič je dvojího typu, introvertní a extravertní. Při rozhovorech se nedrží tématu, slova jako by nedávala smysl, žertuje nebo nepřítomně mlčí. Extravertního rušiče poznáme podle neustálého pohybu, těkání, pozice těla je jakoby „zprohýbaná“ (každá část těla míří jinam) a má nesoustředěný výraz. Introvertní rušič bývá v jakoby „zapomenuté nebo ztracené“ pozici nepřítomného výrazu. Hlas neladí se slovy, klouže, skřípe a přeskakuje. Chování obou typů bývá nepřiměřené, hyperaktivní nebo pasivní, mimo situaci. Pociťují nesmyslnost, zmatenost, odlišnost, nepříjetí a nepochopení ostatními, nezakotvenost, odcizení a nízkou sebeúctu. Díky bizarním vztahům a životním způsobům často utíkají do jiného světa (alkoholici, narkomané, psychotici, onemocnění centrální nervové soustavy). Prudce střídají nálady (Jeřábek, 2003).

2 PSYCHODIAGNOSTIKA

Z vlastní běžné zkušenosti víme, jak se například radost nebo smutek projevuje v našem výrazu tváře. Ovšem i stálé vlastnosti nebo určité sklony, vědomé i neuvědomované tendence naší psychiky, celý náš myšlenkový svět a mravní hodnoty se promítají do naší nejen pracovní činnosti. Zejména v určitých výkonech, jako například v kresbě, malbě nebo písmu je tato projekce velmi patrná. Proto existuje snaha určité výtvořiny naší činnosti vědecky analyzovat a usuzovat z toho na určité vlastnosti. Vědní obor, který se danou problematikou zabývá se nazývá psychodiagnostika.

Podle Živného (1991, str.181) je psychodiagnostika „...nauka, jež kvalitativně a kvantitativně hodnotí psychickou strukturu člověka na základě určitých norem vytvořených z vymezení interindividuálních rozdílů mezi lidmi.“ Autor dále uvádí, že součástí psychodiagnostiky je psychometrie, která zkoumá, do jaké míry jsou psychodiagnostické metody validní a reliabilní. Výše zmiňovaná nauka je také úzce spjata s diferenciální psychologií a s některými dalšími obory aplikované psychologie.

Náplní psychologické diagnózy je hodnocení patologické i „zdravé“ složky psychiky prostřednictvím testových a klinických metod.

Jednou z metod psychodiagnostiky je grafoanalýza a její součást - grafologie. Grafologie může být využívána mimo jiné (v dětském poradenství, manželského a předmanželského poradenství, výběru pracovníků pro určité profese, forenzní psychologie) právě v klinické psychodiagnostice

2.1 ODRAZ CHOVÁNÍ V GRAFICKÉM PROJEVU

2.1.1 Grafoanalýza

Grafoanalýza, do které bývá zařazována také grafologie, je psychologickou disciplínou, která se zabývá rozбором grafických projevů člověka. Zahrnuje v sobě části praktické i teoretické (Kulka, 2003b). Grafoanalýza bývá často směřována s grafologií, hlavně proto, aby se odlišila od „grafologie“, která se v minulosti díky neserióznosti některých „grafologů“ zdiskreditovala. Má však na rozdíl od grafologie širší předmět studia, zkoumá všechny grafické projevy člověka z hlediska psychologie jeho tvůrce, tedy kromě písma také například kresbu a malbu (Kulka, 2001).

Zjednodušeně je možné popsat tři roviny a metodologické zdroje grafoanalýzy. První je věda jako intersubjektivní platnost, jejíž prostředek je rozum (logika) a inference (pochopení kauzality). Další je umění jako platnost intrasubjektivní s prostředky citu (intuice) a vcítění (empatie). Posledním metodologickým zdrojem je mystika jako transsubjektivní platnost, která využívá prostředků prožitku (meditace) a sdílení absolutna (sebetranscendence) (Kulka, 2003a).

Grafický projev je nutné vždy vnímat jako celek, kde každý jednotlivý znak má pouze omezenou výpovědní hodnotu, a proto je důležité všimnout si všech souvislostí, nebo rozporů, které se vztahují k jednotlivým oblastem struktury osobnosti. Nesmíme také zapomínat na to, že i do kresby se mohou výraznou měrou promítat aktuální psychické stavy osobnosti (Doubravská, 2003).

V kresbě hodnotíme velikost, celkový rozsah a rozložení kresby, poměr k ostatní ploše, umístění na ploše, levoběžnost či pravoběžnost, harmoničnost kresby, uvolněnost či napětí vyzařující z kresby, originalitu, tvarovost, obohacení či zjednodušení kresby,

tempo kresby, rytmus, tlak, druh čáry, ostrost nebo těstovitost, hranu či oblouk. Ze všech jmenovaných i dalších znaků lze poměrně dobře určit strukturu dané osobnosti i její případné patologické projevy (Doubravská, 2003).

Doubravská (2003) upozorňuje, že výsledky diagnostiky získané grafoanalýzou je vhodné neustále srovnávat s poznatky plynoucími z jiných užitých diagnostických kritérií. Jen tak dostaneme co možná nejvíce přesný celkový obraz vyšetřované osoby.

Písmem a jeho studiem z psychologického hlediska se zabýval například již Leibniz nebo Goethe. V 18.století se však Johann Kaspar Lavater jako první pokusil vysvětlit spojitost písma s danou podobou, výrazem člověka, což uvedl ve své práci *Fyziognomické fragmenty k podpoře lidského poznání a lásky k lidem*. O století později se podobnou problematikou zabýval slavný malíř J. B. Delestre, který ve své knize o fyziognomii nevynechal podrobnou kapitolu o výkladu písma (Schönfeld, 1996; Jeřábek, 2003 a Kulka, 2001).

Buss se ve svém pojednání o písmu na konci 19.století snažil zodpovědět otázku, proč jsou povaha a písmové vlastnosti ve vzájemném vztahu. Usoudil, že je tomu tak díky způsobu, kterým písmo vzniká, tj.osobním pohybem. Tento poznatek, že písmo je fixovaný pohyb a psací činnost vychází z pohybových pudů (ústředních impulsů), jejichž místem původu je velký mozek, dodnes hraje klíčovou roli v psychologickém rozboru písma. Od této doby se uskutečnila řada pokusů, že rukopis je převážně „mozkopisem“. Znamená to, že ruka je jen výkonným orgánem mozku (Schönfeld, 1996; Jeřábek, 2003 a Kulka, 2001). Většina lidí píše pravou rukou, menšina rozených leváků rukou levou. Menší počet lidí, narozených se schopností ambidextrie, má po celý život schopnost psát oběma rukama. Písmo však tolik nezávisí na části těla, kterou bylo písmo vytvořeno. Někteří pisatelé postižení určitým handicapem rukou využívají nohopis či ústopis. Samozřejmě musíme zásadně rozlišovat mezi písmem lidí, kteří nikdy nepsali rukou a písmem těch, kteří se učili psát rukou a teprve později byli nuceni psát nohou nebo ústy. Pokud pisatel nikdy nepsal rukou a od útlého dětství se učil psát nohou, udělá v psaní asi stejné pokroky, jaké průměrně činí stejně staré zdravé osoby v psaní rukou. Při ústopisech je však nutné uvážit mechanické a fyziologické předpoklady výkonu psaní. V tomto případě se nevyskytuje reflexivně automatické natahování a ohýbání píšící části těla (Saudek, 1928 a 1933).

Postupem času byly za pomoci četných experimentů ustanoveny dva obecné základní grafologické zákony. Prvním byla teze, že písmo je výrazový pohyb, druhým zákonem byl fakt, že písmo je zároveň symbolický úkon. Protože se povaha člověka projevuje v jeho pohybech, musíme předpokládat, že každá povahová vlastnost bude mít na průběhu a způsobu pohybu určitý podíl (Schönfeld, 1996).

Písmu studuje grafologie, ale také psychologie písma, která se zabývá jeho úlohou v mezilidské komunikaci, osvojováním písma, motorikou psaní a podobně. Sémiotika písma zkoumá písmo jako znakový systém, grammatologie se zase zabývá písmem jako prostředkem vyjadřování myšlenek, vznikem a dějinami písma. Grafonomie je vědecký obor zkoumající obecné zákonitosti písma, na rozdíl od grafologie, kterou zajímají pouze interindividuální rozdíly. Kaligrafie vnímá písmo jako estetický objekt, písmoznalectví se zabývá písmem z hlediska autora. Grafoanalýza zkoumá všechny grafické projevy člověka (Kulka, 2001).

Existenci spojitosti mezi grafickým projevem výtvarným - kresbou a písmem dokládají názory či studie některých autorů.

Uždil (2002) se zabývá písmovými znaky dětské kresby, které označuje termínem grafoidismus (tzn. naklánění kresby ve směru písma; s tím souvisí i „zakulacování“ ostrých a pravých úhlů a ta okolnost, že jeden tvar přechází „písařsky“ do druhého). *„Lze dobře poznat, které dítě vede svou čáru klidně a plynule, které črtá rychle nebo které jen váhavě mění směr linie, vyhýbá se ostrým úhlům, zaobluje je apod. Způsob, jakým dítě „zachází s linkou“, se ovšem zcela zákonitě přenáší i do věcných, obsahových kreseb... Můžeme vidět, jak se záliba v plynulé linii mění ve zvláštní způsob zobrazení celou obrysovou linií, v tzv. „psanou kresbu“.*“ (Uždil, 2002, str.60)

Co se týče možnosti usuzovat na osobnost dítěte z jeho kresby, zůstává Uždil (2002) opatrný a poukazuje na potřebu konfrontace písmových znaků s jinými postřehy ze zcela rozdílných oblastí dětského výrazu.

Psychoanalyticky orientovaná psycholožka Roseline Davido (2001) je toho názoru, že kreslení je vlastně způsob psaní, k němuž bychom nikdy nesebrali odvahu. Při hodnocení kresby poukazuje na různé typy čar v kresbě a na možnosti jejich výkladu. Za výhodu spontánní kresby však oproti normalizovanému písmu považuje větší prostor pro autorovu volnost.

O tématu uvažoval také Herbert Read: Z dětského grafického projevu „... bylo by možno vykonstruovat grafický klíč k temperamentu, takže učitel by mohl individuální psychologickou konstituci zjistit s přijatelnou přesností – cosi jako vědeckou grafologii, která bude možná až v pozdějším životě.“ (Read, 1967, str.86) Read však zůstává pouze u této myšlenky, kterou dál nerozvíjí.

2.1.2 Odraz chování v kresbě a malbě

2.1.2.1 Metody rozboru kresby a její interpretace

Odborníci, kteří pracují s dětmi, neustále hledají klasifikační pomůcky, které by jim umožnily snadno a účinně rozpoznat vývojový stupeň a emoční stav dítěte.

U interpretace spontánního výtvarného projevu si musíme uvědomit, že se jedná o výtvary značně nesourodé a maximálně individualizované. Rovněž pak pokusy o psychometrické zpracování dat obvykle končí malým efektem (Svoboda, 2001). Aby získané informace mohly být zařazeny do celkového rozboru osobnosti, je nezbytná značná zkušenost a praxe v analýze konkrétní oblasti výtvorů. Údaje takto získané mají svébytný charakter a těžko se nahrazují jinými cestami. Hardin a Petersonová (2002) jsou toho názoru, že při interpretaci spontánních dětských kreseb je nutný jak holistický přístup, tak podrobné rozlišení specifických indikátorů kresby.

Pokud má mít interpretace kresby vypovídací hodnotu, je důležité znát nejen dítě, ale i jeho sociální a kulturní zázemí (Davido, 2001). Ideální je, pokud je možné se účastnit procesu vytváření kresby, neboť kontext, ve kterém kresba vznikla, může rovněž ovlivnit její interpretaci. Zkoumání výtvarného projevu je pouze jednou součástí celkového ohodnocení osobnosti a je zapotřebí reflektovat, aby se na základě jediné kresby neučinil celkový závěr o osobnosti.

Interpretace vyplývá ze dvou vzájemně se doplňujících analýz. První z nich je analýza nejruznějších znaků, z nichž se kresba skládá a další je syntéza, ve které je nutné přihlídnout ke všem obsahovým hodnotám kresby (Davido, 2001, Hardin a Petersonová, 2002). Podle Davidové (2001) i Hardin a Petersonové (2002) je však třeba spíše vypracovat syntézu, než aby se hledaly a hromadily analytické detaily. Pozornost se nesmí poutat na detail, nýbrž je nutné se soustředit na hlavní myšlenku. Syntéza má o

to větší hodnotu, je-li možné interpretovat více tématicky různorodých kreseb dítěte v jednom období.

Bremsová (1994) ukazuje možnosti interpretace výtvarného projevu pomocí tří základních dimenzí přístupu k interpretaci. Zařazuje mezi ně interpretaci procesu, formy a produktu.

Celý **proces výtvarné tvorby** vytváří významný interpretační kontext, který je podstatný pro další porozumění a práci s dětským výtvarným projevem. Během procesu tvoření si lze podle Bremsové (1994) všimnout přístupu dítěte k využívání výtvarného materiálu, to znamená jaké prostředky volí a jak s nimi posléze zachází. Můžeme také pozorovat rychlost tvorby, spontaneitu, případné váhání, opravy a inhibice. Možnost sledovat proces tvorby nám dovoluje zpozorovat mechanismy obrany. Tyto se mohou projevit například zakrýváním ploch tmavou barvou (Altman, 2002), vyprodukování a následné zničení výtvaru, kresebná schematičnost, případně nechuť pracovat s výtvarným materiálem z důvodu obav ze znečištění (Bremsová, 1994). V průběhu vytváření je důležité sledovat úzkostné reakce jako jsou například gumování a opravy kresby. V neposlední řadě interpretace procesu tvorby umožňuje poznat zvládající mechanismy, mechanismy obrany, obecně pak schopnost řešit úkoly (Altman, 2000). Bremsová (1994) dále upozorňuje na skutečnost, že během procesu tvorby by měl být učitel spíše v pasivitě a podporovat spontánnost a fantazii dítěte, případně proces komentovat určitým povzbuzením, ne však hodnotit. V opačném případě by učitel příliš žáka ovlivňoval. Není také nutné trvat na dokončení výtvaru, pro interpretaci může být naopak hodnotnější důvod, proč dítě aktivitu opustilo.

Na tomto místě je třeba poznamenat, že významnou roli v kontextu zejména dětského výtvarného projevu hraje komentář kreslíře. Problematikou se zabýval například Vygotský (1976). Na jeho výzkumy dále navázali stoupenci nového pohledu na dětský výtvarný projev, kteří v dětském komentáři vidí jeden z nejpodstatnějších prvků pro interpretaci dětského výtvarného projevu (Coxová, 2005, Matthews, 2005 a další). Matthews (in Cox, 2005) podotýká, že specifický význam a možnost porozumění kresbě získává interakcí vizuálního a lingvistického kódu. To znamená, že skutečný význam dětského výtvarného projevu lze nahlédnout až díky komentáři dítěte. Coxová (2005) naopak tvrdí, že vyprávění doprovázející kreslení je pouze jedním z prvků procesu tvorby, který dává kresbě význam.

Bremsová (1994) hovoří o další dimenzi v interpretaci výtvarného projevu, a to o **analýze hotového výtvaru** a konkrétních prvků a forem z formálního a kompozičního hlediska, tedy znakové formy výtvarného projevu. Z hlediska interpretace formy si lze podle výše zmiňované autorky všimnout komplexnosti a symetrie kresby, jasnosti, přítomnosti pohybu a barevnosti. Z formálního hlediska je možné si zároveň všimnout vývojového hlediska, tedy porovnávání úrovně zralosti výtvarů vzniklých ve stejném období.

Posledním krokem při interpretaci dětského výtvarného projevu je podle Bremsové (1994) **interpretace produktu**, tedy zkoumání manifestního i skrytého obsahu. Tato fáze má nejbližší k psychoanalytickému přístupu interpretace symbolů a je také více závislá na zkušenostech a praxi interpreta. Bremsová doporučuje všimnout si výskytu, opakování nebo chybění či vynechání základních symbolů objevujících se v dětském výtvarném projevu jakými jsou např. dům, slunce, auto, zvířata, stromy a další. Interpretace může vycházet i z dodatečných hypotéz z asociačního obsahu (Altman, 2002).

2.1.2.2 Grafický projev jako výrazový pohyb

Již Darwin (1964) upozorňoval na to, že pokud činnosti všeho druhu doprovázejí pravidelně nějaký duševní stav, jdou ihned poznávány jako výrazové. Mohou záležet na pohybech kterékoliv části těla. Četné odstíny výrazu jsou podle výše zmiňovaného autora okamžitě druhou osobou poznány bez vědomého analytického pochodu z její strany. Nikdo nemůže jasně popsat mrzutý nebo potutelný výraz, a přesto mnozí pozorovatelé souhlasí v tom, že mohou být oba poznány u rozmanitých lidských ras, všechny hlavní výrazy projevované člověkem jsou tytéž na celém světě. Výrazové pohyby v obličeji a na těle mají samy o sobě značný význam pro naše blaho. Jsou prvními projevy styku mezi matkou a jejím dítětem, snadno postřehneme soucítění u jiných zejména z jejich výrazu, výrazové pohyby dodávají živosti a energie našim mluveným slovům.

Výraz je možné široce chápat jako projev dlouhodobější podstaty i aktuálního stavu bytosti v jejím chování a utváření těla. Zvláště nápadné je toto spojení u emocí (Jeřábek, 2003). Řada psychologů se zaměřila právě na výrazové aspekty emocí, na

pozorovatelné a měřitelné projevy vnějšího emočního chování (Stuchlíková, 2007 a Schönfeld, 1996).

Schönfeld (1996) však poukazuje na nesnadnost vědeckého výzkumu individuálního obsahu pohybů (chůze, gest apod.), zvláště díky jejich prchavosti a stálým změnám. Výhodou rukopisu je, že při svém vzniku pohyby ihned fixuje.

2.1.2.3 Grafický projev jako symbol

Slovo symbol je odvozeno od řeckého slovesa symballein, které má význam „dát dohromady“ nebo „složit“, podstatné jméno zní symbolon. To poprvé nacházíme ve starém Egyptě (Becker, 2002). Jung popisuje symbol jako výraz, jméno nebo obraz, který nám může být věrně známý z každodenního života, ale vedle svého konvenčního smyslu má navíc zvláštní vedlejší významy. Fromm symbol vidí jako něco, co zastupuje něco jiného, vnitřní prožitek, pocit nebo myšlenku (Wollschläger, 2002). „Symbol je tedy vyjádřením psychického dění, ale zároveň na toto dění zpětně působí.“ (Jeřábek, 2003, str.37)

Gadamer (2003) přistupuje k vymezení symbolu jako něčeho, podle čeho se cosi znovurozpozná, přičemž každé znovurozpoznání už je zbaveno pevně stanoveného prvního poznatku a je pozvednuto do ideálního. Znovurozpoznání obsahuje hlubší rozpoznání, než bylo při prvním setkání se symbolem. Tato charakteristika naznačuje terapeutický potenciál symbolu.

Ikdyž neexistují žádné všeobecně platné výklady symboliky, mají některé obecné symboly stále základní významy (samozřejmě musíme přihlídnout ke kulturnímu kontextu), ke kterým se přidávají významy zcela individuální. Význam symbolů se však může s časem a kulturním kontextem pozměňovat, a proto nabývají na důležitosti další nové obsahy. Podobného názoru je například Dyson (in Anning, Ring, 2004), který vnímá symbol jako lidskou potřebu naplňovat konkrétní formy (zvuk, znak, pohyb) smyslem a tak se podílet na lidské společnosti. O výtvarném projevu tak uvažuje jako o symbolickém systému, který umožňuje člověku opustit situaci „tady a teď“. Rovněž tvrdí, že lidé sdílející stejný kulturní kontext sdílejí také podobné způsoby naplňování smyslem, tedy symbolický proces.

Kulka (2003a) píše, že symbolické interpretace jsou v grafoanalýze stejné jako u jiných grafických technik, například jako u kresebného testu stromu (Baumtest).

Doubravská (2003) tento test popisuje. Hlavními částmi stromu jsou kořeny, kmen a koruna. Obdobně je to u písma, kořeny, to je v písmu dolní zóna, obecně symbolizující oblast nevědomí, instinktů, tradice a zakotvenosti, kmen, v písmu je to střední zóna, psychosomatický základ osobnosti a koruna, v písmu horní zóna, pak oblast intelektu, duchovní oblast, společenskost a morálku. Suky, useknuté větve často symbolizují minulé traumatické zkušenosti nebo potlačované zážitky, podobně jako v písmu například useknuté tahy, různé projevy levoběžnosti. Otevřenost či uzavřenost koruny stromu a směřování větví ukazuje kvalitu sociálních kontaktů, o převaze introverze či extraverte, podobně v písmu levoběžnost a pravoběžnost. Uspořádanost větví ilustruje bohatost a strukturovanost psychického života, stejně jako u písma členitost. Jemné větvičky, které směřují do okolí mohou být projevem empatičnosti, v písmu jde o nitkové koncové tahy. Květy a plody vypovídají o prožívání dítěte, estetičnosti nebo snahy udělat dojem na ostatní, podobně jako v písmu obohacení a zjednodušení psaného projevu.

Karel Koch v Testu stromu upozornil na topografii prostoru, což zpracoval na základě „legetestu“ Michael Grünwald. Odvodil pak velmi podrobné prostorové schéma díky studiu výtvarného umění. Plochu chápe jako silové pole, percepci prostorového schématu nebo výraz dynamiky „odkud a kam“ – tedy jako procesuální koncepci lidského kosmu, empiricky odvozenou. Plocha obrazu se tak stává projekční plochou určité vývojové linie. (Grünwald in Riedel, 2002).

Piaget a Inhelderová (2007) hovoří o kresbě jako o formě sémiotické funkce. Podobně jako symbolická hra je kresba doprovázena funkční radostí a má sama v sobě svůj cíl (autotelismus). Kresba je jednak přípravou, jednak výsledkem napodobující akomodace. Kulka (1991, 2003b) v návaznosti uvádí, že v grafoanalýze se uplatňuje mimo jiné sémantické paradigma, které nejen užitečně strukturuje metodiku grafoanalýzy, nýbrž také ukazuje, proč a jak je možné z grafických projevů usuzovat na osobnost člověka. Předmět grafoanalýzy zahrnuje všechny grafické projevy s možností zamyslet se nad nimi v perspektivě vědeckých, uměleckých a mystických aspektů. (Kulka, 2003a).

Sémantické paradigma zahrnuje:

1. Ikonicou vazbu (obrazový korelát), která může být popsána jako přímé zpodobení. Odpovídají jí takové znaky jako rychlost či pomalost, hyperkinetičnost, která je

obrazem dynamického temperamentu nebo tlak na podložku, jenž je obrazem síly egocentrického sebestvrzení.

2. Indexovou vazbu (výrazový korelát). Selhání hlasu při silném rozčilení je výrazem hněvu, nikoli jeho obrazem. Jestliže jsme například pomalou kresbu označili za obraz celkového zpomalení tempa řeči, myšlení a duševní činnosti, může být z jiného pohledu nahlíženo také jako výraz pasivity nebo zvýšené sebekontroly. Některé znaky tedy přímo zobrazují to, co se jimi projevuje, jiné zase odkazují k tomu, s čím jsou spjaté.

3. Symbolickou vazbu (symbolický korelát). Ta je nejspíše určena kulturní konvencí (jako například symbolické významy matka-otec, vlevo-vpravo).

Grafické vyjádření je živější a barvitější než při použití pouhých slov. Využití symbolů má význam nejen v diagnostice, ale i v individuální terapii, v práci s páry a s rodinami a v psychoterapeutických skupinách (Wollschläger, 2002).

Zajímavá je například symbolika plochy obrazu, která je většinou obdélníková. Stává se projekční rovinou všeho, co je zobrazováno. Riedelová (2002) si všimla obecné tendence znázorňování životního prostoru právě ve čtyřúhelníkové formě. Čtyřúhelníkovou kompozici popisuje jako základní orientaci lidského těla a vědomí – nahoře a dole, napravo a nalevo.²

Při komentování výtvarného projevu pubescenta (později i adolescenta) se hovoří o tzv. krizi dětského zobrazování. Pubescentní kreslíř je nespokojen s tím, jak ovládá (nejen) barevné podání, často si uvědomuje nedokonalost svého projevu a ztrácí zájem výtvarně tvořit. Jeho kresba a malba „předjímá“ řešení, která však už nejsou na úrovni jeho obecných poznatků a dovedností. I prostorové znázornění je někdy směsí nepochopené perspektivy a dětské reprezentace tvaru (Uždil, 1974).

² Podrobněji se touto problematikou zabývám v části této práce zabývající se symbolikou písma.

2.2 ODRAZ CHOVÁNÍ V PÍSMU

2.2.1 Vliv různých okolností na rukopis

Na rozdíl od dřívějších grafologů dnes již nevěříme, že individuální rukopis je podmíněn výlučně povahovými sklony a osobností pisatele. Experimentální grafologie dokázala, že existuje celá řada faktorů, která více či méně spoluutváří každé individuální písmo. K těmto činitelům patří například národnost, školní předloha, svalový tonus ruky, sklon napodobit líbivé tvary písmen, paměť pro zrakové dojmy, vzdělání, povolání a jiné (Saudek, 1933).

Schönfeld (1996) a Jeřábek (2003) píší o vnějších psacích okolnostech, tedy kvalitě psacího náčiní, světelných poměrech nebo teplotě místnosti, v níž písmo vzniklo. Písmo určené k rozboru má pokud možno vzniknout na obvyklém místě, obvyklým perem a na papíru, jaký pisatel zpravidla používá. Význam má studium uchopení psacího nástroje (problematikou tohoto typu se podrobně zabývá i Saudek, 1928 a 1933), což nám pomůže vysvětlit ostrý nebo tzv. těstovitý (pastózní) tah. Důležité je všimnout si svalů i polohy ruky, zejména po delších psacích pasážích, kdy se uchopení a držení pera postupně mění. Hovoříme pak o novém ustrojení (nové adjustaci) píšící ruky.

Mezi vnitřní psací okolnosti můžeme zařadit stav pisatelovy mysli, kdy například pisatelova radost má tendenci písmový obraz uvolňovat, smutek naopak zmenšovat velikost a vzletnost písma (Schönfeld, 1996 a Jeřábek, 2003).

Obecně lze uvést, že čím více písemného materiálu máme pro rozbor k dispozici, tím snáze můžeme dojít k přesnějším závěrům. V praxi se většinou žádá alespoň třicet řádků rukopisu na nelinkovaném papíře, a to nejlépe spontánně napsaného textu.

2.2.2 Metody rozboru písma

Systematický přehled metod rozboru písma se zaměřením na metody grafologické uvádí Kulka (2001). Rozlišuje čtyři procedurální modely (jako realizaci určité posloupnosti poznávacích operací):

2.2.2.1 metoda intuitivní

Intuice je podle Junga (1993) druh věštění, zázračné schopnosti. Uvádí příklad, kdy nevíme, že pacient má něco velmi trapného na mysli, ale „napadne nás to“, máme „určitý pocit“. Intuicí označuje funkci, kterou vidíme za rohy. Kulka (2001) uvádí, že se intuice uplatňuje v každé vědě a je těžko popsatelná a definovatelná. Součástí intuitivního modelu grafologické metody je empatie (proces citového pohroužení se do zkoumaného předmětu). Díky této metodě však získáme jen dojmy, které jsou však nedílnou součástí procesu poznávání, jsou korigovány a jejich výsledky jsou zařazovány do širších metodologických paradigmat.

Jeřábek (2003) hovoří o komplexních dojmových znacích písma, které získáváme globálním vnímáním, respektive širokou pozorností, čímž se snažíme zachytit tu rovnu výrazového projevu, kterou není možné obsáhnout znaky měřitelnými nebo popsatelnými. Vytvoření dojmu je přirozenou součástí adaptace jedince na konkrétní prostředí a situaci, vzniká vědomě i nevědomě. Není-li osoba, která rozebírá písmo, v úvodní dojmové fázi dostatečně otevřená, neuvědomí si své emoce, které pak budou na rozbor působit nevědomě. Proto si validita a objektivita psychologie výrazu nepolepší, vynecháme-li dojmový přístup.

2.2.2.2 metoda tabulková

Nejprve je definován znak, například velikost písma, kterému jsou posléze přiřazeny psychologické významy, avšak pouze hypotetické. Teprve systémový pohled na rukopis umožňuje rozhodnout, který z hypotetických významů můžeme použít a který je nutno eliminovat (Kulka, 2001).

Schönfeld (1996) s Jeřábkem (2003) popisují tzv. měřitelné a popsatelné znaky jako je způsob vázání, velikost, sklon, šířka a těsnost, tlak, tah a charakter čáry, ostrost a těstovitost, spojitost, plnost a hubenost, zjednodušení či obohacení, délky a rozdíly v délkách, pravoběžnost či levoběžnost písma, rychlost, členitost, řádkování, okraje, pravidelnost, zdůraznění a potlačení začátků a konců, diakritická znaménka a jejich významy.

2.2.2.3 metoda komparativní

Spočívá ve využití principu vstřícné sémantické integrace, což znamená postup současně „shora“ (od personologické koncepce) a „zdola“ (od grafologických znaků). Znamená to, že každé rozhodnutí omezuje varietu možností dalších výběrů. Při komparaci výsledků získaných intuicí a tabulkovou analýzou se však stává, že výsledky jsou neidentické. Důvodem může být chyba v rozboru, omyl nebo objektivně existující rozpor v analyzované osobnosti. Momenty komparace jsou velmi obtížné a zakládají grafologické umění (Kulka, 2001).

2.2.2.4 metoda systemická

Nezbytnou grafologickou metodou je systémový postup. Ke grafognostickým účelům používáme vybranou personologickou koncepci a grafoanalytické schéma (Kulka, 2001). Jeřábek (2003) dodává, že utříděním dojmů, grafických znaků do skupin získáme přehled o fungování určitých psychických oblastí osobnosti (o vitálním základu a vitalitě, temperamentu, emocionalitě, inteligenci a racionalitě, vůli, sebepojetí, sociabilitě, popřípadě morálních vlastnostech osobnosti).

K tomu, aby grafologické metody mohly být včleněny do oficiální, uznávané psychodiagnostiky, musely by splňovat určitá vědecká kritéria. Například německý psycholog Lockowandt vyslovil názor, že reliabilita (spolehlivost měření) písma byla dokázána u měřitelných a stupňovatelných znaků. U komplexních znaků jsou však výsledky dostačující jen zčásti. Výsledky ověřování validity jsou dokonce většinou negativní. Lockowandt navrhuje, aby se pokračovalo nejen v ověřování validity písma, ale zejména samotných grafologů, kteří do své práce promítají své zkušenosti, domněnky a vžité interpretační postupy (Živný, 1991).

2.2.3 Písmo jako výrazový pohyb

„Otec německé grafologie“ Ludwig Klages (1872-1956), který propagoval psychologii výrazu spojenou s teorií osobnosti, převzal tezi francouzských badatelů,

kteří tvrdili, že rukopis je fixovaným posunkem. Na ní pak vybudoval svou teorii výrazového pohybu jako symbolického úkonu (Schönfeld, 1996 a Živný, 1991).

Němečtí grafologové přelomu 19. a 20.století T. Preyer a G. Meyer věnovali pozornost lidskému pohybu a písmu (Živný, 1991). Každý pohyb má složku kinetickou a statickou, kinetická složka se dále rozkládá na komponentu volní a mimovolní. Z hlediska fyziologie psaní lze rozlišit v rámci statické složky pohybu tlak držátkový (síla stisku psací potřeby), tlak na podložku (přiložení hřbetu ruky k podložce) a tlak psací (tlak na špičku psací potřeby). Kinetická složka psacího pohybu se celkově hodnotí jako hyperkinetismus nebo hypokinetismus písma (rozmach či zabržděnost psacího tahu) (Kulka, 2001). Každé konání a každý pohyb lze do značné míry ovlivnit vůlí, ale dokonale kontrolovatelný není. Čím bezděčnější, nevědomější je pohyb, tím více bude nabit výrazem. I každý volní pohyb, tedy i rukopis, je příznačný pro svého původce. Všechny skupiny pohybů (jako jsou pohyby reflexní, výrazové, volní nebo automatické volní) se totiž téměř nikdy nevyskytují nesmíšené. Písmo tedy přes svůj volní původ také náleží k výrazovým pohybům (Schönfeld, 1996).

„Člověk píše tak, jako kráčí životem kupředu.“ tvrdí Jiří Kulka (2001, str.42). Pokud je někdo uspěchaný a netrpělivý, také jeho písmo je plné znaků rychlosti, spěchu, nedočkavosti. Stejně tak pokud je nedbalý, je nedbalý i jeho písemný projev.

Důležitou roli v psacím pohybu má pozornost pisatele. Dle Nakonečného (1997) je pozornost zvláštní psychickou funkcí, která dokazuje, že vnímání je výběrově zaměřené. Georg Meyer přivedl do charakterologie zákon o směru pozornosti, tedy tvrzení, že pozornost je na počátku výkonu vyšší než uprostřed nebo na konci (Schönfeld, 1996).

Nauka o výrazu také zjistila, že čím častěji a silněji intervenuje určitý výraz určité svaly, tím znatelnější po sobě zanechává stopy. Tímto způsobem může dojít k vtisknutí nějakého rysu do tváře, držení těla, písma (Jeřábek, 2003).

Klages uváděl ve svých publikacích princip dvouznačných výrazových znaků. Projevený zážitek je výsledkem duševního popudu a duševního odporu, které působí proti sobě. Výrazový pohyb pak může pocházet jak ze síly duševního popudu, tak i ze slabosti duševního odporu. Ve své knize uvádí příklad, kdy dvě děti stojí před záhonem s tulipány, jedno ihned utrhne několik květů a druhé neudělá nic. Z této situace nevyplývá, že první dítě, které například může mít slabší sebeovládání, toužilo po

květech více než druhé, které se mohlo třeba více bát trestu. To znamená, že můžeme určit, zda daný výrazový znak je podmíněn přítomností či nepřítomností určitého pudu pouze tehdy, když můžeme rozhodnout, zda jde o životní plnost nebo chudost (Schönfeld, 1996).

Saudek (1928) a jeho spolupracovníci pomocí kinematografických snímků pohybu psaní srovnávali písmo mnoha tisíc osob a s pomocí fyziologů zjišťovali způsob svalových pohybů. Došli k zjištění, že hlavní směr pohybu psaní nezáleží v tazích nahoru a dolů (v utváření vlasových a stínových tahů), ale ve směru zleva doprava, tzn. od začátku řádku ke konci řádku, anebo končí-li věta teprve v příští řádce zprava nalevo od konce řádku k začátku příštího řádku tak dlouho, až se větný impuls ve větné tečce vyčerpá. Čím je větný impuls intenzivnější, čím živěji myslíme, rychleji spějeme zleva napravo, tím více zanedbáváme ostatní vedlejší směry.

Osobní obrazovou směrnicí nazýváme očekávání pohybového výsledku při zpodobování, očekávání obrazu, jehož zpodobení ve všech pohybech je nevědomou potřebou osobnosti. Podle Klagese je každý volní pohyb člověka bezděčně spoluurčován jeho osobní obrazovou směrnicí. Je to jakýsi zákon o zpodobovacím pudu a prostorovém citu (Schönfeld, 1996). Jeřábek (2003) zdůrazňuje, že tzv. individuální obrazová směrnice je součástí našeho sebepojetí a během života se částečně proměňuje, například i díky přijatým sociálním rolím (učitel, voják apod.), výrazový projev vždy souvisí s obsahovou náplní role.

Důležitou otázkou psychologie výrazu je, na základě čeho lze cizímu výrazu porozumět. Podle hlavních teorií je interpretace podmíněna napodobováním cizího výrazu v menším měřítku, čímž dojde k vyvolání obdobného, i když slabšího emočního stavu (Jeřábek, 2003). V soudobém přístupu k emocím případ ilustruje například zákon obličejové zpětné vazby, který uvádí již Darwin nebo James, nyní především Zajonc. Naše emoce jsou podle této teorie ovlivňovány do určité míry tím, jaký máme výraz v obličejí (Stuchlíková, 2007). Další podmínkou interpretace je učení se vztahům mezi vlastními výrazovými pohyby a obsahem prožívání a zejména vcítění nebo naladění se na cizí výraz. Výrazu lze hlouběji porozumět také jeho podrobnou analýzou (Jeřábek, 2003).

2.2.4 Písmo jako symbol

Ve Švýcarsku sice nevznikla samostatná grafologická škola, ale nenahraditelný přínos pro grafologii znamenala osobnost Maxe Pulvera (1889-1952), který zdůrazňoval podíl nevědomí na psacím procesu. Písmo od této doby už nebylo bráno jen jako fixovaný posunek a výrazový pohyb, ale také jako úkon symbolický (Živný, 1991).

Písmo je obrazem osobnosti, jejím výrazem a také symbolem (Kulka, 2003b). „Pohybové tvary, podmíněné osobní obrazovou směrnicí, se částečně zakládají i na symbolických tradicích. Rozdělení písma na horní délky, na střední pásmo a dolní délky se uvádí do souvislosti se starým dělením na ducha, duši a tělo.“ (Schönfeld, 1996, str.28).

Na počátku písmového vývoje byl obraz, abecedy západního světa však svůj obrazový ráz již dávno pozbyly. Pomíneme-li kreslírce a malíře, nenajdeme dnes asi člověka, který by se často vyjadřoval grafickým projevem. Písmo je tedy pro většinu lidí jedinou možností, jak se graficky projevit, do rukopisu se tedy dostávají obrazy a symboly (Schönfeld, 1996). Jednou z metod, která v písmu vyhledává symbolické obrazy, je metoda ideografická (Schönfeld, 1996), Kulka (2001) ji označuje pod termínem intuitivní metoda jako totální vhled do situace. Nejdůležitějším aspektem této metody je empatie.

Nejvýznamnější osobností zabývající se symbolikou v písmu je Švýcar Max Pulver, který v roce 1931 vydal knihu Symbolika písma. Teoreticky zde vychází především z hlubinné psychologie C.G. Junga (Schönfeld, 1996 a Jeřábek, 2003). Podle Junga (1993) je vědomí člověka jako povrch či kůže obrovské nevědomé oblasti neznámého rozsahu. O existenci duševní oblasti pod prahem vědomí máme však jen nepřímé důkazy. Z produktů, které nevědomí vytváří, můžeme vyvodit určité závěry týkající se jeho možné podstaty. Mezi nevědomými procesy a činnostmi vědomého rozumu existuje biologický vztah, který se dá nejlépe popsat jako kompenzace, což naznačuje, že jakýkoliv nedostatek ve vědomí (například přehánění, jednostrannost nebo výpadek nějaké funkce) je odpovídajícím způsobem vyrovnáván nějakým nevědomým procesem (Jung, 1994). Nejhlubší rovinu psychiky představuje tzv. kolektivní nevědomí, které je zděděnou pamětí lidského rodu. Kolektivní psychická vrstva má tendenci k typickému způsobu prožívání a chování, kterou Jung nazývá

archetypy. Nad touto vrstvou je osobní nevědomí, které zahrnuje především individuálně zapomenuté obsahy, vytěsněné, podprahově vnímané. Z obou těchto oblastí nevědomí pochází obrazově symbolický způsob myšlení. Podle hlubinné psychologie je pravý symbol spontánním nevědomým produktem (Jeřábek, 2003).

Například islám rozlišuje vzdušná, ohnivá, zemská a vodní písmena, která jsou navíc všechna jako materializace božského slova vždy nositeli zvláštních významů, mimo jiné ve vztahu k minulosti, současnosti a budoucnosti (Becker, 2002).

Symbolikové písmena vycházejí z toho, že řádka je pro ně hranicí mezi horní a dolní oblastí, kdy dolní oblast reprezentuje pudovost a hmotu, horní oblast říší duševní (střední poloha) nebo duchovní (pásmo horních délek). Místo, kde se v daný okamžik nachází hrot pera, je osobnostním bodem, který směřuje časovým prostorem dopředu. Polarita komplexu matka – otec je dána svým průběhem zleva doprava (pocházíme z matky a spějeme k otci) byla inspirována hlubinnou psychologií (Schönfeld, 1996). Také pásmová teorie, kterou rozpracoval Pulver (1955), je inspirovaná hlubinnou psychologií. Symbolika psací plochy má nespočet rovin (například časovou, prostorovou nebo ontogenetickou) a psaná slova v tomto prostoru představují chování v aktuálních situacích. V pojetí osobnosti vytvořil pojetí zón osobnosti – tělo (dolní pásmo písma), duše (střední pásmo) a duch (horní pásmo), přičemž řádka je jakýmsi prahem vědomí.

Podle hlubinné psychologie si lze také všimnout provedení určitých slov jako je zvýraznění, zaváhání nebo přepsání, protože každé slovo je v psychice pisatele spojeno s individuálními asociacemi (Jeřábek, 2003). Sigmund Freud publikoval ve své knize Psychopatologie všedního života (1901) své názory o chybných úkonech, jako je například zapomenutí, přeřeknutí, přeslechnutí či právě přepsání. Viděl v nich potlačené nebo vytěsněné myšlenky a svou teorii podpořil řadou příkladů.

3 MOŽNOSTI GRAFOLOGICKÉHO ROZBORU U DOSPÍVAJÍCÍCH

Duševní svéráz dětí není ještě tak vyhraněn jako charakter dospělých. Rozmanitost základního povahového založení se však jeví již v dětském písmu. I začátečníci v psaní obměňují školskou předlohu podle svého osobního svérázu (Schönfeld, 1996).

Petera (1975) uvádí, že základním východiskem pro posuzování písma je právě školská předloha, kterou se úředně stanoví určitý typ abecedy pro školní výuku, platnou pro vymezené časové období. Žáci se ve škole učí společně jednomu předepsanému systému psaní, který však netvoří jejich budoucí individuální rukopis, ale pouze jej více či méně ovlivňuje. Písmo jako projev života se mění a přizpůsobuje požadavkům doby, vkusu nebo účelnosti. Starší generace se učila písmo s bohatými estetickými tvary, které nejen že vyžadovalo na pisateli zvýšené úsilí, ale psací výkon také zpomalovalo. Poslední školní předloha učí písmu naopak spíše zjednodušenému a praktickému.

Schönfeld (1996) připomíná, že ke změně písmové podoby nepřispívá jen pozměněný základní tvar, ale i nový způsob vyučování. Dávno překonaná analyticko-syntetická metoda byla nahrazena psychologicko-fyziologickou metodou. Začátečník v psaní začíná cvičit psací pohyb rovnou celý, a už na nižším stupni má obsah psaných textů určitý vztah k ostatním vyučovacím předmětům. Pro českého učitele psaní je písmo především dorozumívacím prostředkem, má zachytit myšlenky a sdělit je jiným lidem, není tedy samoúčelné. Těmito novými pedagogickými zásadami se moderní české písmo zřetelně odlišuje od písma předválečných generací, které bylo utvářeno z mechanických a kreslířských hledisek. Dnešní písmo tedy působí spíše dojmem zřetelnosti, je úhlednější, rychlejší a má individuálnější ráz.

Škola může tedy navodit určitou „psací manýru“ a podílet se formálně jistým stupněm na dalším vývoji. Samostatná, svébytná osobnost si najde brzy svůj osobitý výraz, odlišený od školní předlohy tím více, čím větší je osobnostní svéráz pisatele (Petera, 1975). Schönfeld (1996) uvádí, že školní písmo, vázání vlastně vyjadřuje předosobnostní vývojové stádium. Dítě nebo dospělý člověk, který ustrnul na

infantilním stupni, se přidržuje této formy, protože se individuální styl ještě nevyvinul, nebo se už vyvinout nemůže.

Velký přínos do grafologie znamenal Robert Saudek (1880-1935). Dlouho vládl názor, že písmo dětí je šablonovité, bez výrazu a osobitosti, že podléhá naprosto školní předloze. Dětské psaní bylo považováno za příliš vědomý akt, proto se tvrdilo, že je nemožné vniknout do jeho psychiky skrze analýzu rukopisu. Již Saudek považoval toto tvrzení za zastaralé, všiml si, že například zkušenost učitelů je jiná. Děti si dobře dokáží vzájemně rozeznat rukopis, a to v mnohých případech dokonce lépe než učitel. Dětská povaha je sice méně vyvinuta než u dospělých lidí, není ale obtížné najít v rukopise dětí sklon k úhlednosti, puntičkářství, povrchnosti, sobectví, skromnosti, ctižádosti, marnivosti a podobně. Skutečnost, že dětský charakter je tvárlivě velmi závislý na celé řadě faktorů, vnějších i vnitřních, které jsou velkému počtu dětí společné (škola, mimoškolní výchovné a sportovní organizace), se projevuje nejen v jejich celkovém chování, ale i v jejich grafickém projevu (Petera, 1975 a Živný, 1991).

Povahovou diferencovanost je možno pozorovat již u nejmenších dětí, jak prozrazují i jejich první kreslířské pokusy. V různých čmáranicích dítěte můžeme nalézat opakující se charakteristiky, které souvisejí s jejich způsobem chování a prožívání. Jedno dítě kreslí uvolněnými pohyby, jiné strnulými, některé děti na tužku silně tlačí, jiné zase vyvíjejí pouze slabý tlak. Dětské písmo však není zcela původní, protože je závislé na stupni zralosti, školní předloze, učiteli a napodobování jiných rukopisů. Psaní v této době je ještě projevem vědomého usilování a nevědomým, mechanickým se stává v našich kulturních podmínkách přibližně v desátém až jedenáctém roce věku dítěte (Jeřábek, 2003 a Petera, 1975).

Schönfeld se pokouší ve své Učebnici vědecké grafologie (1996) za výkladem jednotlivých grafologických znaků upozornit na úskalí a možnosti rozboru daného znaku u mladistvých, tedy na to, jak se interpretace rukopisu nedospělých jedinců může lišit od interpretace stejných znaků v písmu dospělých.

Konkrétní příklady, které uvádí Schönfeld (1996):

Adolescenti a typy vázání

Například u úhlového vázání doporučuje postupovat stejně jako u dospělých, ale upozorňuje na vyšší výskyt tohoto typu vázání, pokud se zase v písmu adolescentů

vyskytne pravá girlanda, svědčí také o laskavosti, soucítění, vstřícnosti a otevřenosti jako u dospělých, ale pokud je oslabená nasvědčuje bezstarostnosti a často i nesamostatnosti, pohodlnosti a vrtkavosti.

Arkádové vázání je znamením psychické křeče běžné v pubertě. Adolescent pociťuje nutkání nedat nikomu nahlédnout do svého nitra, a proto se uzavírá před vnějším světem. Arkády v písmech adolescentních osob jsou podle výše zmiňovaného autora vždy trochu podezřelé, protože zdrženlivost a uzavřenost jsou s podstatou mladého člověka v rozporu. V nejlepším případě z arkád usoudíme na vzorného žáčka a na dítě s tzv. dobrou výchovou, které se v zájmu klidného soužití vzdává svobody. V horších případech může jít i o lháře, dítě vzdorovité, neupřímné a plné zábran. Interpretace závisí na všech ostatních písmových znacích.

Velikost písma

Velké písmo může u adolescentních osob ohlašovat schopnost snadno se nadchnout, citovou hloubku a vášnivost, ale často i přepjatost a nedostatek smyslu pro skutečnost, když se k velikosti připojí ještě nepravidelnost. V pravidelných písmech je velikost znamením touhy po činech, ale často bývá spojena s nesoustředěností, povrchností, někdy i lehkomyšlností. Přidají-li se k velikosti ještě kudrlinky a jiné přídatky, značí to domýšlivost, nezřízenou pýchu, předvádivost a nafoukanost.

Drobné písmo je u adolescentů spíše známkou věcné než citově vzletné a fantazijní povahy. Jedinci tímto způsobem píšící bývají důkladní a mají pozorovací dar, smysl pro skutečnost a střízlivost. Jde pak o „suché“ žáky, kteří se málokdy nadchnou, ale pravou věcností a důkladností nahradí všechno, čeho se jim nedostává v nadšení. Čím výrazněji je písmo pravidelnější, tím lépe se taková žáci soustředí a vniknou do učiva. Malým písmem však píší i zastrašené a nesvobodné adolescentní osobnosti.

Šířka písma

U adolescentů vidíme v široké písmové stopě horlivost, snaživost a pílí, ale pokud je písmo málo řízené, tak také nedůkladnost, ledabylost a nedbalou nevázanost. Těsnost v písmu bývá příznakem zvládnutého chování a sebekázně, často však i symptomem niterně nesvobodné, úzkostlivé, váhavé adolescentní osobnosti, která je sice rozvážná a opatrná, ale nikdy není bez nedůvěry a zábran.

Rychlost písma

U písem adolescentů bychom si měli zjistit, jak rychle může tato osoba psát a jak rychle opravdu psala. Základním významem rychlosti je stejně jako u dospělých bezprostřednost a přirozenost projevu, snaživost a sebejistota nebo sebezapomenutost, povrchnost a rozčilenost.

Jako zpomalené chápeme písmo pomalejší než připouští psací nadání. Zpomalení se také často vyskytuje v dětských písmech, když si dítě dost jasně nerozpomíná na správný tvar písmene. Základním významem pomalosti je také zde zabržděná bezprostřednost projevu, kterou může způsobit nedostatečný cvik nebo fyzická zábrana. Slabá tvarová paměť vede v písmech adolescentů často také ke chtěnému zpomalení. Pomalá písma vídáme u ukázněných osob, ale také u úzkostlivých i dětí ulpívajících na podrobnostech, nebo u lhostejných a líných povah.

Spojitosť písma

V písmech adolescentních osobností svědčí nespojitost o bohatosti nápadů, často o výrazové potenci, která se může projevit kreslířsky, malířsky nebo herecky. Nespojitost zde však může naznačovat i nedůslednost, diskontinuitu a někdy i zmatenost v myšlení.

Sklon písma

Někdy se jako následek duševního šoku vyskytuje u adolescentů změna písmového sklonu, zejména tendence naklonění písma doleva. U pubescentů najdeme šikmost doleva hlavně u dívek. S těmito fakty můžeme porovnat příznaky pubertální situace, jako je například strojenost a zábrany.

Šikmost je příznačná pro převahu citových složek, pro schopnost lásky a vášnivosti, ale pokud je šikmost extrémní, tak také pro labilitu, roztržitost a sklon k lehkomyšlnosti. Strmá písma adolescentů jsou příznačná pro převládání rozumu a pro zdrženlivost. Vyskytují se často u nespolečenských povah, plachých a hůře ovlivnitelných jedinců.

Délkové rozdíly

Zdůraznění horních délek může svědčit o idealismu, sklonech k duchovnosti, blouznivosti, o tendenci k abstraktnímu myšlení, případně o nedostatečném smyslu pro skutečnost a věcnost, o přemrštěnosti a povrchnosti stejně jako u osob dospělých. Převaha zdůrazněných dolních délek v písmech adolescentů prozrazuje smysl pro realitu, praktický a technický způsob myšlení, ale i nedostatek obratnosti v abstraktním myšlení a tendenci k materialismu.

ČÁST PRAKTICKÁ

4 VÝZKUMNÉ OTÁZKY A HYPOTÉZY

Základním cílem praktické části diplomové práce je pokusit se zrealizovat výzkumnou sondu, která by zodpovídala otázku, do jaké míry je vůbec možné z písma získat informace o psychických vlastnostech osobnosti adolescentního pisatele a nakolik se vlastnosti zřetelné z jeho rukopisu shodují s projevy v jeho chování.

1. Jak již bylo uvedeno výše, písmo dětí a adolescentů není zcela původní, je závislé zejména na stupni zralosti a automatizaci psacího pohybu. Také Schönfeld podal upřesňující vysvětlení, jak se písmo adolescentů liší od písma dospělých. První výzkumná otázka se tedy ptá: ***Je rukopis adolescenta dostatečně „vyzrálý“, aby umožnil v plné šíři využít grafologických postupů?*** Domnívám se, že bude záležet zejména na jednotlivých zkoumaných osobnostech a jejich stupni vývoje, a podle toho se budou odvíjet i možnosti interpretace.
2. Z teorií uvedených v teoretické části práce mimo jiné usuzujeme na určité souvislosti mezi pohybem těla, chováním a písmem. Dalším podnětem ke zkoumání se stala otázka: ***Jaké analogie můžeme sledovat mezi zjevným chováním adolescenta a jeho rukopisem?***

5 POUŽITÉ METODY

Na základě prostudování teoretických podkladů uvedených v teoretické části diplomové práce, svých dosavadních znalostí a zkušeností v oboru grafologie a po zvážení všech alternativ jsem dospěla k následujícímu výzkumnému schématu kvalitativního výzkumu:

1. Aplikovala jsem metodiku interpretace písemného projevu založenou na teoretických i praktických principech grafologie, a to zejména za využití postupu rozboru písma podle České grafologické komory.
2. Vypracovala jsem dotazníky pro učitelky, které vybrané žáky a žákyně učí. Jednotlivé položky dotazníku zjišťovaly osobnostní vlastnosti žáků a žákyně na základě pozorování jejich chování.
3. Pozorovala jsem vybrané žáky a žákyně při psaní a pokusila se vyplnit stejný dotazník, který byl určen učitelkám.
4. Pomocí metodiky cestou analýzy písemného projevu a zjevného chování podle pozorování učitelek, jsem zpracovala jednotlivé kasuistiky, respektive osobnostní profily vybraných dospívajících žáků. Na kasuistikách jsem se rovněž pokusila předvést způsob práce s metodikou a možnost využitelnosti nejen v pedagogické praxi.
5. Informace o osobnostním profilu dospívajícího žáka nebo žákyně získané pomocí grafologické metodiky jsem srovnala s výsledky dotazníků a pozorování dané osobnosti.

5.1 METODOLOGICKÉ PROBLÉMY VÝZKUMNÉ SONDY

5.1.1 Subjektivita grafoanalýzy

Ve 20.století se ukázalo, že přísné vymezení vědy jako objektivního poznání je nemožné. Je zřejmé, že pozorovatel vždy zasahuje do pozorované skutečnosti, že objektivita je stejná konstrukce jako cokoliv jiného (Kulka, 2001).

Žádná interpretace osobnosti nemůže být absolutně objektivní, důležité ale je, aby byla co nejméně subjektivní. Jsem si vědoma toho, že validita a reliabilita grafologické metodiky je kolísavá a je do jisté míry podobná problematice projektivních testů a podobných kategorií, ve kterých hraje důležitou roli osobnost výzkumníka a vzájemný vztah výzkumníka a zkoumané osoby (Svoboda, 2001). Subjektivní přístup k hodnocení poskytuje nejméně spolehlivý obraz posuzované osobnosti. Přestože lze tímto způsobem získat zajímavé závěry, je tedy třeba s nimi zacházet opatrně. Východiskem může být třeba v grafologii využívaná sumarizace získaných poznatků s využitím dvou přístupů, tedy analýzy různých znaků a zároveň syntézy (přihlédnutí k celkové jednotě výrazu apod.).

Kulka (2001) upozorňuje, že v oblasti psychologie a grafoanalýzy může být velmi špatným rádcem tzv. zdravý rozum. Člověk si totiž svět okolo sebe interpretuje v souladu s vědomými nebo nevědomými motivy své činnosti.

Současně reflektuji, že mé zkušenosti s grafologickými rozbory jsou v převážné míře teoretické a po praktické stránce jsou dosud jen určitými pokusy o interpretaci. Pro zvýšení validity jsem se proto alespoň snažila mít dostatek materiálů pro rozbor (rukopisy pocházejících z různých situací a pro různé adresáty). Validitu jsem pak navíc sekundárně zvyšovala i doplňováním informací z dalších zdrojů (pozorování, dotazování) a jejich vzájemným srovnáváním.

5.1.2 Subjektivita učitelského posouzení

Je třeba si uvědomit, že také posuzování dítěte, adolescenta učitelem nebo učitelkou má svá rizika a subjektivní momenty. Ty jsou způsobovány například odlišnou sociální percepcí každé osobnosti, vlivem kvality i kvantity interakce mezi danou učitelkou a žákem nebo žákyní, různými projekcemi, očekáváním nebo určitými osobnostními vlastnostmi všech interagujících. Interpersonální poznávání je tedy vždy subjektivní a do velké míry zatíženo různými chybami, se kterými je třeba zejména v kvalitativním výzkumu počítat.

Každá osoba má různou dostupnost informace z paměti, tedy odlišnou míru, jak se určitá schémata vyskytují v jeho mysli. Podle toho, jak snadno je určité schéma dostupné, posuzuje své sociální okolí. S danou problematikou souvisí také tzv. implicitní teorie osobnosti. Jedná se o schémata, která obsahují informace o vzájemných propojeních

osobnostních vlastností. Každý člověk si s sebou nese vlastní laickou koncepci o tom, které vlastnosti spolu souvisí méně a které více. Na základě jedné identifikované vlastnosti lidé usuzují také na další vlastnosti, a to například díky tzv. iluzorní korelaci (Allport, 2004).

Dalším zkreslením v poznávání druhých osob může být haló efekt (tendence upřednostňovat některé informace o vnímané osobě nezávisle na pořadí, ve kterém se k nám dostávají), efekt primárnosti (efekt prvního dojmu, odkazuje na podstatný význam informací, které jsou zaznamenávány v úvodních chvílích kontaktu s druhým člověkem), priming (kdy nedávná zkušenost zvyšuje pravděpodobnost aktivace určitého schématu či konceptu) nebo efekt novosti (na člověka má největší vliv informace, kterou dostal jako poslední, zejména pokud je mezi prvními a dalšími informacemi delší časový odstup). Mimo jiné bylo zjištěno, že negativně vnímané osobnostní vlastnosti mají pro vytvoření hodnocení větší váhu než pozitivně vnímané osobnostní vlastnosti (Hartl, 2000; Bláha a Šemberová, 2004).

Fritz Heider v roce 1958 ve své atribuční teorii zavedl dichotomii příčin lidského chování na interní a externí příčiny. Zjistil, že lidé tendují k preferenci interních příčin nad externími, což později roku 1977 popsal Lee Rose jako tzv. základní atribuční chybu. Aktér situace a pozorovatel mají odlišný přístup k přisuzování příčin chování. Toto zkreslení je způsobené již zmiňovanou dostupností z paměti nebo percepční nápadností apod. Dalším významným vědcem, který se zabýval problematikou atribuce, byl Harold Kelley. Jeho model kovariace je založen na předpokladu, že pro určení příčin lidského chování je důležitá kombinace různých informací (zejména konsensus, konzistence chování a informace o odlišnosti chování) (Bláha a Šemberová, 2004).

Také sebenaplnující proroctví je pro oblast interpersonálního poznávání důležité kognitivní schéma. Ovlivňuje proces utváření si dojmu o druhých lidech a jejich hodnocení. Člověk se k daným lidem chová podle svých dojmů, představ a očekávání od nich a toto chování pak mění chování oněch lidí (Hartl, 2000).

K omezení vlivu všech výše uvedených tendencí je zapotřebí důkladná sebereflexe.

5.2 METODIKA INTERPRETACE PÍSEMNÉHO PROJEVU

5.2.1 Písemný materiál a informace o něm

K dosažení co nejkvalitnějšího rozboru písma je zapotřebí mít k dispozici dostatečné množství písemného materiálu a informací o něm.

Nejvhodnější rukopis pro interpretaci je text psaný psacím písmem, který vznikl spontánně a za relativně běžných vnitřních i vnějších podmínek pro pisatele. Texty psané skriptem nebo verzálkami obsahují méně výrazových informací. Vzorek by měl být psán na nelinkovaném papíře, a to v nejmenším rozsahu kolem dvaceti řádek textu.

V každém případě je nutné zjistit informaci o psací situaci, za které rukopis vznikl, jestli například nebyl psán v afektu nebo v rušivém prostředí. Důležité je také vědět, komu byl psaný záznam adresován, protože v závislosti na této podmínce se může měnit čitelnost, úprava, ale i další charakteristiky vzorku.

Nezanedbatelný vliv má volba psacích prostředků, jako je papír, pisadlo, případně podložka a způsoby práce s nimi. Například při dlouhém uchopení pera je úhel psaní ostrý, při krátkém skoro pravý. U vlastního držení pera pak rozlišujeme držení frontální, sagitální a diagonální (Jeřábek, 2003). Vypovídací hodnotu má i to, na jaký formát a druh papíru pisatel upřednostňuje psát, případně jestli nemá tendenci obrátit formát papíru na šířku, místo běžného psaní na výšku.

Další podstatné informace, které si grafologický rozbor vyžaduje, jsou údaje o věku pisatele, pohlaví a případně národnosti (zejména pro znalost písmové školní předlohy). Z rukopisu lze totiž určit jen gender, nikoliv pohlaví, a to pouze s jistou pravděpodobností. Věk také nelze z písma poznat, pouze odhadnout duševní věk pisatele. To znamená, že dospělý člověk může třeba vykazovat dětské znaky v rukopisu, což vypovídá například o jeho určité infaltnosti.

Vzhledem k výše uvedeným podmínkám jsem byla psaní žáků přítomna, abych mohla sledovat psací situaci a chování žáků při tomto výkonu. Zadala jsem žákům úkol, aby napsali svůj životopis tak, jako by byli nějakým zvířetem. Nelinkované papíry jsem jim sama rozdala (podala sem jim je každému jednotlivě na výšku), aby například případně

obrácení papíru na šířku mělo větší vypovídací hodnotu. Zároveň jsem si pro porovnávání písem z jiných situací vyžádala od učitelů další písemné materiály, které žáci psali při jiných příležitostech.

Z důvodu zachování anonymity jsem v rukopisech zveřejňovaných v této diplomové práci překryla podpisy a jiné identifikační údaje. Zvolila jsem výraznou barvu, aby bylo z kopií patrné, kde byl případný údaj umístěn a bylo dostatečně jasné, že nejde o přirozenou součást rukopisu.

5.2.2 Postup interpretace písma

Při rozboru písmových ukázek jsem postupovala zejména podle Jeřábkovy metody z České grafologické komory, kterou mimo jiné popisuje ve své knize *Grafologie – více než diagnostika osobnosti* (2003).

5.2.2.1 Úvodní část

V úvodním setkání s konkrétním písmem je zapotřebí **reflektovat** naše aktuální pocity ohledně ukázky, abychom tak pokud možno do nejvyšší míry předešli určitým zkreslením v budoucím rozboru (například halo-efektem, primárním efektem a podobně). Pokračujeme analýzou **výrazu** písma, „naladěním na rukopis“, tedy jeho spontánní stránkou a posléze zaměříme pozornost na **symbolické** rozvržení psací plochy³.

5.2.2.2 Vlastní rozbor

Další součástí rozboru je popis znaků písma, a to od znaků nižší míry komplexity až po znaky s vyšší mírou komplexity. Konkrétně se zaměřujeme na znaky dojmové (zda je písmový obraz vyvážený, elastický nebo neuspořádaný, rozkolísaný a podobně), měřitelné i popsitelné. Zaznamenávala jsem tedy postupně zjištění o kategoriích pohybu (do jaké míry je dynamický), formy (reprezentaci vědomého já) a prostoru (vztah mezi prázdnou a popsanou plochou, převaha pohybů od sebe nebo k sobě, horní a dolní zážitkový prostor,

³ viz. kapitoly *Písmo jako výrazový pohyb* a *Písmo jako symbol* v teoretické části této práce.

Pulverův symbolický prostor), ale i času (tempo průběhu psychických procesů, ontogenetický vývoj).

Ze získaných informací můžeme určit stupně **fixace**, které se v daném rukopisu vyskytují. Vzhledem k věku pisatelů se fixace zřídka mohou objevovat v čisté podobě, jednalo se spíše o směs několika typů fixací. První stupeň fixace (nedostatečný) se vyznačuje nepevností, z ontogenetického hlediska jde o motoriku dítěte, forma je ještě nespolehlivě vyjádřená, pohyb nepořádný, neřízený, bez napětí. Druhý stupeň fixace (slabý) se projevuje uvolněností, vyjádřenou formou, plynulým a elastickým pohybem a objevuje se zde již rytmičnost písma. Převážně se jedná o druh fixace v písmu mladého člověka. Třetí stupeň poznáme svou určitostí, přesným pohybem, harmonií, přesně vyjádřenou formou, dobře vyjádřenou rytmičností. Tento typ fixace by byl však u pisatelů, kteří ještě nedosáhli dospělosti, nepravděpodobný. Čtvrtý stupeň fixace má dvě podoby, které označujeme písmeny a) a b). První typ této fixace (a) poznáme podle napjatosti, neživého a monotónního pohybu, zpevněné až do strnulé formy, nerytmického stupně, druhý typ fixace (b) zase utlumeností, nejistým a přerušovaným pohybem, ztuhlou a nedotaženou formou, nerytmičností. Posledním typem fixace je stupeň pátý, který je charakteristický určitou křečovitostí a vyskytuje se zejména u dospívajících. Pohyb je zdůrazněný, kouskovitý, úhlovitý nebo s třesem, forma se rozpadá, je neforemní. Jedná se o disrytmický stupeň.

Dalším podstatným dojmovým znakem, kterým jsem se zabývala, byl **rytmus**. Jeřábek (str.75, 2003) uvádí, že rytmus je „přirozeným projevem touhy po seberealizaci a zrání, která vyvěrá z nejhlubších vrstev osobnosti.“. Zohlednila jsem tři základní aspekty projevu rytmu, a to rytmus pohybu (kritériem elasticnost a opakování pohybových celků), formy (opakování podobných forem v písmu) a členění (rozdělení podobných úseků písma na psací ploše).

Snažila jsem se určit **individuálnost** (míru odlišnosti od rukopisu školní předlohy a stupeň přirozenosti rukopisu, čitelnosti) jako další dojmový znak, ale vzhledem k věku pisatelů se neprojevuje tak výrazně jako u dospělých osobností. V neposlední řadě jsem se pokusila o analýzu **harmoničnosti**. Vzhledem k tomu, že tento typ dojmového znaku souvisí s celkovou vyzrálostí a vyrovnaností pisatele, mohla jsem v rukopisech dospívajících objevit pouze „zárodky“ nebo jen určité znaky harmoničnosti.

Po uvážení znaků dojmových jsem se zaměřila na znaky měřitelné a popsatelné, a to zejména na **typy vázání**. Každý typ má specifické významy, které je nutno zohlednit v kontextu dalších znaků v písmu. V grafologii rozlišujeme pět základních typů vázání:

úhel

Tento typ vázání poznáme podle hranaté, špičaté formy, pohybu o silném napjetí, v prostoru si obvykle můžeme povšimnout ostrého střídání pohybu od Já k Já. Často bývá v písmu s vyšší fixací (zpevněnost). U člověka tento typ vázání představuje z aktivní vůle zejména jeho energičnost, činorodost, ctížádost, z vůle pasivní zase sebeovládání a vytrvalost. Rozlišujeme několik typů úhlů jako například měkký úhel, opřený úhel, úhel na začátku nebo na konci a jiné úhlové formy v písmu.

girlanda

Girlanda je otevřený a obloukovitý typ vázání, forma symbolizuje nádobu, prostor symbolizuje střední zónu (otevřenost Já), obvykle se pojí s nižší fixací (mládím). Osobnost s převládajícím typem tohoto vázání bývá uvolněná, psychicky přizpůsobivá, spíše extravertní se silně rozvinutou afiliací a altruismem. Má také několik podtypů, a to girlandu mechanizovanou, prosmyčkovanou, girlandu s hlubokým sedlem, girlandu úvodní a koncovou.

arkáda

I tento typ vázání se vyznačuje obloukovitostí, ale oblouk je otočen jiným směrem, jde o jakési zakrývání, obranu. Forma je zpevněná, jde typ i ve školní předloze, což musíme zohlednit zejména u mladších osobností, které ještě nemají psaní zcela zautomatizované. Symbolizuje střední pásmo, zakrývání a uzavřenost Já. Je pro ni typické potlačování pudů a citů, forma má přednostní charakter před obsahem, vyvinutá pasivní vůle, konvenčnost a tajnůstkářství. Rozlišujeme arkádu podepřenou, úhlovou, úvodní a koncovou a další arkádovité tvary.

nitka

Nitka je měnivá a bez napětí, forma je nejasně ohraničená a neforemná, v prostoru se vyznačuje pravoběžností ve středním pásmu, je nedostatečně zpevněná fixace. Lidé píšící tímto typem vázání bývají labilní, závislí na nevědomí, rychle myslící a s kombinačními

schopnostmi, trpívají nedostatkem pasivní vůle, odmítáním pevných vazeb a podobně. Nitku rozlišujeme například koncovou, nebo ligaturu (soukromý těsnopis).

dvojoblouk

Poslední typ vázání není tolik častý, poznáme ho podle obloukovitosti bez napětí, neurčitosti formy, symboliky střední zóny – oblouk od sebe k sobě. Osobnosti s převahou tohoto typu vázání bývají například nevyhraněné, přizpůsobivé, nerozhodné, labilní.

Dále jsem postupovala analýzou **velikosti** písma, tedy měřitelného znaku (průměrná velikost střední zóny písma při měření v souladu s úhlem sklonu je 2-3mm), která hovoří o velikosti osobního sebevědomí a sebedůvěry nebo prožívání Já, potřebě seberealizace a podobně. Velké písmo (cca od 3 mm, při nižší zběhlosti psaní 3,5 mm) většinou zdůrazňuje střední zónu a je nižší fixace. Osobnost bývá silně vitální s rozvinutou aktivní vůlí, potřebou se prezentovat, hůře přizpůsobivá, soutěživá a tak dále. Malé písmo je obvykle drobného, utlumeného pohybu i formy, v prostoru je zdůrazněna jen malá střední zóna. Osobnost má pak nižší vitalitu, nízké sebepojetí a pocity méněcennosti, bývá submisivní.

Sklon písma měl také vypovídací hodnotu. Rozlišujeme písmo levosklonné (mírně – cca nad 90° nebo silně - 110° a více), stojaté (90°) a pravosklonné (mírně – kolem 75°, výrazně - kolem 60°, silně – pod 45°). Základní význam ve sklonu písma je poměr citovosti a rozumovosti v prožívání, mezi impulsivností a sebekontrolou, závislosti a nezávislosti na okolí, intenzita a přirozenost emocionální odpovědi. U sklonu je také nutné evidovat jeho kolísavost.

Šířka versus **těsnost** byla dalším diagnostickým znakem. Šířka primární je vzdálenost mezi dvěma základními tahy písmene, přičemž střední hodnota je vyjádřena poměrem 1:1. Poměr 2:1 představuje výrazně široké písmo, poměr 1:2 výrazně těsné písmo. Základní význam spočívá v protikladech extraverte – introverte, sebevláda, cílovost a sebedůvěra. Dále se je zapotřebí brát v potaz šířku sekundární (tedy mezery mezi sousedními písmeny ve slově). Popsatelným důležitým znakem písma je i **tlak**, který zjistíme především z rozdílu mezi základními tahy (k pisateli) a tahy vlasovými (vzhůru). Velmi zde záleží na druhu psacího náčiní. Tlakem se projevuje psychická energie, vitalita, pudovost či pohyblivost psychiky.

Grafologický rozbor pokračuje diagnostikováním **spojitosti**. U vysoké spojitosti jsou dlouhá slova psána jedním tahem a svědčí zejména o kontinuu psychosomatických procesů a o způsobu myšlení pomocí analýzy a syntézy. **Plnost** nebo **hubenost**, jako poměr mezi citovostí, obrazotvorností, konkrétním myšlením a rozumovostí, logikou, abstraktním myšlením. Dalšími sledovanými znaky byly **zjednodušení** a **obohacení** (tedy poměr mezi věcností, rozumovostí a fantazií), **délky** – jejich rozdíly a v jaké oblasti (horní či dolní) převažují, **pravoběžnost** nebo **levoběžnost**, popřípadě **rychlost**, **členitost**. S rozbohem souvisí i **okraje**, horní, dolní, levý a pravý, z nichž každý má svou symboliku nebo **pravidelnost**.

Průběh řádků, tedy **řádkování**, se může vyskytovat v několika typech – rovný řádek (odkazující na vyrovnanost, sebekázeň, vytrvalost apod.), stoupající řádek (např. nadšení, radost, odvaha), klesavý řádek (stísněnost, únava, ovlivnitelnost), vlnitý řádek (labilita, nerozhodnost), vypouklý řádek (počáteční nadšení, aktivita, která postupně ochabuje), hloubený řádek (narůstání aktivity a citu po úvodní skepsi), taškovitě stoupající řádek (jako boj mezi afekty a sebevládou) a řádek taškovitě klesající (boj proti skleslosti, únavě, depresi).

5.2.3 Závěr z interpretace písma

Veškeré výše jmenované grafické znaky se v závěru rozboru utřídí do skupin a je možno získat přehled o fungování určitých psychických oblastí osobnosti, jako je například vitální základ a vitalita, temperament, emocionalita, racionalita, vůle, sebepojetí a podobně.

5.3 DOTAZOVÁNÍ

Dotazník byl určen pěti učitelkám, které žáky a žákyně výzkumného souboru učí a jsou s nimi již delší dobu v kontaktu. V tabulce níže jsou uvedeny jména učitelek, předměty, které v dané třídě vyučují a kolik hodin týdně vyučovaným předmětům přináleží.

Jméno	vyučované předměty	počet hodin
Eva	zeměpis	2
	výtvarná výchova	2
	třídnictví	podle potřeby
Lucie	český jazyk	4
Dana	anglický jazyk	3
Marie	matematika	4
	rodinná výchova	1
	výchova ke zdraví	1
	přírodopis	2
Blanka	fyzika	2

Pro každého žáka nebo žákyni měla učitelka vyplnit jeden dotazník, který obsahoval celkem 36 položek reprezentujících dichotomické rozdělení vybraných psychických vlastností osobnosti. Škálu jsem záměrně zvolila šestistupňovou, aby se i při nerozhodnosti nebo tendenci k průměrování musela respondentka přiklonit k jedné nebo druhé variantě výpovědi.

Obsahově byl dotazník zaměřený na psychické vlastnosti osobností daného žáka nebo žákyně, které pomáhaly určit:

vitální typ osobnosti (např. položky *energická x unavená, dobře snáší neúspěchy x špatně snáší neúspěchy, klidná x neklidná*)

temperament (např. položky *společenská x nespolečenská, sdílná x nesdílná, vysoké sebeovládání x nízké sebeovládání, vyrovnaná x nevyrovnaná*)

emocionalitu (např. položky *klidná x neklidná, impulsivní x jedná s rozmyslem, úzkostlivá x uvolněná, empatická x s nedostatkem soucitu*)

racionalitu (např. položky *teoretické uvažování x praktické uvažování, soustředěná x nesoustředěná*)

vůli (např. položky *vysoké sebeovládání x nízké sebeovládání, pořádkumilovná x nepořádná, inisiativní x pasivní*)

sebepojetí (např. položky *vysoká potřeba uznání x nízká potřeba uznání, dominantní x submisivní, spontánní x se zábranami*)

sociabilitu (např. položky *snadno ovlivnitelná okolím x méně ovlivnitelná okolím, tolerantní x netolerantní*)

Jednotlivé položky se obsahově překrývaly, to znamená, že jedna jmenovaná vlastnost mohla mít vypovídací hodnotu ve více oblastech (např. binarita *společenská x nespolečenská* nevypovídá jen o možném temperamentu, ale také o sociabilitě).

Učitelky měly za úkol vyplnit u každé výpovědi příslušné kolečko, které podle nich nejlépe vystihuje osobnost žáka/žákyně. Čím blíže bylo kolečko vybarveno vlevo, učitelka označila ve větší míře projevy vlastnosti osobnosti uvedené v levém sloupci, čím více vpravo, odpovídá vlastnosti uvedené v pravém sloupci.

Dotazník je uveden v příloze č.1.

5.4 POZOROVÁNÍ

Pro doplnění kasuistik jsem vybrané žáky a žákyně pozorovala. Do určité míry jsem se s nimi už znala, účastnila jsem se jejich vodáckého dvoudenního školního výletu a připravovala s nimi „*Vánoční jarmark*“ (dobrovolná školní aktivita). Vyučovala jsem u nich v rámci souvislé praxe výtvarnou výchovu.

Systematicky jsem vybrané jedince pozorovala jen krátkodobě při psaní textu určenému ke grafologickému rozboru. Na závěr mé pozorovací aktivity jsem vyplnila stejný dotazník, který byl určen učitelkám.

5.5 KASUISTIKY – OSOBNOSTNÍ PROFILY

Pomocí metodiky, jejíž teoretická východiska i některé praktické postupy byly uvedeny výše, jsem zpracovala všechny níže uvedené kasuistiky.

Kasuistiky a interpretace jsou zpracovány na základě většího počtu rukopisů (ikdyž všechny nejsou z prostorových či technických důvodů uvedeny), pozorování učitelek vybraných žáků a žákyní a vlastního (z časového hlediska pouze krátkodobého) pozorování vybraných osobností při různých činnostech dospívajících (zejména při psaní).

První část kasuistiky popisuje závěry, ke kterým jsem došla prostřednictvím grafologického rozboru a v další části tyto charakteristiky srovnávám s ostatními diagnostickými metodami. Pro snazší možnosti komparace jsem po grafologickém rozboru vyplnila stejný dotazník jako učitelky a posléze porovнала zkoumané charakteristiky.

Připomínám, že všem žákům a žákyním výzkumného souboru jsem přidělila fiktivní jména z důvodu zachování jejich anonymity a aby bylo zabráněno případnému ohrožení soukromí. Pro dokreslení jsem jednotlivé kasuistiky doplnila o zvětšené detaily rukopisů daných pisatelů.

6 VÝZKUMNÝ SOUBOR

Výzkumný soubor tvoří žáci a žákyně 7. třídy základní školy v okresním městě Jihočeského kraje. Metodou náhodného výběru (losem) jsem vybrala 7 dětí. Nejstaršímu bylo 14 let, nejmladšímu 13 let. Výzkumu se zúčastnilo 5 dívek a 2 chlapci, což přibližně odpovídá i stratifikaci v jejich třídě (17 dívek ku 5 chlapcům). Všichni píší pravou rukou.

Ve výzkumných souborech jsem měla pro analýzu k dispozici vlastní krátkodobé pozorování při činnosti, analýzu produktů činnosti (písemný materiál) a analýzu projevů chování vybraných žáků a žákyně vypracovanou učitelkami, které v dané třídě učí.

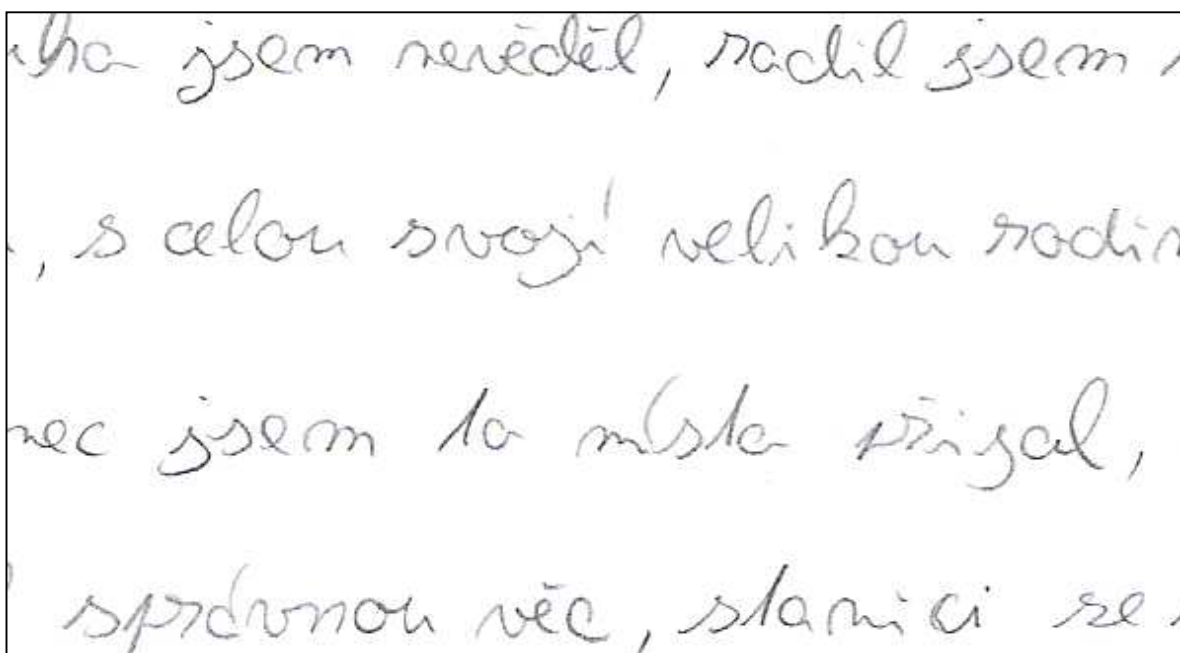
Všem žákům a žákyním výzkumného souboru jsem přidělila fiktivní jména z důvodu zachování jejich anonymity a aby bylo zabráněno případnému ohrožení soukromí.

Jméno	Pohlaví	Věk
Zuzana	Ž	13; 8
Eva	Ž	13; 9
Libor	M	13; 2
Tomáš	M	13; 1
Jana	Ž	13; 3
Lenka	Ž	14; 0
Renata	Ž	13; 8

6.1 KASUISTIKA Č.1 - ZUZANA

6.1.1 Grafologický rozbor

Zuzana si pro psaní zadání zvolila pentilku, tedy ne obvyklou propisovací tužku. První řádky začala psát skriptem, ale po několika větách celý text vygumovala a otočila list papíru. Začala psát znovu, tentokrát již písmem psacím. Takové gesto má už samo o sobě vypovídací hodnotu. Volba psacího nástroje, který umožňuje vygumování, opravy, může poukazovat na osobnost, která si je nejistá sama sebou. Fakt, že zpočátku svou práci znehodnotila, jen dodává této hypotéze na síle. Psaní skriptem může být vyjádřením odosobnění od psaného textu, tedy snaha se od něj distancovat a nebýt tolik považována za jeho autorku (viz. také podpis v dolní části textu pod jiným jménem než vlastním).

Obr.1- Zuzana (blíže viz příloha č.2 – rukopis Zuzany cca v původní velikosti a rozsahu)

Dojem z písmového obrazu by se dal popsat jako uspořádanost, dobrou umístěnost s ohledem na formát papíru, nižší hustotu řádkování a pravahu středních délek. Převažuje forma nad pohybem. Fixace jsou charakteristické kombinací skupin IV.a, ale zejména IV.b. V oblasti diakritických znamének si můžeme povšimnout i

náznaku fixace typu V.. Chybí rytmus pohybu, avšak rytmus formy je do určité míry vyjádřen, stejně tak jako snaha o individuálnost. Písmo ještě není harmonické, vyvážené.

Jako typické vázání v rukopisu se projevuje arkáda (typická pro psychickou křeč v pubertě), a to také podepřená a koncová. V některých tazích se objevuje úhel. Velikost písma odpovídá průměrnosti rukopisů v naší populaci, sklon je pravosklonný s kolísáním ke stojatému. Rukopis je mírně zvětšené šířky, zejména ve středním pásmu. Charakteristika tlaku je mimo jiné ovlivněna volbou psacího náčiní (pentilky), je tedy ostrý, kolísavý a v nadpisu silnější. Písmo je nespojité, plné (převážně ve středním pásmu), rozdíly v délkách nejsou výrazné. V horním pásmu můžeme postřehnout mírně větší rozdíl v délkách. Rukopis vykazuje pomalost a rovné řádky.

U rozboru jsem si také všimla souvislosti volby konkrétního námětu v tématu psaní (zvolení želvy jako pro ní charakteristického zvířete). Její krunýř může být například vnímán jako nějaká ochrana, štít, uzavřenost, tedy nositel takových vlastností, které se objevily i v charakteristice Zuzaniny osobnosti.

U sledované osobnosti můžeme usuzovat na slabší *vitální typ*, svědčí o nedostatku průbojnosti a spíše pocitům únavy a rezignace než energičnosti. Vydrží jen nižší stupeň psychosomatické zátěže, chybí jí ekonomie sil. V dotazníku jsem vyplnila kolonky vypovídající o unavené osobnosti, která spíše hůře snáší neúspěchy.

Temperament sledované osobnosti se projevuje psychickými vlastnostmi introvertního flegmatika a melancholika. Zuzana je spíše nespolečenská, ostýchavá a s pocity méněcennosti. Do větší míry ovládá své impulsy, převažuje u ní pasivita. Nerada něco mění. Vnitřně se hůře přizpůsobuje, okolí se přizpůsobuje jen zdánlivě. Trpí různými zábranami, ustrašeností. V dotazníku jsem zařadila Zuzanu jako spíše nespolečenskou, mírně starostlivou, nerada něco mění.

Její *emocionalita* se projevuje úzkostlivostí a kolísavostí v soudech a hodnotách, má určité zábrany. Optimistický ani pesimistický náhled na svět není jednoznačně vyjádřen, možná mírně tenduje k pesimismu. Díky odstupu od lidí a izolovanosti nemá zcela vyvinut soucit s okolím. V dotazníku jsem vyplnila, že jde o osobnost mírně pesimistickou, mírumilovnou, vysoce niternou a trpělivou, se zábranami.

Racionalita mírně v rukopisu převažuje nad emocionalitou, pisatelka uvažuje v pomalejším tempu, a to abstraktně, teoreticky více než konkrétně, prakticky. Zatrhla jsem tedy v dotazníku, že jedná z rozmyslem a spíše teoreticky.

U Zuzany je silně vyvinuta pasivní **vůle**, tedy sebeovládání, pořádkumilovnost, důkladnost, vytrvalost, odolnost. Je samostatná, spolehlivá a zodpovědná se smyslem pro povinnost. Aktivní vůle má již rozvinutou méně, ale také se projevuje, například ctižádostí. Do dotazníku jsem vyplnila, že je Zuzana spolehlivá, pořádkumilovná, samostatná

Sebepojetí analyzované osobnosti je mírně kolísavé. Pisatelka mívá pocity méněcennosti, úzkosti, nejistoty, nedůvěry. Sebepojetí však nemá trvale přespříliš nízké. V dotazníku jsem proto uvedla, že je Zuzana spíše úzkostlivá, nepřilíš vyrovnaná, více nepřirozená a spíš si nevěří. Potřebu uznání má nižší.

Sociabilita v analyzovaném písmu se projevuje introverzí, tedy plachostí, uzavřeností. S největší pravděpodobností bude mít méně přátel. Zuzana se dobře soustředí, je přemýšlivá. Převažuje u ní submise nad dominancí, je poslušná, podřídivá a navenek tolerantní. Je samostatná, v některých činnostech (zejména v intelektuálních) potřebuje být nezávislá. K okolí se chová ohleduplně, ikdyž k němu má někdy kolísavé postoje, snaží se o bezproblémový kontakt. Má smysl pro tradiční hodnoty, konvenčnost. Do dotazníku jsem vyplnila, že se hůře přizpůsobuje, velmi se ovládá, je jen mírně rozhodná a spíše pasivní a submisivní než iniciativní a dominantní. Je plachá a nesdílná, má méně přátel a není příliš empatická. Nerada soutěží. Je také méně ovlivnitelná okolím.

6.1.2 Posouzení učitelek

V oblasti **vítáního typu** tři z pěti učitelek označily Zuzanu za spíše unavenou, ani jedna ji neoznačila za zcela energickou. Na otázku, jak tato osobnost snáší neúspěchy se názory učitelek lišily. Kromě učitelky anglického jazyka, která označila, že Zuzana jednoznačně špatně snáší neúspěchy, se názory ostatních pohybovaly kolem středu dichotomického rozdělní.

Z hlediska **temperamentu** se učitelky v zásadě shodly, že je Zuzana spíše nespolečenská a starostlivá. Změnu prý spíše nepotřebuje.

Na *emocionalitu* měly učitelky různorodý náhled, zejména na zařazení mezi spíš optimistickou povahu nebo pesimistickou. Názory se zcela lišily. Opačně tomu bylo u niternosti, trpělivosti a mírumilovnosti, kterou Zuzaně bez výjimky přisoudily všechny, stejně jako vysokou míru citlivosti. Mírně tendovaly k vyjádření, že sledovaná osobnost trpí určitými zábrany.

V problematice *racionality* se na tom, že Zuzana není příliš impulsivní a přemýšlí více teoreticky než prakticky, v dotaznících shodly všechny učitelky.

Volní vlastnosti jako je vysoká spolehlivost, pořádkumilovnost a samostatnost vyjádřily v dotaznících všechny učitelky.

Co se týká *sebepojetí*, učitelky Zuzanu za příliš úzkostnou nepovažují, učitelka fyziky jí dokonce považuje za zcela uvolněnou. Přisuzují její osobnostní charakteristiky spíše k vyrovnanosti (kromě učitelky anglického jazyka) a vyšší sebejistotě. Všechny se shodly na tom, že jde o osobnost více méně přirozenou.

Učitelky v problematice *sociability* soudily, že je Zuzana dobře přizpůsobivá (z grafologického rozboru vyplývá, že je přizpůsobivá jen navenek), podřídivá, vysoce se ovládá, je spíše mírně rozhodná než nerozhodná. U dvojic „iniciativní – pasivní“, „sdílná – nesdílná“ se objevovalo široké spektrum názorů bez tendence k určitějšímu zařazení osobnosti. Submisivita, plachost a tolerance, kterou jí učitelky přiřadily, se již zdá být jasněji projevená. Co se týká počtu přátel, ani jedna učitelka se nerozhodla označit svůj názor na jednom nebo druhém konci škály, vždy se hodnoty pohybovaly kolem středu. Zuzana údajně spíše ráda soutěží a je méně ovlivnitelná okolím.

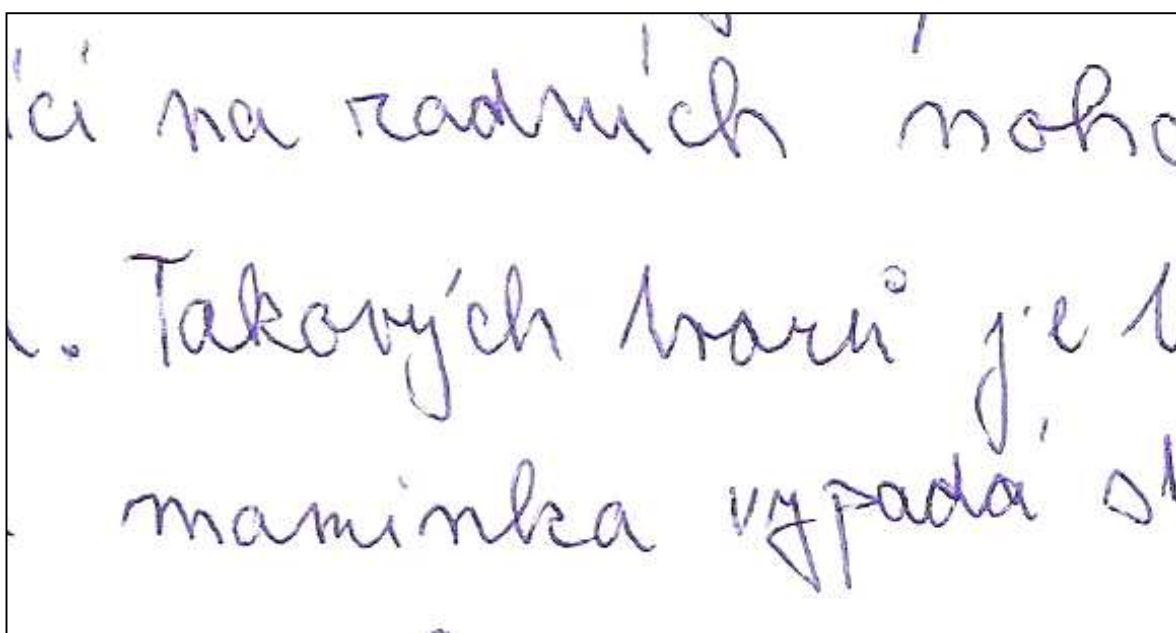
6.1.3 Porovnání grafologického rozboru s posouzením učitelek

V oblasti vitality (kromě označení míry snášení neúspěchů), temperamentu, emocionality, racionality, vůle a z převážné části také sociability (např. kromě soutěživosti) se názory učitelek shodovaly se zjištěními z grafologického rozboru. Odlišnosti se však objevovaly v dimenzi sebepojetí, kde učitelky na rozdíl od posouzení z grafologického rozboru analyzovaly Zuzanu jako uvolněnou, vyrovnanou a zcela přirozenou.

6.2 KASUISTIKA Č.2 – EVA

6.2.1 Grafologický rozbor

S grafologickým rozbohem Evy jsem měla asi největší problémy, jednotlivé znaky v písmu se neprojevovaly příliš jednoznačně a vzhledem k mé nedostatečné praxi jsem se jen stěží pokoušela rozlišit různé niance. O to víc mě překvapilo, že podobný problém s charakteristikou Evy měla učitelka anglického jazyka. Místo klasicky vyplněného dotazníku jsem obdržela v záhlaví dotazníku vzkaz „*Je pro mě nečitelná, nedokážu posoudit.*“.

Obr.2 - Eva (blíže viz.příloha č.3 - rukopis Evy cca v původní velikosti a rozsahu)

Hned z počátku jsem si všimla, že text byl psán druhem propisovací tužky se silnější stopou, která měla velký vliv na typ a charakter čáry (například na těstovitost). V nadpisu bylo využito písmen tiskacích, zbylá část až na dvě výjimky byla psána psacím písmem. Za zmínku stojí také podpis, který jsem zde bohužel pro ochranu údajů nemohla zveřejnit. Křestní jméno je provedeno psacím písmem a příjmení tiskacím (verzálkami). Může to poukazovat na rozdílnost v soukromém a veřejném životě

autorky rukopisu. V kontaktu s bližším okolím (například s rodinou, úzkým okruhem přátel) se cítí volnější než ve veřejné sebe prezentaci (například ve škole).

Písmo Evy působí neuspořádaným, rozkolísaným a strnulým dojmem, jeho obraz je řídký, přičemž v první a třetí třetině textu je více zhuštěný. Tento fakt může mít souvislost s Meyerovým zákonem o směru pozornosti, o němž jsem se zmiňovala blíže v teoretické části. Pohyb se v písmu vyskytuje v nerytmické a neelastické podobě. Forma sice mírně nad pohybem převažuje, ale to může být také způsobeno nedostatečně zautomatizovaným rukopisem. Převažuje zde fixace IV.a, méně se vyskytuje V. a v horním pásmu se v některých smyčkách projevuje typ II. fixace. Rytmus není vyjádřen ani v pohybu a formě, ani v členění. Jedná se o písmo méně individuální, blízké školní předloze. Harmoničnost zde není dostatečně vyjádřena.

Typickým vázáním je úhel, a to zejména úhel měkký, a arkáda, zejména podepřená a koncová. Ostatní typy vázání se v rukopisu téměř nevyskytují. Velikost písma silně kolísá, přesto převažuje tendence k velkému písmu. Kolísavost nalezneme i ve sklonu. Na konci slov je častěji mírně pravosklonné písmo, v celém rukopisu se nepravidelně střídá levosklonnost, stojatost i pravosklonnost. Písmo není ani široké ani těsné. Autorka využila silného tlaku a vzhledem k typu držení psacího náčiní v horní části pisadla docílila těstovitosti. Rukopis je převážně nespojitý, ani plný ani hubený a spíše zjednodušený. Rozdíly v délkách jsou mírně větší, což způsobuje hlavně převaha dolních délek. Nepatrně převažuje levoběžnost nad pravoběžností (viz. odpadlé koncové tahy, krycí tahy apod.). Rychlost písma je bržděna úhlovými tahy a nižší spojitostí. Objevuje se zde nečlenitost, vlnité řádkování, úzké okraje (pouze pravý okraj je mírně širší).

Pokud se zaměřím na to, kterým *vitálním typem* asi Eva je, jsem na rozpacích. Silný tlak a dynamičnost spíše poukazuje na typ silný, ale nedostatek elasticity a rytmu na typ slabý. Jednoznačně tedy nelze zařadit do žádné ze skupin. V písmu se však objevuje energičnost a do jisté míry (zejména v menších kolektivech) i průbojnost. Déle vydrží snášet neúspěchy, ale pokud se jich objeví mnoho naráz, velmi jí to zasáhne a může jednat až útočně. V dotazníku jsem vyplnila, že se jedná o osobnost spíše energickou, jak snáší neúspěchy jsem označila ve střední části.

Temperament autorky textu se blíží k melancholikovi, tedy typu introvertnímu s převážně labilní povahou, ovšem vyskytují se u ní také vlastnosti jiných

temperamentových typů. Ráda vyhledává společnost. Proto jsem ji v dotazníku označila na pomezí mezi společenskou a nespolečenskou, za spíše starostlivou. Jednoznačně jsem ji označila za niternou a mírně trpělivou a jednající s rozmyslem.

V oblasti *emocionality* bylo zejména obtížné pokusit se určit optimistickou či pesimistickou orientaci osobnosti. Z jednotlivých znaků se domnívám, že je Eva mírně pesimistická, a tak jsem se vyjádřila i v dotazníku. Není příliš vyrovnaná ve vztahu ke světu i k sobě, jedná zvýšeně subjektivně zároveň pod vlivem nedostatečné psychické pružnosti. Hůře se přizpůsobuje a kolísá v soudech a hodnotách. V dotazníku jsem uvedla, že jde o spíše o mírně neklidnou osobnost a na pomezí mezi úzkostlivostí a uvolněností.

Racionalita se v daném rukopisu objevuje sníženými kombinačními schopnostmi a menší systematičností. Vzhledem k fixaci typu II. v horním pásmu mohu tvrdit, že Eva disponuje pružným myšlením a rozvinutou fantazií. Myslí subjektivně. Nebyla jsem schopná rozlišit, zda převažuje uvažování teoretické nebo praktické, proto jsem volila označení někde na pomezí obou možností.

Vůle se v rukopisu vyskytuje zejména v její aktivní podobě. Pisatelka potřebuje neustále nějakou činnost, iniciativu, je ctižádostivá s potřebou sebeprosazení. Tyto vlastnosti se však u ní projevují navenek jen v menších kolektivech, v okruhu blízkých známých. Z pasivní vůle obsahuje charakteristiky jako je sebeovládání, vyrvalost nebo pořádkumilovnost v menší intenzitě. Do dotazníku jsem Evu označila za rozhodnou, mírně pořádkumilovnou, spíše iniciativní.

Vzhledem k charakteru písma usuzuji na kolísavé *sebepojetí* autorky. Pociťuje střídavě úzkost, nejistotu, nebo naopak přehnanou sebedůvěru. Vyplnila jsem, že je Eva na pomezí mezi dvojicí sebejistá – nevěří si, vysoká potřeba uznání – nízká potřeba uznání stejně jako u dominantní – submisivní.

Z hlediska *sociability* převažují u dané osobnosti introvertní vlastnosti, tedy například zdrženlivost, introspektivnost, přemýšlivost nebo spolehlivost. V písemných znacích objevíme jak příznaky submise (např. vnějšková přizpůsobivost, poslušnost), tak dominance (např. ctižádost, trvá na svých názorech, relativní výkonnost, ve vzácnějších případech také sklony k agresivitě). Mírně převládají sklony ke konformitě nad sklony k individuálnosti. Do dotazníku jsem proto uvedla, že je Eva spíše plachá a nepříliš sdílná, spolehlivá, soustředěná a bude mít asi méně přátel. Protože se navenek

dobře přizpůsobuje, zanesla jsem do dotazníku i tuto vlastnost. Je vnějškově převážně podřídivá a tolerantní, okolí ji ovlivňuje méně, přesto se projevuje ve více situacích nesamostatně. Nerada něco mění a není příliš spontánní a spíše nerada soutěží.

6.2.2 Posouzení učitelek

U *vitálního typu* všechny čtyři učitelky označily v dichotomii energická – unavená, stejně jako dobře snáší neúspěchy – špatně snáší neúspěchy políčko kolem střední hodnoty.

Tři ze čtyř učitelek označily *temperamentově* Evu za spíše nespolečenskou a zároveň více starostlivou. Všechny se shodly na tom, že se jedná o velmi niternou osobnost, převážně trpělivou, která jednoznačně jedná s rozmyslem.

U *emocionality* dvě učitelky uvedly, že je Eva optimistická, další dvě opak. V ostatních vlastnostech jsme se příliš neshodly. Všechny učitelky totiž vypovídaly, že je pisatelka jednoznačně klidná a ve větší míře uvolněná.

V oblasti *racionality* jsme se shodly se všemi čtyřmi učitelkami. Jejich označení uvažování teoretického nebo praktického se také pohybovalo kolem středu.

O *vůli* se ve dvojici rozhodná – nerozhodná sučitelky vyjdřovaly vždy kolem středu spektra. Všechny ji považují spíše za pořádkumilovnou a pasivní (ne tedy iniciativní).

Názory učitelek ohledně *sebepojetí* se pohybovaly kolem středu dichotomie, pouze u rozhodnutí o označení dvojice dominantní – submisivní jednoznačně zařadily Evě charakteristiku submisivní.

V oblasti *sociability* se všechny učitelky se vyjádřily, že je Eva soustředěná, podřídivá, tolerantní, má spíše zábrany než aby byla spontánní, méně přátel, nerada něco mění a není příliš sdílná. Kromě jedné z učitelek, jejíž odpověď se pohybovala kolem středu dichotomie, je jednoznačně méně ovlivnitelná okolím. Je více méně samostatná, podle třech učitelek nerada soutěží.

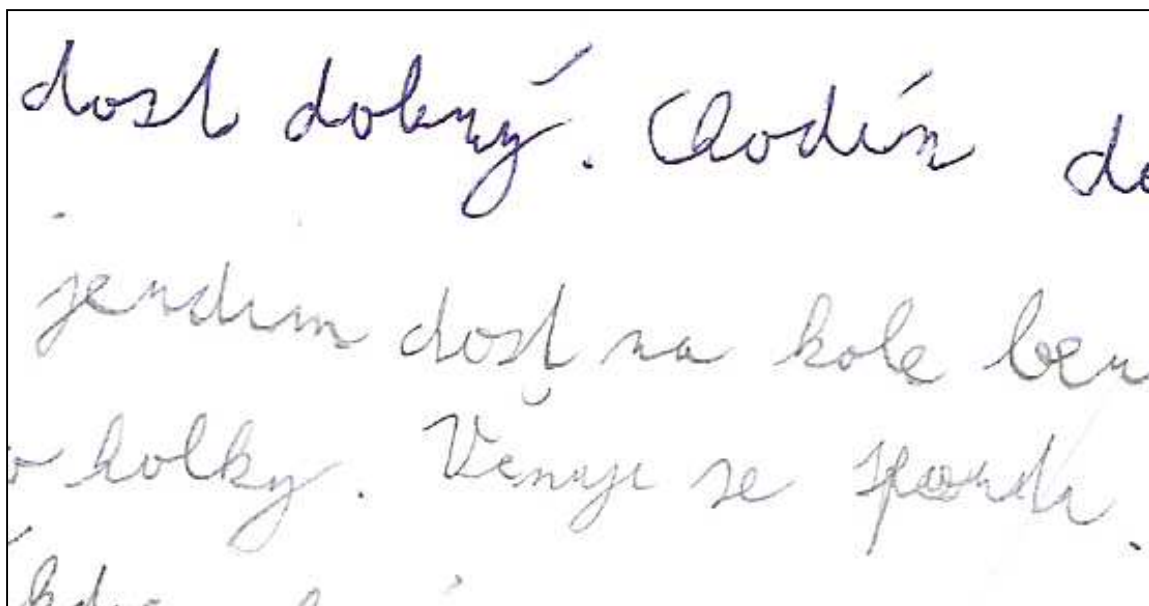
6.2.3 Porovnání grafologického rozboru s posouzením učitelek

Popis vitálního typu, temperamentu, racionality, sebepojetí a sociability Evy učitelkami se shodoval s popisem osobnosti pomocí grafologického rozboru. Neshody se však objevovaly v oblasti emocionality (kromě určení tendence k optimismu nebo pesimismu). Všechny učitelky totiž vypovídaly, že je pisatelka jednoznačně klidná a ve větší míře uvolněná, kdežto grafologický rozbor svědčil spíše o opaku. Vůle byla také nahlížena v každé z metod mírně odlišně.

6.3 KASUISTIKA Č.3 – LIBOR

6.3.1 Grafologický rozbor

Liborovi se příliš nechtělo pustit se do psaní a ani se mu nelíbilo dané téma. Proto jsem mu nabídla, že pokud bude chtít, může psát o sobě popravdě co ho napadne. Nakonec tak opravdu učinil. Všem jsem na počátku psaní řekla, aby psali svým oblíbeným pisadlem. Libor nejprve zvolil propisovací tužku, ale zanedlouho si radši vzal pentilku. Psal zcela samostatně a nenechal se rušit svým okolím. V textu se objevují různá nelogická přerušení slov (např. „mo je rodiče“ místo „moji rodiče“), vynechávání písmen, chybějící interpunkce, malá písmena místo velkých (např. na počátcích některých vět), zvláštní napojování a podobně. Proto jsem se dotázala učitelek, zda není Libor dyslektik a byla mi dána kladná odpověď.

Obr.č.3 - Libor (blíže viz.příloha č.4 - rukopis Libora cca v původní velikosti a rozsahu)

V oblasti komplexních dojmových znaků se rukopis projevuje neuspořádaným, neelastickým dojmem s mírně strnulým písmovým obrazem. Obsahuje několik škrťů a přepisů. Do velké míry je ještě v písmu znatelná školní předloha, pohyb je bržděný. Nalezneme zde zejména fixaci IV.a a IV.b, v ojedinělých náznacích i fixaci II. (u

některých jednopísmenných předložek či spojek). Rytmus pohybu, formy i členění je narušen. Individuálnost se ve větší míře neprojevuje, je spíše nízká. Dané písmo nedosahuje harmoničnosti.

Z vázání dominuje úhel, a to především opřený. Někde se vyskytuje arkáda, zejména v dolních délkách. Jedná se o mírně pravosklonné a těsné písmo spíše silnějšího tlaku, v některých případech s krycími tahy. Čáry jsou ostré, převážně spojitě. Vyskytují se v něm znaky hubenosti a zjednodušení. Rozdíly v délkách jsou spíše větší, což může být mimo jiné způsobeno malou velikostí středního pásma. Jedná se o písmo pravoběžné, s narušenou členitostí. Řádky se zde vyskytují klesavé (včetně občasných zavlnění), zejména v dolní části psací plochy. Okraje jsou spíše úzké, levý okraj má tendenci se rozšiřovat. Rukopis není pravidelný, úvodní tahy jsou krátké a jednoduché. Podpis se objevuje v pravém dolním rohu, je psán propisovací tužkou a neliší se od kvality zbytku textu.

Libor je smíšeného *vitálního typu*. Projevuje se dynamičností, energičností, ale zároveň se často dostavuje únava. Neumí se svou energií dobře nakládat. Proto jsem do dotazníku vyplnila, že se jedná o spíše energickou osobnost, která spíše dobře snáší neúspěchy.

Protože je labilní, aktivní, činorodý, více společenský než nespolečenský, z hlediska *temperamentu* bych u sledovanou osobnost přiřadila k cholerikovi. Ovšem svou kritičností, pocity méněcennosti a úzkostlivosti, bych ho označila částečně i za melancholika. V dotazníku jsem vyplnila, že jde o spíše společenskou impulsivní osobnost, jejíž psychika se nalézá přibližně na pomezí mezi bezstarostností a starostlivostí. Je netrpělivý, mírně niterný a tenduje k pesimismu. Hůře se přizpůsobuje. V některých případech se může projevat agresivně, je spíše citlivý a neklidný, mírně nespolehlivý. Je více úzkostlivý než uvolněný.

Z hlediska *emocionality* jsem shledala Libora jako spíše labilního, tedy kolísavého v sebehodnocení i v soudech a preferovaných hodnotách. Do dotazníku jsem tedy uvedla, že je spíše nevyrovnaný.

V písmu převažuje *racionalita* nad emocionalitou. Objevují se zde sklony k praktickému uvažování (viz.nízká členitost), ale také k teoretickému (viz.hubenost, ostrost, zjednodušení). Proto v daném případě je určení dichotomie teoretické uvažování – praktické uvažování sporné. Označila jsem mírně tendenci k uvažování praktickému.

Co se týká *vůle*, v rukopisu je patrná zejména její aktivní podoba, jako je činorodost nebo rozhodnost. Pasivní vůle je zde do jisté míry potlačena, ikdyž snaha o určité sebeovládání je patrna. Do dotazníku jsem Libora označila na pomezí mezi vysokým a nízkým sebeovládáním, iniciativností a pasivností, jako rozhodného a spíše nepořádného.

Sebepojetí dané osobnosti je kolísavé, s pocity méněcennosti, úzkosti, nejistot. V dotazníku jsem uvedla, že si Libor spíše nevěří, nemá vysokou potřebu uznání a je více přirozený než nepřirozený. Jeho vlastnosti jsou někde na pomezí mezi dominantními a submisivními.

Poslední oblastí, kterou se zde budu zabývat, je *sociabilita*. V rukopisu se odráží spíše zábrany, nesoustředěnost, nesdílnost a mírnou empatičností. Nerad něco mění a má spíše hodně přátel. Je na pomezí mezi plachostí a průbojností, je soutěživý a ne zcela samostatný. Není příliš podřídivý, ale zato celkem tolerantní.

6.3.2 Posouzení učitelek

U *vitálního typu* se tři učitelky vyjádřily, že je Libor spíše energický, dvě ho zase označily za spíše unaveného. Podle všech respondentek relativně dobře snáší neúspěchy.

Z hlediska *temperamentu* si všechny učitelky o Liborovi myslí, že je společenský, spíše bezstarostný a citlivý, mírně optimistický, jeho chování a myšlení leží někde na hranici mezi povrchností a niterností. Čtyři učitelky ho označily za spíše netrpělivého a impulsivního a mírně nespolehlivého. Vlastnost, že je mírně agresivní, u něj označily tři učitelky. Jen podle dvou respondentek se spíše dobře přizpůsobuje, ostatní se domnívají, že se přizpůsobuje hůře. To jestli se jedná o klidnou nebo neklidnou osobnost učitelky označily políčky kolem středu nabízené dichotomie. Podle třech učitelek se jedná o spíše uvolněnou osobnost.

Ohledně *emocionality* se čtyři učitelky vyjádřily, že se jedná o spíše vyrovnanou osobnost, jedna se domnívá, že je Libor mírně nevyrovnaný.

U *racionality* všechny učitelky u Libora označily, že uvažuje prakticky nebo spíše prakticky.

Pokud se zaměříme na *vůli*, podle učitelek je Libor spíše pasivní a nepořádný. Kromě jedné respondentky ho všechny označily za rozhodného. Odpovědi na tvrzení, jestli má

vysoké sebeovládání nebo nízké, se pohybovaly u všech učitelek kolem středu nabízeného spektra.

V oblasti *sebepojetí* tři učitelky uvedly, že si Libor spíše nevěří, všechny se shodly na tom, že má spíše nižší potřebu uznání. Jedná se o přirozenou osobnost s nejednoznačnou převahou dominance nebo submise.

U *sociability* ho učitelky označily za spontánního, nesoustředěného a empatického, údajně má hodně přátel. Podle čtyř učitelek spíše nerad něco mění, je nesdílný a soutěživý, spíše podřídivý a tolerantní. Ve dvojici plachý – průbojný se vyskytovaly odpovědi různé, pohybující se téměř po celé nabízené škále. Tři učitelky si myslí, že je mírně samostatný, dvě (učitelka českého jazyka a anglického jazyka) ho označily za spíše nesamostatného. To může být způsobeno jiným způsobem chování v těchto vyučovacích hodinách.

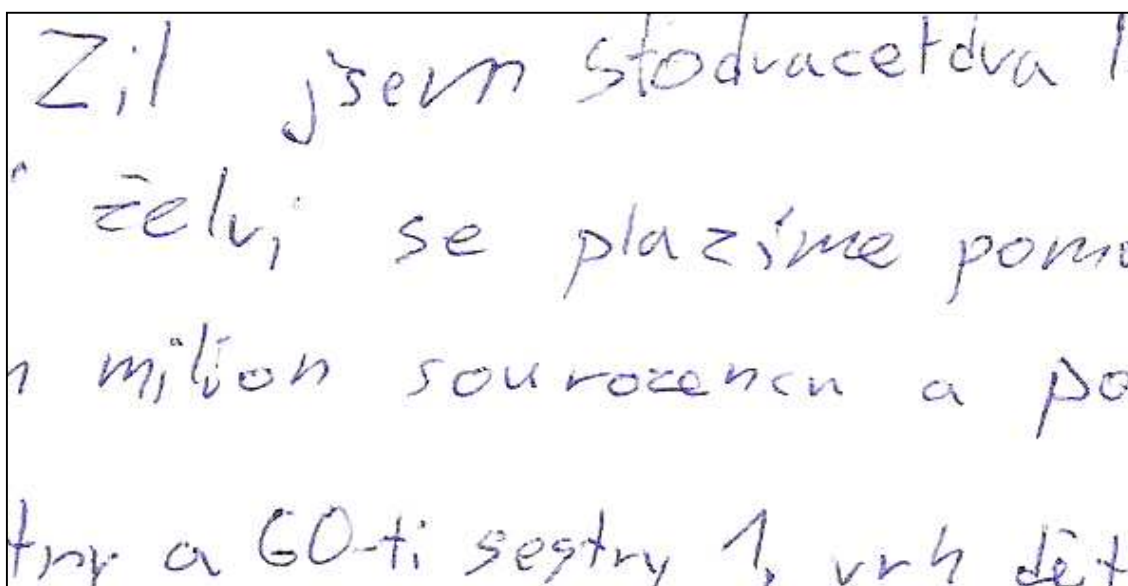
6.3.3 Porovnání grafologického rozboru s posouzením učitelek

Popis pozorovaného chování Libora učitelkami v oblasti vitálního typu, temperamentu (kromě mírných odchylek), racionality, vůle, sebepojetí a sociability (kromě oblasti podřídivosti) se shodoval s výsledky grafologického rozboru. Určité neshody se objevovaly v oblasti emocionality. Učitelky ho označily za spíše vyrovnanou osobnost, z grafologického rozboru však vyplývalo, že se jedná spíše o osobnost nevyrovnanou.

6.4 KASUISTIKA Č.4 – TOMÁŠ

6.4.1 Grafologický rozbor

Na Tomášovi byla hned při zadání úkolu vidět nesoustředěnost, roztěkanost. Trvalo mu delší dobu, než se pustil do psaní. Nejprve nadepsal velkými tiskacími písmeny (skriptem) do horní části formátu papíru název své práce a pak koukal po ostatních, co kdo píše nebo dělá, stále se neklidně pohyboval a v rukou mírně pomačkával papír, na který měl psát. Nakonec se pustil do práce, kterou velmi rychle ukončil. Jeho text však nebyl příliš rozsáhlý, pouhých šest řádek psaných skriptem, tak jsem ho požádala, jestli by nemohl ještě něco přimyslet. Odvětil mi, že už opravdu nic nevymyslí, že už je to dlouhé dost. A pak možná proto, aby zahnal nudu (ostatní stále ještě psali), kreativně nakreslil do dolní části formátu internetový odkaz na jeho práci. V práci se objevil škrtanec i přepis, v jednom případě Tomáš použil také bělítko.

Obr.4 – Tomáš (blíže viz.příloha č.5 - rukopis Tomáše cca v původní velikosti a rozsahu)

Vzhledem k tomu, že pisatel píše skriptem, je náročnější jeho charakteristiky z písma vyčíst. Podle Anthonyho (in Jeřábek, 2003) jsou nejčastějšími důvody, které vedou pisatele k přechodu na tuto formu snaha o zvýšení čitelnosti (tedy snaha o zlepšení komunikace), estetické důvody (skript se jeví estetičtější), potíže při

přizpůsobování se pohybu zleva doprava u leváků (Tomáš je však pravák), vliv používání počítačů, způsob vědomé stylizace.

Písmový obraz by se dal popsat jako rozkolísaný a řídký s velkými meziřádkovými a středními mezislovními mezerami. Pohyb zde hraje dominantní úlohu nad formou. Z fixací jsem v písmu objevila stupeň I., ale také IV.b. Rukopis je tedy předrytmického či nerytmického stupně. Projevu je se v něm individuálnost, již pouhou volbou skriptu namísto psacího písma a kresebného doprovodu práce. Díky nevyváženosti formy a pohybu se nejedená o harmonické písmo.

Vzhledem k tomu, že byl celý text včetně podpisu psán skriptem, je obtížnější určit měřitelné a popsatelné znaky. Z typů vázání uplatněných v rukopisu bych jmenovala zejména úhel, měkký úhel. V některých písmenech se vyskytuje i tzv. žraločí zub, jak jej popsal Max Pulver (základní tah obloukovitý pod pláštíkem vnější uhlazenosti a ochoty) (Schönfeld, 1996). Méně často je zde patrná také arkáda. Písmo má průměrnou velikost (kolem 3 mm), v některých částech velikostně kolísá. Sklon je mírně pravosklonný, ale také kolísá. Rukopis tenduje k těsnosti a slabšímu tlaku nedynamického tahu s ostrou čarou. Skript se obvykle nehodnotí jako nespojité písmo. Jde o rukopis hubený a zjednodušený s průměrnými až malými rozdíly v délkách. Vyznačuje se levoběžností (zejména u písmen „o“) a relativní členitostí (ikdyž se nevyskytují odstavce, nejsou zde patrné řádkové průplety a vzdálenosti mezi slovy jsou dobře rozčleněné). Řádky mají kolísavý průběh se sklonem k vlnitosti a vypouklosti, poslední dva řádky klesají. Horní okraj je úzký, ostatní okraje dosahují průměrných hodnot. Koncové tahy jsou useknuté a diakritická znaménka nepřesně provedená.

Tomáš je slabšího *vitálního typu*, vydrží nižší stupeň psychosomatické zátěže, mívá pocity únavy a rezignace. Do dotazníku jsem uvedla, že je spíše unavený a určitě špatně snáší neúspěchy.

Temperamentem bych danou osobnost přiřadila nejspíše k melancholikovi, protože má nízký práh vzniku emocí, je citlivý, úzkostlivý, samotářský a s pocity méněcennosti. Vzhledem k tomu, že psal skriptem, to však netvrdím s velkou jistotou. V dotazníku jsem vyplnila, že je spíše nespolečenský a mírně pesimistický, starostlivý a převážně niterný a rozhodně netrpělivý. Má impulsivní reakce, někdy mírně agresivní. Je velmi citlivý a hůře se přizpůsobuje.

Z hlediska *emocionality* se daná osobnost jeví jako labilní, což se projevuje neklidností, střídáním nálad, potížemi se sebevládou nebo pocity vnitřního napětí. Proto jsem do dotazníku označila položky svědčící o jasné neklidnosti, úzkostlivosti a nevyrovnanosti.

Racionalita zkoumané osobnosti se projevuje subjektivitou myšlení a nesystematičností. Jde o jedince s malou schopností koncentrace. Vzhledem k využití skriptu místo psacího písma hůře dokážu určit převahu praktického nebo teoretického uvažování. Protože však u Tomáše převažují projevy emocionality nad racionalitou, do dotazníku jsem vyznačila, že spíše uvažuje prakticky.

Další sledovanou oblastí je *vůle*. Sledovaná osobnost ji nemá příliš vyvinutou, a to ani aktivní, ani pasivní. Projevuje se to Tomášovo nerozhodností, nízkým sebeovládáním, spíše pasivitou než aktivitou a nepořádností. Zjištěné charakteristiky jsem tímto způsobem zavedla i do dotazníku.

Sebepojetí dané osobností je kolísavé, což se projevuje pocity nedůvěry a méněcennosti, úzkostí. Někdy tenduje více ke zvýšenému sebevědomí, někdy zase k nízkému. Tomáš potřebuje uznání a hraje radši dominantní role než submisivní. V dotazníku jsem se vyjádřila, že jde o osobnost, která si spíše mírně nevěří, má vysokou potřebu uznání, je spíše nepřirozená a dominantní.

Z hlediska *sociability* se jedná o osobnost především s převahou introverze. Tomáš je uzavřený, introspektivní, hůře se adaptuje, ale vyskytují se u něho i vlastnosti extravertní jako je nespolehlivost, nesoustředěnost a občasná sdílnost. Z dominantních charakteristik je u něj patrná v menší míře soutěživost, ze submisivních manipulace nesamostatností a vyžadováním podpory. Ve skutečnosti je ale více individuální než konformní, což se projevuje jeho vnitřní izolovaností a potřebou nezávislosti. Proto jsem do dotazníku vyznačila, že je mírně více spontánní, má méně přátel, nerad něco mění, je nesoustředěný a spíše sdílný a soutěživý s nedostatkem soucitu, více průbojný než plachý. Není příliš podřidivý a tolerantní, okolí ho méně ovlivňuje. V kategorii samostatný – nesamostatný jsem déle váhala, nakonec jsem se přiklonila spíše k nesamostatnosti.

6.4.2 Posouzení učitelek

Z hlediska *vitálního typu* tři učitelky označily Tomáše za unaveného, dvě za energického. Čtyři učitelky vypověděly, že jednoznačně špatně snáší neúspěchy, jedna označila, že úspěchy snáší spíše dobře.

Temperamentově učitelky Tomáše vidí jako spíše společenského a bezstarostného, tři ho označily spíše za pesimistu, dvě za optimistu. Jednohlasně ho označily za povrchního, impulsivního, citlivého a netrpělivého. Je prý spíše agresivní než mírumilovný. Shodly se také na tom, že se hůře přizpůsobuje.

V oblasti *emocionality* se všechny učitelky shodly na tom, že je Tomáš bezesporu jasně neklidný a nevyrovnaný. Učitelka českého jazyka, zeměpisu a anglického jazyka ho označily za spíše úzkostlivou osobnost, zbylé dvě učitelky za spíše uvolněnou.

U *racionality* se názory všech učitelek shodovaly na tom, že Tomáš uvažuje více prakticky než teoreticky.

Pokud se zaměříme na *vůli*, podle všech učitelek je Tomáš rozhodně nerozhodný, nepořádný a má nízké sebeovládání. U dichotomie iniciativní – pasivní se však mírně přikláněly k vlastnosti iniciativní.

Kromě jedné z učitelek všechny v oblasti *sebepojetí* uvedly, že si Tomáš nevěří, ale ve vlastnostech dominantní a vysoké potřebě uznání se shodlo všech pět učitelek. Tři respondentky si myslí, že jde osobnost přirozenou, dvě zase že o nepřirozenou.

Co se týká *sociability*, jednoznačně byl učitelkami označen jako netolerantní, nepodřídivý, nesamostatný, průbojný, sdílný, nesoustředěný a spontánní. U položek s počtem přátel, se všechny učitelky pohybovaly kolem středu škály, stejně tak jako u potřeby změny nebo empatie. Podle třech učitelek jde o soutěživou osobnost, ve vlastnosti, zda je snadno nebo méně ovlivnitelná okolím, se pohybovaly názory učitelek po celé šířce dichotomie.

6.4.3 Porovnání grafologického rozboru s posouzením učitelek

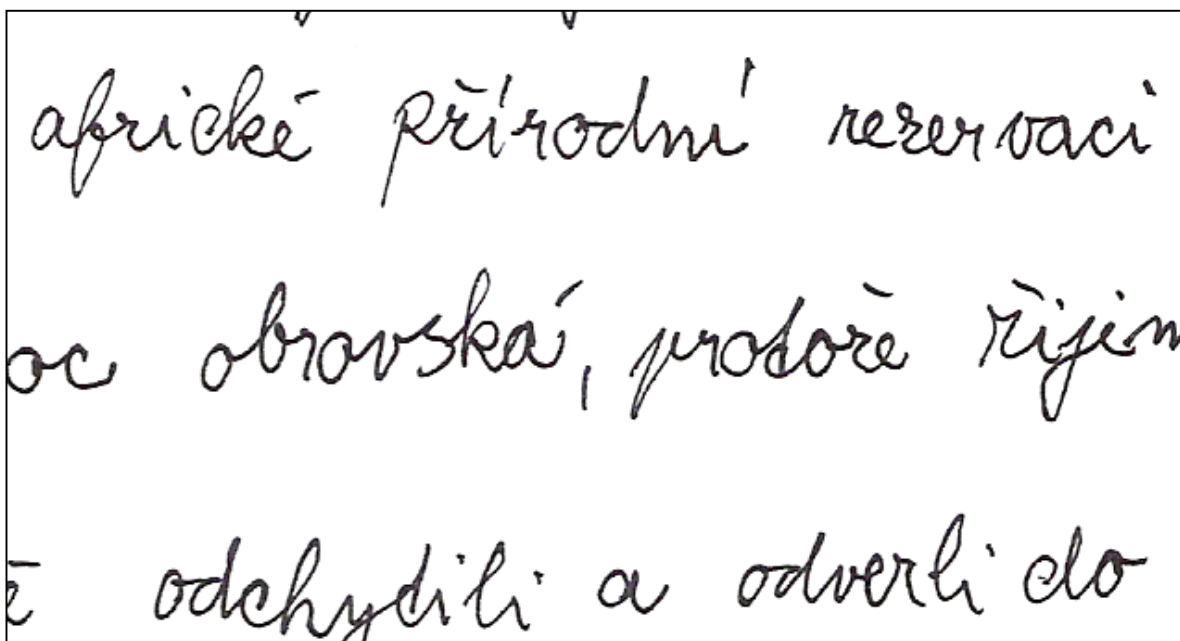
V oblasti *emocionality*, *racionality*, *vůle* (kromě mírné odchylky v dichotomii pasivní a iniciativní), *sebepojetí* a *sociability* Tomáše se shodovaly názory učitelek s výsledky

grafologického posouzení. Velké neshody se však projevovaly u popisu vitálního typu, ale také u temperamentu (kromě potíží s přizpůsobováním).

6.5 KASUISTIKA Č.5 – JANA

6.5.1 Grafologický rozbor

Jana si zvolila jako psací nástroj tenký fix, na nadpis využila růžovou barvu a tiskací písmo (verzálky). Využití fixu, na který se nemusí při psaní příliš přitlačovat, aby stejně zanechal výraznou stopu, může poukazovat například na snahu vyhýbat se konfliktům. V textu se nevyskytuje ani jeden škrť, pouze jedno písmeno je zaběleno a přepsáno. V závěru rukopisu vyhotovila „smajlíka“. Na úkol se zjevně velmi soustředila.

Obr.5 - Jana (blíže viz.příloha č.6 - rukopis Jany cca v původní velikosti a rozsahu)

Písmo působí dojmem uspořádanosti, písmový obraz je také uspořádaný a relativně vyvážený s průměrnými až většími mezislovními mezerami a bez řádkových průpletů. Převažuje forma nad pohybem, ale ne příliš výrazně. Fixace rukopisu je z větší části typu IV.a, ale také II. Rytmus pohybu je vyjádřen zčásti, o trochu více je zde obsažen rytmus formy. Rytmus členění je narušený. Písmo není příliš individuální, z velké části vychází ze školní předlohy. Ještě se nedá hovořit o harmoničnosti.

Typické vázání rozebíraného rukopisu je arkáda, zejména úhlová a úhel, a to hlavně měkký a vyskytuje se tu občasná prosmyčkovanosť. Jedná se o středně široké až široké velké písmo pravého sklonu s tendencí ke stojatosti. Tlak lze určit vzhledem k použitému pisadlu stěží. Čára je uměle těstovitá, způsobená volbou pera. Jde o spojitý rukopis, ve kterém se střídá plnost s hubeností. Písmo je zjednodušené se středními rozdíly v délkách, což je způsobeno zejména velkou střední zónou. Levoběžnost mírně dominuje nad pravoběžností. Rukopis je pomalejšího tempa a lehce narušené členitosti. Řádky se vlní, navíc v první části textu jsou klesavé, ve třetí třetině ale již mají stoupající tendenci. Kromě pravého okraje jsou ostatní okraje provedeny úzké, pisatelka zdůrazňuje některé začátky velkými tiskacími písmeny, koncové tahy má useknuté, někdy nastavované nebo do tvaru vracivé girlandy. Podpis se shoduje se zbytkem textu a byl umístěn do pravého dolního rohu.

Jana je silného *vitálního typu*, energická, průbojná, s životním elánem, vydrží vyšší stupeň psychosomatické zátěže. Do dotazníku jsem zaznamenala, že je energická a dobře snáší neúspěchy.

Z hlediska *temperamentu* bych Janu popsala kombinací snad všech temperamentových typů, přece jen převládají vlastnosti cholera a sangvinika s nádechem větší uzavřenosti. Jeví se totiž jako společenská, aktivní a činorodá, více optimisticky naladěná, energická, bezstarostná, lhostejná, hůře se přizpůsobuje. Vyplnila jsem v dotazníku její vlastnosti – společenská, bezstarostná, optimistická, více povrchní než niterná a spíše netrpělivá, impulsivní, agresivní a více citlivá než chladná, hůře se přizpůsobuje.

V oblasti *emocionality* se projevuje do určité míry labilně. Proto jsem ji označila v dotazníku za rozhodně za neklidnou, ne tolik úzkostlivou, mírně nevyrovnanou.

Jestli převažuje *racionalita* nebo emocionalita nejsem schopna vzhledem k nedostatečné praxi příliš rozlišit. Z vlastností náležící k racionalitě jsem do dotazníku vyplnila sklon k praktickému uvažování.

Aktivní *vůli* má více rozvinutou než pasivní, protože je činorodá, iniciativní a tížádostivá s potřebou sebezprosažení. Nedokáže se příliš ovládat a není pořádkumilovná ani soustředěná. Do dotazníku jsem uvedla, že má nízké sebeovládání, je rozhodná, nepořádná a spíše iniciativní než pasivní.

Sebepojetí má Jana zvýšené, a to se sklony ke stabilnímu, ikdyž se zde vyskytuje také občasné kolísání. Je sebejistá, má pocit vlastní síly, umí přesvědčit a je relativně přirozená. Potřebu sebepoznání má zvýšenou, libuje si v dominantních rolích. V dotazníku jsem uvedla, že je rozhodně sebejistá, přirozená, dominantní a s vysokou potřebou uznání.

Z hlediska *sociability* se jedná o osobnost spíše extravertní s několika introvertními vlastnostmi. Je družná, potřebuje být stále v něčí společnosti, dynamická a aktivní. Převažuje u ní dominance nad submisí, což se projevuje zejména její sebejistotou nebo soutěživostí se sklony k agresivitě. Působí více konformně než individuálně. Do dotazníku jsem vyplnila, že jde o osobnost spontánní, má spíše hodně přátel a potřebuje změnu, není soustředěná, je více sdílná než nesdílná a spíše s nedostatkem soucitu. Určitě je průbojná, soutěživá a samostatná. Okolí jí spíše ovlivňuje, je nepodřídivá a netolerantní.

6.5.2 Posouzení učitelek

Z hlediska *vitálního typu* se podle všech učitelek jedná o jednoznačně energickou osobnost, tři si myslí, že neúspěchy snáší spíše špatně.

Všechny učitelky bez výjimky se o oblasti *temperamentu* domnívají, že je Jana společenská, bezstarostná, optimistická, povrchní, netrpělivá a impulzivní. Čtyři z pěti se vyjádřily, že je také agresivní. Tři si myslí, že je mírně citlivá, dvě zase že mírně chladná. Kromě učitelky českého jazyka se ostatní vyjádřily, že se Jana jednoznačně hůře přizpůsobuje.

U *emocionality* ji učitelky označily jednoznačně za neklidnou, spíše uvolněnou. Přikláněly se více k nevyrovnanosti než k vyrovnanosti.

Kromě učitelky matematiky se všechny učitelky z hlediska *racionality* vyjádřily, že Jana spíše uvažuje prakticky než teoreticky.

O *vůli* se všechny učitelky shodly na tom, že má rozhodně nízké sebeovládání a je iniciativní, čtyři učitelky ji vnímají jako rozhodnou a nepořádnou, jedna jako spíš nerozhodnou a spíše pořádnou.

Podle učitelek je Jana v oblasti *sebepojetí* určitě sebejistá s vysokou potřebou uznání, přirozená a iniciativní.

U *sociability* se všechny učitelky se shodly na tom, že je Jana spontánní, má hodně přátel, potřebuje změnu, je nesoustředěná, sdílná, průbojná, soutěživá, samostatná, nepodřídivá a netolerantní. Dvě učitelky jsou toho názoru, že se jedná o osobnost empatickou, tři že má naopak nedostatek soucitu. Jestli je snadno nebo nesnadno ovlivnitelná okolím, označily všechny učitelky kolem středu nabízené dichotomie.

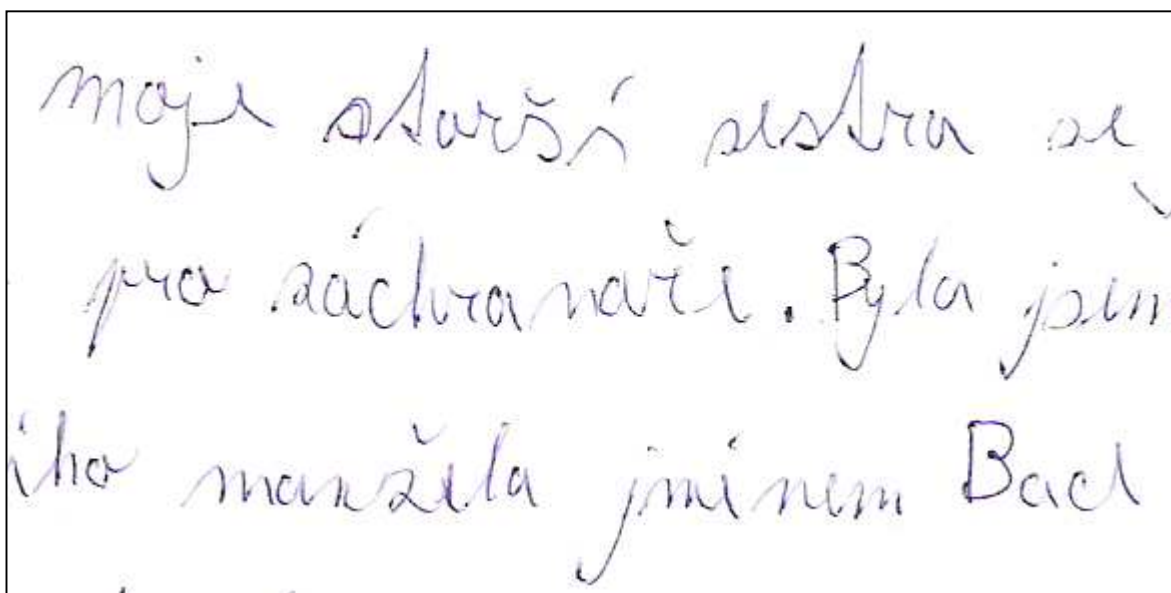
6.5.3 Porovnání grafologického rozboru s posouzením učitelek

Janin vitální typ (kromě mírné odlišnosti ve snášení neúspěchů), temperament, emocionalita, racionalita, vůle, sebepojetí i sociabilita byla popsána shodně učitelkami i s pomocí grafologického rozboru.

6.6 KASUISTIKA Č.6 – LENKA

6.6.1 Grafologický rozbor

Lenka zpočátku při práci na úkolu hledala inspiraci u své kolegyně, se kterou seděla v lavici a nahlížela do jejího textu. Později se však na psaní plně soustředila. Při prvním shlédnutí rukopisu Lenky jsem se povšimla jisté „ušpiněnosti“, rozmazanosti některých částí textu. Situace mohla být způsobena volbou nekvalitního psacího náčiní, ale také způsobem práce s ním. Podpis imaginárního zvířete a nadpis byl proveden verzálkami, později je doplnila každé o jedno písmeno („L“), v úvodní části textu doplnila s časovým odstupem také rok. V textu dále využila kromě psacího písma ještě dva „smajlíky“.

Obr.6 - Lenka (blíže viz.příloha č.7 - rukopis Lenky cca v původní velikosti a rozsahu)

Písmový obraz je rozkolísaný a „špinavý“, středně hustý bez řádkových průpletů. Působí méně životně. Pohyb převažuje nad formou, objevují se zde typy fixace I. (nepořádný pohyb), IV.a (neelastičnost, napjatost), IV.b (nejistý rozdrobený pohyb) a mírně také V. (díky úhlovitosti, potácivosti, kouskovitosti). Rytmus pohybu, formy i členění je narušen. Rukopis není příliš individuální ani harmonický.

Typické vázání je podepřená arkáda (zejména v úvodních částech), ale vyskytuje se zde také úhel, a to převážně měkký nebo „žraločí zub“. Ve jediném slově „maminka“ se objevuje náznak girlandy. Velikost písma silně nekolísá, pohybuje se kolem 1,8 - 2mm, jen v úvodních částech někdy dosahuje 3 mm, jde tedy o velikost průměrnou, vzhledem k nepříliš zběhlému psaní možná spíše menší. Sklon písma kolísá, mírná pravoskolnnost je střídána stojatostí nebo levosklonností. Jedná se o spíše těsný rukopis s krycími tahy slabšího kolísavého tlaku a nedynamického tahu. Ostrost dominuje nad těstovitostí, nespojitost nad spojitostí (existence nastavovaných tahů). Písmo je hubené a zjednodušené s průměrnými rozdíly v délkách. Dolní délky jsou kostrovité, nezakořeněné. Jedná se o relativně členitý pravoběžný a nepravidelný rukopis s vlnitým průběhem řádků. Okraje má úzké, levý se navíc postupně zužuje. Začátky zdůrazňuje verzálkami, koncové tahy jsou useknuté a v ojedinělých případech vracivé. Podpis se shoduje se zbytkem textu.

Podle písma bych Lenku zařadila spíš ke slabšímu *vitálnímu typu*, mívá pocity únavy a rezignace, vydrží nižší stupeň psychosomatické zátěže. Do dotazníku jsem tedy vyplnila, že je unavená a špatně snáší neúspěchy.

Protože je Lenka labilnější povahy, *temperamentově* by se dala přiřadit asi k melancholikovi svou citlivostí, vážností, pocity méněcennosti a horší přizpůsobivostí. Avšak objevují se u ní také vlastnosti extravertní, například potřeba společnosti nebo povrchnost. V dotazníku jsem uvedla vlastnosti mírně společenská, nepříliš starostlivá, více pesimistická než optimistická, v dichotomii niterná – povrchní jsem se přiklonila trochu více k povrchnosti. Označila jsem ji za spíše netrpělivou a mírně impulsivní, citlivou, neklidnou a pesimistickou. Není zcela mírumilovná, ale také ne agresivní. Hůře se přizpůsobuje a není úplně spolehlivá.

Emocionalita dané osobnosti se projevuje labilitou, tedy neklidností, vzrušivostí, úzkostlivostí, kolísavostí v soudech a hodnotách. Zanesla jsem do dotazníku, že je Lenka více úzkostlivá než uvolněná a také je nevyrovnaná.

Racionalita zkoumané osobnosti se projevuje diskontinuitou myšlení a jeho subjektivitou. Více než racionalita se v písmu projevuje emocionalita. Do dotazníku jsem Lenku označila jako osobnost s praktickým uvažováním.

Volní vlastnosti příliš rozvinuté nemá. Nedokáže se totiž dostatečně ovládat, není stálá a důkladná. Do dotazníku jsem se vyjádřila, že se méně ovládá, je spíše nerozhodná a nepořádná, ve více situacích pasivní než iniciativní.

Z hlediska *sebepojetí* mohu konstatovat, že se jedná o osobnost s kolísavým sebepojetím s tendencí k průměru, střídají se u ní pocity úzkosti, nejistoty, nedůvěry a podobně. Do dotazníku jsem uvedla, že si spíše nevěří, má přibližně střední potřebu uznání, působí více přirozeně než nepřirozeně a její vlastnosti stojí někde na pomezí dominance a submise.

Charakteristiky její *sociability* vypovídají o tom, že ji není možné zařadit ani do jedné ze „škatulek“ introvert nebo extravert. Pokud vyjdu z introvertních vlastností, tak je Lenka vážná, zásadová a má určité potíže při jednání s lidmi, z extravertních vlastností u ní zase nalezneme potřebu změny, spontánnost nebo potíže se sebevládou. Jedná se převážně o submisivní typ osobnosti s nízkou individuálností. V dotazníku jsem jako její typické vlastnosti vyznačila spontánnost, potřebu změny, nesoustředěnost, snadnou ovlivnitelnost okolím a to, že nerada soutěží. Má spíše hodně přátel a není příliš sdílná. Je relativně empatická, více průbojná než plachá, stejně tak více nesamostatná než samostatná. Ve většině situací se dokáže podřídit a je spíše tolerantní.

6.6.2 Posouzení učitelek

Z hlediska *vitálního typu* Lenku tři učitelky označily za unavenou, dvě za spíše energickou. Kromě jedné z respondentek údajně spíše dobře snáší neúspěchy.

O *temperamentu* všechny učitelky uvedly, že je Lenka spíše bezstarostná, povrchní a impulsivní. Čtyři jí přiřadily vlastnost společenská a spíše klidná, tři pesimistická. V oblasti trpělivosti a netrpělivosti či agresivity a mírumilovnosti se jejich názory pohybovaly kolem středu protikladné dvojice vlastností. Stejně tak se dělo u dvojice citlivá – chladná. Podle třech učitelek je údajně hůře přizpůsobivá, dvě ji označily za spíše přizpůsobivou. Že je Lenka spolehlivá, si myslí jen jedna učitelka z pěti.

O problematice *emocionality* se čtyři učitelky domnívají, že je Lenka mírně uvolněná, jedna ji označila za úzkostlivou. U položek vyrovnaná – nevyrovnaná se vždy objevovaly názory kolem středu dichotomie.

U *racionality* se jedna učitelka k položce teoretické versus praktické uvažování nevyjádřila. Ostatní shodně u Lenky označily převahu praktického uvažování.

V oblasti *vůle* se na jejím spíše nízkém sebeovládání, nepořádnosti a pasivnosti se všechny učitelky shodly. Tři si myslí, že je nerozhodná, dvě že mírně rozhodná.

O *sebepojetí* a jestli je Lenka sebejistá nebo si nevěří či je dominantní nebo submisivní, měly učitelky různé názory, které se povětšinou pohybovaly kolem středu dichotomie. Podle všech dotazovaných má údajně spíše nízkou potřebu uznání a je přirozená.

Podle všech učitelek je z hlediska *sociability* nesoustředěná. V ostatních položkách se učitelky neshodovaly. Kromě jedné ji označily za spontánní, empatickou, průbojnou a nesamostatnou. Tři se o ní vyjádřily, že má hodně přátel, je sdílná, podřídívá, nerada soutěží a potřebuje změnu. U položek jestli je snadno nebo méně ovlivnitelná okolím a nebo jestli je tolerantní či netolerantní, se objevovalo široké spektrum odpovědí.

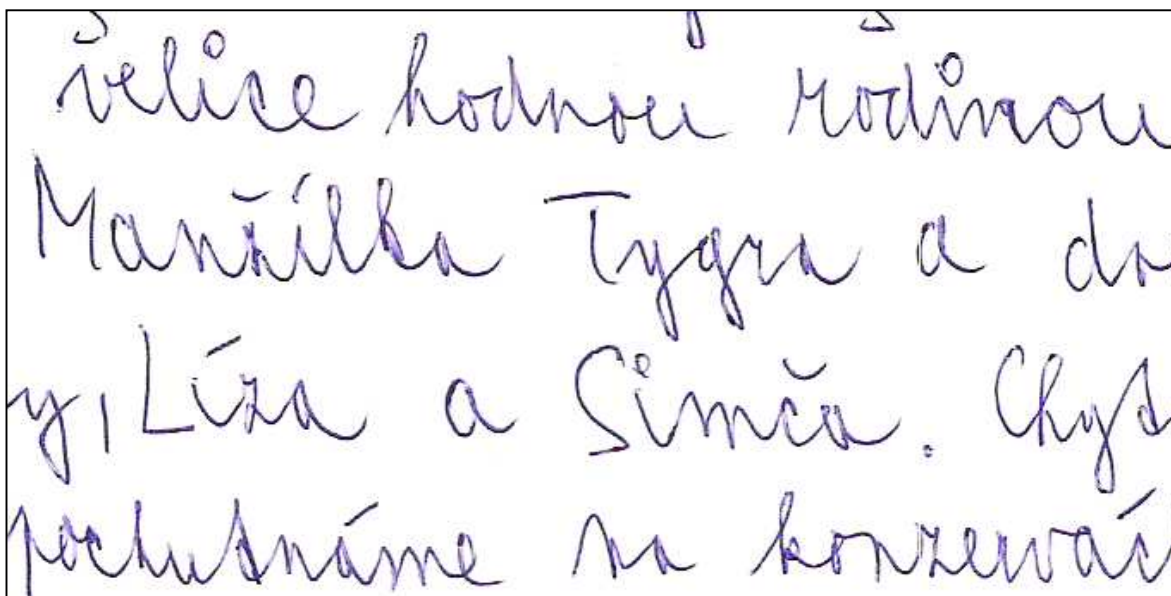
6.6.3 Porovnání grafologického rozboru s posouzením učitelek

Temperament (kromě popisu klidnosti), racionalita, vůle a sebepojetí byly analyzovány téměř shodně učitelkami i využitým grafologickým postupem. V popisu vitálního typu a zčásti také emocionality se však od sebe názory učitelek a grafologický posudek lišily. V oblasti sociability se učitelky často vyjadřovaly protichůdně, v označení jednotlivých vlastností se navzájem neshodovaly, proto bylo obtížné porovnávat jejich názory s grafologickým posouzením.

6.7 KASUISTIKA Č.7 – RENATA

6.7.1 Grafologický rozbor

Renata zvolila pro psaní propisovací tužku a využila sešitu jako psací podložky. Bez dlouhého rozmýšlení se hned po zadání úkolu pustila do práce. Když udělala chybu (např. napsala špatně tvarově písmeno nebo nějaké vynechala), neškrtila a nepřepisovala, ale použila bělítko. Nadpis a podpis nenapsala shodně jako zbytek textu psacím písmem, ale písmeny tiskacími.

Obr.7 - Renata (blíže viz příloha č.8 - rukopis Renaty cca v původní velikosti a rozsahu)

Rukopis Renaty působí dojmem ráznosti a útočnosti, písmový obraz neuspořádaně, rozkolísaně a hustě a sytě. Do jisté míry vyjadřuje strnulost. Převažuje však pohyb nad formou. Typická fixace rukopisu je IV.a, ostatní typy fixací spíše jsou potlačeny. Vzhledem k tomu, že pohyb není dostatečně elastický, písmu chybí rytmus pohybu. Rytmus formy také není dostatečně vyjádřen. Originalita písma poukazuje na individualnost (např. u malého písmena „s“, nadpis, odlišnosti od školní předlohy) a mírně tenduje až k manýře (viz. místo

teček jako interpunkčních znamének kroužky). Písmo nevykazuje harmoničnost, také členění je nevyvážené.

Z typů vázání převažuje úhlové, včetně úhlu měkkého a opřeného. Zejména uprostřed slov a písmen (druhý oblouček písmena „m“) se řidčeji vyskytuje i arkáda. U některých slov se jsou patrné koncové girlandy. Písmo charakterizuje jeho větší velikost, kolísavý sklon s převahou levosklonnosti, těsnost a silný tlak. Jde o ostré a spojitě písmo, které je zároveň hubené, v některých částech obohacené (viz. „s“ a kroužky jako interpunkce). Rozdíly v délkách v mírně klesavých řádcích kolísají. Text má zúžený levý okraj.

Energičnost, nepovornost vyjádřená v písmu poukazuje na silný *vitální typ* osobnosti. Je zde patrné vystupňování životních impulsů, intenzita popudů, pocit vlastní síly. Do dotazníku jsem proto uvedla, že se jedná o energickou osobnost, která dobře snáší neúspěchy.

Protože je společenská a emocionálně labilní, *temperamentem* bych ji podle písma zařadila nejbliže k cholerikovi, a to například i díky její vzrušivosti, impulsivnosti, neklidu. Do dotazníku jsem uvedla, že je Renata společenská, mírně starostlivá, netrpělivá a impulsivní se sklony k agresivitě

Emocionalita dané osobnosti se v rukopisu projevovala mírným sklonem k pesimistickému ladění emocí a převahou lability a subjektivity. Renata často střídá nálady, hůře se soustředí. Trpí pocity úzkosti. V dotazníku jsem ji ohodnotila názorem, že je mírně pesimistická, více neklidná a úzkostlivá, osobnostně nevyrovnaná

Převaha *racionality* se u ní projevuje abstraktně - teoretickým uvažováním. Je kritická a často uvažuje logicky, pojmově. Převahu teoretického zaměření nad praktickým jsem označila také v dotazníku.

Vůle, a to jak aktivní tak pasivní, je u Renatiny osobnosti silně zastoupena. Je vytrvalá, nepovorná až přepjatá. Potlačuje nevědomé impulsy. Převažuje u ní energičnost, činorodost, iniciativa, ctižádost, rozhodnost, potřebuje se prosadit. Dokáže v sobě najít sílu k odporu. Další charakteristiky, které mají souvislost s pasivní vůlí (např. sebeovládání, pořádkumilovnost, spolehlivost) se sice v rukopisu projevují, ale jsou jinými znaky do určité míry oslabovány. Označila jsem tedy v dotazníku jasnou rozhodnost a iniciativu, ale pořádkumilovnost, sebeovládání a spolehlivost vždy někde na pomezí mezi dvěma nabízenými možnostmi.

Sebepojetí Renaty je kolísavé (viz. mimo jiné odlišný podpis a zbytek textu), zvýšené, potřebuje uznání, většinou hraje dominantní roli. Pociťuje vlastní sílu a výjimečnost. Má nevyrovnané vztahy ke světu a k sobě, od sebe má zároveň nedostatečný odstup. Do dotazníku jsem uvedla vlastnosti: sebejistá, dominantní s vysokou potřebou uznání, spíše přirozená a spontánní.

V oblasti **sociability** se Renata jeví jako extravert se silnou potřebou sociálních kontaktů. To znamená, že má s největší pravděpodobností hodně přátel, je spontánní a potřebuje změnu. Dominance se u ní projevuje zejména sebejistotou, soutěživostí a výkonností. Více tenduje k individualitě než ke konformitě, což se odráží také v její samostatnosti a potřebě nezávislosti. Soustředěnost není její silnou stránkou. Hůře se přizpůsobuje, vnitřně se cítí nadřazeně. Objevují se u ní sklony k hostilitě (hrubost, nepřátelskost) s nedostatkem porozumění a manipuluje s lidmi. Ikdýž předstírá navenek sílu a sdílnost, příliš sdílná ve skutečnosti není. Své závěry jsem shrnula v dotazníku, kde jsem uvedla, že má hodně přátel, potřebuje změnu, je mírně sdílná, spíše s nedostatkem soucitu, průbojná a soutěživá. Jedná a myslí převážně samostatně a hůře se podřizuje a přizpůsobuje. Nedokáže se příliš soustředit.

6.7.2 Posouzení učitelek

Z hlediska **vitálního typu** energičnost jako vlastnost Renaty potvrdily v dotaznících všechny učitelky. Bez výjimky se však shodly, že Renata zároveň velmi špatně snáší neúspěchy.

U **temperamentu** všechny dotazované učitelky uvedly, že je Renata společenská, netrpělivá, impulsivní a mezi dichotomií agresivní – mírumilovná se klonily převážně k charakteristice agresivní. Sporná vyjádření uvedly u problému, zda jde o osobnost starostlivou nebo bezstarostnou. Dvě učitelky se vyjádřily, že je Renata bezstarostná, ostatní ji označily za spíše starostlivou.

Kromě jedné z učitelek u **emocionality** všechny ostatní označily Renatu za optimistickou, spíše neklidnou, ale více uvolněnou než úzkostlivou. Všechny se shodly, že je Renata nevyrovnanou osobností.

O *racionalitě* se tři z pěti učitelek vyjádřily, že Renata spíše uvažuje prakticky, dvě zase soudily, že teoreticky. Všechny se však pohybovaly v mírnějších hodnotách a ani jedna se nevyslovila v některé z krajních možností nabízené dichotomie.

V oblasti *vůle* všechny učitelky Renatu označily za osobnost s nízkým sebeovládáním, kromě jedné všechny za rozhodnou. V dichotomii pořádkumilovná – nepořádná se všechny učitelky pohybovaly kolem středu. Tři učitelky ji označily za iniciativní, ale dvě za mírně pasivní. Kromě jedné ji všechny označily za spíše nespolehlivou.

U *sebepojetí* se na vysoké sebejistotě, spontánnosti, dominanci, vysoké potřebě uznání Renaty všechny učitelky shodly, na přirozenosti již nikoliv. Zde se objevovalo široké spektrum názorů.

Co se týká *sociability*, například toho, jestli má Renata hodně přátel, vyjádřily učitelky nejednoznačně, spíše se přikláněly k nižšímu počtu. Tři učitelky označily krajní hodnotu u položky, že potřebuje změnu, zbylé dvě už tak radikální postoj nezastávaly (jedna označila, že Renata spíše nerada něco mění). Kromě jedné z učitelek je prý Renata sdílná. Podle všech respondentek není příliš empatická, ale za to průbojná, nepodřídívá a nepřizpůsobivá. Tři z pěti učitelek si myslí, že je Renata soutěživá. Čtyři učitelky označily Renatu za velmi samostatnou. Na fakt, jestli je Renata spíše soustředěná nebo nesoustředěná, pohlížela každá z učitelek zcela odlišně.

6.7.3 Porovnání grafologického rozboru s posouzením učitelek

V oblasti vitality (kromě označení míry snášení neúspěchů), temperamentu, vůle, sebepojetí, sociability a do určité míry racionality se názory učitelek shodovaly se zjištěními z grafologického rozboru. Rozdílné označení míry snášení neúspěchů mezi grafologickým rozbohem a posouzením učitelek může být také způsoben tím, že způsob chování silného typu může být v některých případech naučenou sociální rolí (například kompenzací pocitů vnitřní nejistoty), což lze z písma s určitostí vyčíst pouze po delší době praxe s rukopisy, kterou ještě nemám. Větší odlišnosti se objevovaly v dimenzi emocionality, kde učitelky na rozdíl od posouzení z grafologického rozboru analyzovaly Renatu jako optimistickou a více uvolněnou.

7 DISKUSE

Původním záměrem mé diplomové práce bylo pomocí grafologické metodiky zpracovat kasuistiky interpretací písemného projevu dospívajících a získané výsledky srovnat s osobnostním profilem získaným cestou pozorování chování. Komplexní poznávání a posuzování osobnosti dospívajícího z pohledu grafologie není v psychodiagnostice už kvůli nedostatečné vyzrálosti osobnosti běžné, písmo v některých případech ještě nebývá ani plně zautomatizované. To se mi také potvrdilo při realizaci grafologických rozborů v rámci této práce.

Dojem z písmového obrazu se ani v jednom z případů nevyskytl ve vyvážené, dostatečně elastické a uspořádané podobě. Rytmy pohybu, formy i členění jednotlivých rukopisů byly vyjádřeny pouze z části, nebo nedostatečně, narušeně. Písma obsahovaly všechny typy fixací kromě III., tedy přesného harmonického, vyváženého, dalo by se říci „ideálního“ stupně. Ve většině případů se však v písmu projevila individualita.

Z měřitelných a popsitelných znaků se dalo vycházet stejně u daného písma adolescentů jako u písma dospělých. V rozbořech se objevovaly pouze tři nejčastější typy vázání – úhel, girlanda a arkáda, kdežto nitka nebo dvojoblouk se nikde nevyskytly. To může souviset s nedostatečnou automatizací psacího pohybu, ale zejména se stádiem ontogenetického vývoje pisatelů. Některé rukopisy byly psány velkým písmem, jiné malým, ale většinou se v této oblasti objevovala silná kolísavost. Stejná situace byla například i u sklonu nebo u průběhu řádků. Dalším projevem jeví se jako typický je, že podpisy se příliš neliší od zbytku textu.

Odpověď na první otázku této výzkumné sondy, zda je **rukopis adolescenta dostatečně „vyzrálý“, aby umožnil v plné šíři využít grafologických postupů**, je tedy nasnadě. Lze využít shodné metody jako u dospělých, ale musíme si uvědomit, že se v rukopisech budou vykytovat ve větší míře projevy typické pro danou věkovou kategorii, tedy převaha kolísavosti, neharmoničnosti a podobně. Určení závěrů z grafologického rozboru může být častěji než u dospělých ztíženo malou automatizací psacího pohybu a případnou nevyzrálostí pisatele, který vychází z velké míry ze školní předlohy a v písmu pak není tolik patrná jeho individualita.

Všichni pisatelé by se dali interpretovat jako osobnosti s kolísavým sebepojetím. Vzhledem k adolescentnímu věku je však tato situace podle mého názoru zcela přirozená. Další osobnostní vlastnosti jednotlivců se do velké míry kvalitativně lišily.

Ve většině případů se shodovaly závěry ze zjištění z grafologického rozboru s názory učitelek, které danou osobnost dlouhodobě pozorovaly. Často se však stávalo (zejména u psychických vlastností s nižší intenzitou), že samy učitelky se v některých vlastnostech svých žáků a žákyň vyjadřovaly každá odlišně. To může být způsobeno odlišnou sociální percepcí každé z nich, tím jak dlouho danou osobnost znají a jak se projevuje zrovna při jejich vyučovacích hodinách (například pokud se žák zajímá o matematiku, ale český jazyk nepatří mezi jeho oblíbené předměty, může se chovat na vyučování každého z předmětů odlišně). Nezanedbatelný vliv bude mít způsob, kvalita i kvantita interakce mezi danou učitelkou a žákem nebo žákyní, ovlivněná různými projekcemi, očekáváním nebo osobnostními vlastnostmi všech interagujících.

Nejvyšší shody mezi posuzovateli jedince a jeho rukopisem bylo docíleno zejména v oblastech temperamentu, emocionality a vůle. Poněkud méně se účastníci výzkumu shodovali v oblasti racionality. Mohla by tak znít odpověď na druhou otázku položenou v hypotézách, **Jaké analogie můžeme sledovat mezi zjevným chováním adolescenta a jeho rukopisem?**

Ve sledovaných oblastech daných osobností (určení vitálního typu, temperamentu, vůle, sebepojetí, sociability, racionality a emocionality) se ve většině případů shodovalo vyjádření učitelek (vycházející zejména ze zjevného chování jedince) s výsledky grafologického rozboru. Největší shody bylo dosaženo zejména ve sféře sociability. Naopak rozdílná stanoviska se nejčastěji vyskytovala v oblasti emocionality a zčásti také u popisu vitálního typu.

Podle provedené malé výzkumné sondy tvrdím, že tedy můžeme sledovat určitou analogii mezi rukopisem osobnosti a jejím chováním. Ke zjištění podrobnějších poznatků, by však bylo zapotřebí systematického a dlouhodobého výzkumu s vyšším počtem zkoumaných osob i pozorovatelů. Zohlednit však musíme také určitá rizika objektivity grafologických rozborů i posuzovatelů, která jsem uvedla v kapitole „Metodologické problémy výzkumné sondy“.

8 ZÁVĚR

Ve své práci jsem se pokusila podat teoretický rámec pohledu na písemný projev a chování se zaměřením pozornosti na dospívající. Cílem bylo získat teoretické zázemí v oblasti psychodiagnostiky pro možnost využití grafologického postupu interpretace rukopisu v období dospívání a zjištěné informace porovnat s projevy chování dané osobnosti. Na základě sebraných teoretických postulátů, analýzy několika rukopisů, dotazníkového šetření a vlastního pozorování, jsem vytvořila kasuistiky vybraných žáků a žákyň, které poskytly pohled na osobnost dospívajícího.

V praktické části práce jsem tedy zkoumala, do jaké míry je možné porovnávat písemný projev dospívajícího s jeho chováním a zároveň jsem tím vlastně testovala vypovídací hodnotu rukopisů dosud nedospělých osobností. V této části práce se na zvolené výzkumné sondě potvrdily některé hypotézy popisované v teoretické části. Svědčí o tom například fakt, že jako typické vázání vybrané věkové kategorie se zdá být arkáda, úhel a girlanda. Téměř ve všech rukopisech je také silně patrný Meyerův zákon o směru pozornosti, o kterém pojednávám v teoretické části práce.

Výzkumná sonda ukázala, že lze dobře sledovat povahovou diferencovanost adolescentů jak z rukopisů daných jedinců, tak z projevů jejich chování. Každý z žáků a žákyň je na jiné vývojové úrovni. Například z rukopisu se do určité míry stupeň vyzrálости dal zjistit. U adolescenta, který se více přidržel formy školního písma a jeho individuální styl se ještě nevyvinul, jsem mohla usuzovat na nižší vývojový stupeň a vyzrálост než u adolescenta s vysoce individuálním rukopisem. Ani u jedné ze sledovaných osobností se však nevyskytl plně vyvážený, harmonický rukopis, který by svědčil o zcela vyrovnané a zralé osobnosti. Vzhledem k věku participantů výzkumné sondy jde však o zcela přirozený jev.

I přes vysokou subjektivitu používaných metod výzkumu (jak grafologického rozboru, tak pozorování), se ve většině případů při popisu charakteristik dané osobnosti (vitálním typem, temperamentem, emocionalitou, racionalitou, vůlí, sebepojetím a sociabilitou) vyskytovaly shody mezi interpretací daného rukopisu pomocí grafologických metod a posuzovateli zjevného chování. Při posuzování osobnosti bylo samozřejmě nutno brát v úvahu jak vnitřní okolnosti posuzovaného (například aktuální náladu, únavu), tak

vnější (například výběr psacího náčiní nebo případné rušení spolužáků). Každou kasuistiku je zapotřebí posuzovat individuálně, neboť dané údaje nelze příliš kvantifikovat. Přesto se ve výzkumné sondě vyskytly určité tendence.

V nejvyšší míře byly shody mezi interpretací rukopisu a zjevným chováním osobnosti nalézány v oblasti sociability. S největší pravděpodobností je tomu tak proto, že ve škole a školní třídě jako sociální instituci je sociabilita jako vlastnost nejvíce patrná v nejrůznějších sociálních situacích a učitelé a učitelky své žáky znají lépe zejména po této stránce. Naopak rozdílná stanoviska se vyskytovala s nejvyšší frekvencí v oblasti emocionality a mírně také u určení vitálního typu osobnosti. Vzhledem k tomu, že se učitelky setkávají s mnoha žáky a žákyněmi, je téměř nemožné každého jednotlivce znát tzv. „do hloubky“. Proto možná právě emocionalita, která není tolik zjevná v chování jako například sociabilita, nebyla u posuzovatelů vyjádřena tak jednoznačně.

RESUMÉ

V diplomové práci se zabývám problematikou grafického projevu, obzvláště písmem, a jeho porovnáním se zjevným chováním osobnosti v období adolescence.

Teoretická část práce stručně pojednává o charakteristice osobnosti dospívajícího žáka s důrazem na popis jeho chování. Dále se podrobně zaměřuje na psychodiagnostiku. Stěžejní část teoretické části textu je věnována písmu a jeho možnému využití k diagnostickým účelům, zejména k popisu chování pisatele, a to s přihlédnutím na specifika období dospívání.

Praktická část práce je zpracována na základě teoretických podkladů, osobní zkušenosti s grafologickými rozbory, dotazováním se učitelek na chování jejich žáků a žákyň a vlastního pozorování. Zkoumá, do jaké míry je možné porovnávat písemný projev dospívajícího s jeho chováním a zároveň testuje vypovídací hodnotu rukopisů dosud nedospělých osobností.

RESUME

The thesis is dealing with the graphical expression, particularly in handwriting, and its comparison with the apparent behavior of people during adolescence.

The theoretical part of the work briefly discusses the personality characteristics of adolescent pupils with an emphasis on description of his behavior. Furthermore, the detailed focus on psychodiagnostic. The central part of the theoretical part of the text is devoted to writing and its potential use for diagnostic purposes, particularly to describe the behavior of writer, taking into account the specificities of adolescence.

Practical work is prepared on the basis of theoretical background, personal experience with handwriting analysis, asking the teachers to conduct their pupils' and students' and my own observations. It examines the extent to which it is possible to compare the handwriting of adolescent with his behavior while testing the value of manuscripts has juvenile personalities.

POUŽITÉ ZDROJE

MONOGRAFIE

- Allport, G. W. (2004). O povze předsudků. Praha: Prostor.
- Altman, Z. (2002). Test stromu. Praha: Pražská pedagogicko-psychologická poradna.
- Becker, U. (2002). Slovník symbolů. Praha: Portál.
- Bláha, H. a Šemberová, J. (2004). Anglický výkladový slovník vybraných odborných termínů z psychologie, sociologie, etiky a sociální práce. Praha: TRIBUN s.r.o.
- Borrosa, J. a kol. (2002). Témata psychoanalýzy I. Praha: Portál.
- Brems, C. (1994). The child therapist: Personal traits and markers of effectiveness. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Dacey, J.S. a Lennon, K.H. (2000). Kreativita. Praha: Grada Publishing, spol.s.r.o.
- Darwin, Ch, (1964). Výraz emocí u člověka a u zvířat. Praha: Českoslov. akademie věd.
- Davido, R. (2001). Kresba jako nástroj poznání dítěte. Praha: Portál.
- Descartes, R. (2002). Vášně duše. Praha: Mladá fronta.
- Freud, S. (1996). Psychopatologie všedního života – O zapomínání, přechnutí, přehmátnutí, pověře a omylu. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Gadamer, H. G. (2003). Aktualita krásného umění jako hra, symbol a slavnost. Praha: Triáda.
- Hartl, P. (2000). Psychologický slovník. Praha: Portál.
- Jeřábek, J. (2003). Grafologie, více než diagnostika osobnosti. Praha: Argo.
- Jung, C.G. (1993). Analytická psychologie, její teorie a praxe. Praha: Academia.
- Jung, C.G. (1994). Duše moderního člověka. Brno: Atlantis.
- Keleman, S. (2005). Anatomie emocí. Praha: Portál.
- Krejčí, M. (2005). Emoce a pohyb. In Zvládání emočních problémů školáků (ed.Stuchlíková, I.). Praha: Portál.

- Kulka, J. (1991). Psychologie umění. Praha: SPN.
- Kulka, J. (2001). Grafologie – systém a vědecké termíny. Brno: Arcana.
- Macek, P. (2003). Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha: Portál.
- Maguirová, A. (1999). Stíny duše. Praha: Portál.
- Nakonečný, M. (1997). Encyklopedie obecné psychologie. Praha: Academia.
- Petera, J. (1975). Úvod do studia písmaoznactví. Praha: Příručky Ministerstva spravedlnosti.
- Peterson, L.W., Hardin, M.E. (2002). Děti v tísní. Praha: Triton.
- Piaget, J. a Inhelderová, B. (2007). Psychologie dítěte. Praha: Portál.
- Pulver, M. (1955). Symbolik der Handschrift. Zürich.
- Read, H. (1967). Výchova uměním. Praha: SPN.
- Riedel, I. (2002). Obrazy v terapii, umění a náboženství: interpretace obrazů z pohledu hlubinné psychologie. Praha: Portál.
- Saudek, R. (1928). Experimentální grafologie. Praha: Aventinum.
- Saudek, R. (1933). Zločin v písmě. Praha: Orbis.
- Schönfeld, V. (1996). Učebnice vědecké grafologie. Praha: Elfa.
- Stuchlíková, I. (2007). Základy psychologie emocí. Praha: Portál.
- Svoboda, M. (ed.), Krejčířová, D. (2001). Psychodiagnostika dětí a dospívajících. Praha: Portál.
- Švancara, J. (1981). Kompedium vývojové psychologie. Praha: SPN.
- Uždil, J. (1974). Výtvarný projev a výchova. Praha: SPN.
- Uždil, J. (2002). Čáry, klikyháky, paňáci, auta. Praha: Portál.
- Vygotský, L. S. (1976). Myšlení a řeč. Praha: SPN
- Wollschläger, M. a G. (2002). Symbol v diagnostice a psychoterapii. Praha: Portál.
- Živný, P. (1991). Co může říci písmo. Praha: Horizont.

PŘEDNÁŠKY

Doubravská, Ž. (2003, cit. 19.11.2008). Dětská kresba a grafologie. Brno: Příspěvek pro III. český kongres grafoanalýzy. on line. Dostupné na internetu: <http://www.arcana.cz/cz/texty.php?art=31&cat=5>.

Kulka, J. (2003a, cit.18.11.2008). Tělo, duše a duch v grafické projekci: vědecké, umělecké a mystické kořeny grafologie. Brno: II. český kongres grafoanalýzy 2001. on line. Dostupné na internetu: <http://www.arcana.cz/cz/texty.php?art=13&cat=8> .

Kulka, J. (2003b, cit.18.11.2008). Sémantické paradigma v grafoanalýze. Brno: III. český kongres grafoanalýzy. on line. Dostupné na internetu: <http://www.arcana.cz/cz/texty.php?art=13&cat=8> .

ČASOPISY

Anning, A. (2002). Conversations Around Young Children's Drawing: The Impact of the Beliefs of Significant Others at Home and School. *Journal of Art and Design Education*, 21, 197-208.

Cox, S. (2005). Intention and Meaning in Young Children's Drawing. The *International Journal of Art and Design Education*, 24 (2), 115-125.

SEZNAM OBRÁZKŮ (ZVĚTŠENÉ DETAILY Z JEDNOTLIVÝCH RUKOPISŮ)

Obr.č.1 – Zuzana

Obr.č.2 – Eva

Obr.č.3 – Libor

Obr.č.4 – Tomáš

Obr.č.5 – Jana

Obr.č.6 – Lenka

Obr.č.7 – Renata

9 PŘÍLOHY

Příloha č.1 – dotazník pro učitele

Příloha č.2 – rukopis Zuzany cca v původní velikosti a rozsahu

Příloha č.3 - rukopis Evy cca v původní velikosti a rozsahu

Příloha č.4 - rukopis Libora cca v původní velikosti a rozsahu

Příloha č.5 - rukopis Tomáše cca v původní velikosti a rozsahu

Příloha č.6 - rukopis Jany cca v původní velikosti a rozsahu

Příloha č.7 - rukopis Lenky cca v původní velikosti a rozsahu

Příloha č.8 - rukopis Renaty cca v původní velikosti a rozsahu

Příloha č.1 – dotazník pro učitele

Jméno: _____

Vyplňte u každé výpovědi příslušné kolečko, které podle Vás nejlépe vystihuje osobnost žáka/žákyně. Čím blíže je kolečko vlevo, odpovídá více vlastnosti uvedené v levém sloupci, čím více vpravo, odpovídá vlastnosti uvedené v pravém sloupci.

energická	O O O O O O	unavená
dobře snáší neúspěchy	O O O O O O	špatně snáší neúspěchy
společenská	O O O O O O	nespolečenská
bezstarostná	O O O O O O	starostlivá
optimistická	O O O O O O	pesimistická
niterná	O O O O O O	povrchní
trpělivá	O O O O O O	netrpělivá
impulzivní	O O O O O O	jedná s rozmyslem
agresivní	O O O O O O	mírumilovná
citlivá	O O O O O O	chladná
přizpůsobivá	O O O O O O	hůře se přizpůsobuje
klidná	O O O O O O	neklidná
spolehlivá	O O O O O O	nespolehlivá
úzkostlivá	O O O O O O	uvolněná
vyrovnaná	O O O O O O	nevyrovnaná
teoretické uvažování	O O O O O O	praktické uvažování
vysoké sebeovládání	O O O O O O	nízké sebeovládání
rozhodná	O O O O O O	nerozhodná
pořádkumilovná	O O O O O O	nepořádná
iniciativní	O O O O O O	pasivní
sebejistá	O O O O O O	nevěří si
vysoká potřeba uznání	O O O O O O	nížší potřeba uznání
přirozená	O O O O O O	nepřirozená
dominantní	O O O O O O	submisivní
spontánní	O O O O O O	se zábrany
má hodně přátel	O O O O O O	má méně přátel
potřebuje změnu	O O O O O O	nerada něco mění
soustředěná	O O O O O O	nesoustředěná
sdílná	O O O O O O	nesdílná
empatická	O O O O O O	s nedostatkem soucitu
plachá	O O O O O O	průbojná
soutěživá	O O O O O O	nerada soutěží
samostatná	O O O O O O	nesamostatná
snadno ovlivnitelná okolím	O O O O O O	méně ovlivnitelná okolím
podřídívá	O O O O O O	nepodřídívá
tolerantní	O O O O O O	netolerantní

Příloha č.2 – rukopis Zuzany

ŽELVA

Vyhlíhl jsem se jedmoha brášeňho, slumneho dne na plázi.

Kolem mě už bylo spousta brášek, i sestřiček. Někam šli, a tak jsem šel s nimi.

Došli jsme k moři, a stavali jsme a plavali. Časem jsme vyrostli, a rozšli se.

Před pěti lety jsem vystudoval policejní školu, a našel si družku.

Mám teď přesně sto dětí, a ty všechny chodí do stejné školy jako já, neboť státní škola nemá nikdy dost.

Chodíme si celá rodina hrát do Chaluhoveho hřiště, běžně se tam hraje na schovávanou.

Šešim se, že až ^{děti} vyrostou, budeme společně chytat různé podvodníky.

Jsem ještě mladý, do teď jsem jen pomáhá, když byla třeba, ale nedávno mi nabídli místo ředitele policejní stanice.

Dlouho jsem nevěděl, radil jsem se s ženou i s dětmi, s maminkou i tátou, s celou svojí velkou rodinou.

Naborec jsem to místo přijal, a jsem rád, myslím že jsem udělal správnou věc, stanici se teď vede moc dobře, i kamarádům se daří lépe.

Už se nemůžu dočkat, až s kolegy budu řešit svůj první, opravdový případ.

27.3.2009 Strážník
Standa

Příloha č.3 - rukopis Evy

ŽIVOTOPIŠ - KOČKA

Jsem zatím asi 30 dní stará, to je pryč už celý měsíc. Tak to ledy aspoň říka takový divný tvor stojící na zadních nohou. Ne, to není moje maminka. Takových tvorů je tu víc, říka se jim lidé. Moje maminka vypadá stejně jako já, jen je větší. J takinek se mi podobá! Každý den někam odejde a večer maminka přinese myši a na mi zbyde oca'sek. Také pijeme mléko a vodu. To nám dávají ti podivní lidé. Také mluví jistou řečí mezi mi. To je samé: "BLA BLA, BLE, BLE, BLIKYTY BLIK." To mi tak máme jednoduchší: "MŇAU, MŇAU, MIAU, MAU, MIAU." Už také pomalu začínám chodit. Za ten měsíc jsem udělala hodně pokroků. Nyní jsem byt na polovic slepý ale led už vidím dokonale. Dokonce mi už roste jemná srst jako maminka a takinek. Až jednou vyrostu budu lovit myši jako takinek...

Příloha č.4 - rukopis Libora

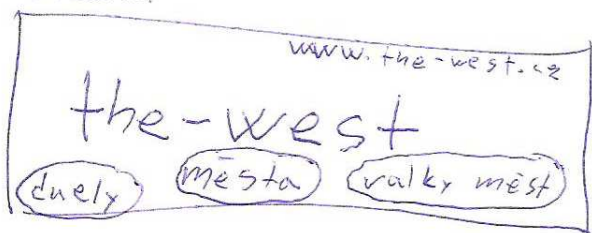
Velmi rád hraje počítačová hra World of Warcraft. Je to docela
dost dobře dobrá online hra. Plava dost ve spoulu plování sem
vše celkem dost dobrý. Chodím do školy 25 na nadvořím
222. Nož Taký jendim dost na kole beu kola neřigu. Taký se dost
nagimán o dolky. Veny se spordi. Mohu taký plav kamradu
a taký někdy slavime u kamšina silvestry naroveny. Tet 15.5
je du na mistrovství republiky v plování minul rok sem lon byl taky
a byl sem druhej best. Može vodice se meryon [redacted] a
[redacted] a mam taky bracku Martin [redacted]. Bydlim
v Lemně číslo baraku je [redacted] je modrej máme doma dva počítače
ale moc na něm nekruzi prolon skoro fact máme rovnou
dobře počítače sou nám skoro k ničemu.

Příloha č.5 - rukopis Tomáše

Želva

Ahoj jsem želvačk Filson, už jsem devatenáct let pod zemí. Žil jsem stovacetdva let a jsem rád pod zemí, protože mi želvi se plazíme pomale tak má bolesti nohy. Mám přes jeden milion sourozenců a potomků. Já jsem byl jako 50ti bratry a 60-ti sestry 1, vrh dětí, od mojí matky želvice šimčí a želvačka Hadla, tím bylo kolem 240-ti let.

odkaz:

Příloha č.6 - rukopis Jany

ZEBRA

Ahoj,

jsm zebra africka', jmenuji se Jana. Narodila jsm se 1.1.2001 v africké přirodní rezervaci v Keni. Moje

rodina je moc obrovská, protože řijeme ve stádu.

V roce 2006 mě odchytili a odveřli do zoologické zahrady v Troji v Praze, kde jsm do dnes. Ma'm skvělého partnera zebračka Mota Mota... spolu

ma'me 4 děti. Jejich jména jsou: Sasa, Kuki, Sofie, Luky. Ma'm je moc, moc rada. Myslim si, že řiji

docela dobrý, poklidný život v zoo. Ráno dostanu

čerstvé ovoce a trávu a čistou vodu. Myslim si,

že jsm celkem v dobré kondici až na to,

že bym africkým kašlem....

!!
☺

27. 5. 2009

Příloha č.7 - rukopis Lenky

STELLA

narodila jsem 24.6.2005 v první velerimářské Erbově. Moje
maminka má bohužel májku. ☹️ Můj mladší bráček se jmenuje
Sam a moje starší sestra se jmenuje Sabrina. Přesla jsem
vjevíkem pro zachránce. Byla jsem první. Takže jsem vybrala.
Mám psího manžela jménem Bacl. Sme spolu už 10 pět let.
Jsem zaměstnaná u policistů. V policii mě vlastní strážník Fanda.
Moje nejoblíbenější činnost je zachráněvat lidi ale hlavně mě
kari stoval se o moje 4 motá štěnětky. Jmenují se Briana, Elipek, Asta
Eudisik. Jsem velice hodná a dobrá, ale nedávno sem měla něco
s packou. Už je to v pohodě. ☺️

Více STELLA

alias

7.3.2009

Příloha č.8 - rukopis Renaty

КТО ГРА

Алекс,

Именује се Мика. Живу се у прекрасном породичном
дому с веома добром породицом. Ја сам са својом
породицом. Мама и тата и две прекрасна деца.
Две дјевојке, Лиза и Симона. Читамо књиге, али
само се забављамо са конзервацијама које доносимо.
Раде се крају се својим дјетима, с клубком, али
само с умјетним мишмама. Ја сам грама. Сви су
ћубави, ја сам седам година. Мој је, али неке
умјетне само. Тод се сам појавио, сам се
оде, веома добром сјај, црнобјелим бојама. Мој
мама, мама, ја сам црним бојама, мјесто бјелим. Раде
се именује Тата. Деца су јако јако. Једно је
црно јако јако. То је Лиза. Симона је са својом црном
бојама, али с њеним примама. Мама је прекрасна дјевојка, веома
добра, брва. Јако добри људи су добри.
Играју се с нама, имају нас. Тако имају деца, јако
ми. Они су веома прекрасна породица. Не јако ми.
Живу се јако јако... Јако јако јако.

